

Ο ποταμός Στρυμόνας στην αρχαία ελληνική και λατινική γραμματεία

Χαρίλαος Ν. Μιχαλόπουλος

Επίκουρος Καθηγητής Λατινικής Φιλολογίας στο Δ.Π.Θ.

δὶς ἐς τὸν αὐτὸν ποταμὸν οὐκ ἂν ἐμβαίης
(Ηράκλειτος *ap.* Πλάτ. *Κρατύλ.* 402a 9-10 Burnet)

Περίληψη: Ὄνομαστός, μέγας, *celeberrimus*, *clarissimus* εἶναι λίγοι μόνο από τους πολυάριθμους τίτλους, οι οποίοι συνοδεύουν τον ποταμό Στρυμόνα στη μακρά και αδιάλειπτη παρουσία του τόσο στην αρχαία ελληνική όσο και τη λατινική λογοτεχνία. Οι μυθολογικές καταβολές του ποταμού και η εντυπωσιακή βιοποικιλότητά του έκαναν τον ποταμό να ξεχωρίσει από πολύ νωρίς. Ὅμως ήταν η γεωφυσική του θέση ως φυσικού ορίου μεταξύ Μακεδονίας και Θράκης που ανέδειξαν την κομβική σημασία του ποταμού στις γεωπολιτικές εξελίξεις που έλαβαν χώρα στην περιοχή διαχρονικά. Η παρούσα εργασία έχει ως στόχο τη χαρτογράφηση της λογοτεχνικής παρουσίας του Στρυμόνα σε συνδυασμό με την ερμηνεία και τον σχολιασμό των σχετικών αναφορών, όπου κρίνεται σκόπιμο και επιτρέπουν τα (δια)κειμενικά συμφραζόμενα. Για τη διευκόλυνση του αναγνώστη το προς επεξεργασία υλικό διαστρωματώνεται ως εξής: I. Γενεαλογία, II. Γεωφυσικά χαρακτηριστικά: α) Πηγές, β) Ροή, πλοϊμότητα, λίμνες και έλη, γ) Καθαρότητα – διαύγεια του νερού, δ) Γέφυρες, III. Στρυμόνιοι γερανοί – παγωμένοι Στρυμόνας, IV. Στρυμόνιοι βοριάδες, V. Στρυμόνας και Ορφέας, VI. Στρυμόνας και Διόνυσος, VII. Στρυμόνας και παραποτάμιες θυσίες, VIII. Ο Στρυμόνας ως γεωπολιτικό όριο, IX. Φυσικός πλούτος και μεταλλεία, X. Χλωρίδα και πανίδα, XI. Παρουσία σε καταλόγους ποταμών.

Λέξεις κλειδιά: Στρυμόνας, Μακεδονία, Θράκη, Αμφίπολη, Παγγαίο, αρχαία ελληνική λογοτεχνία, λατινική λογοτεχνία, Ευριπίδης, Βεργίλιος, Οβίδιος, Ορφέας, Ρήσος, Διόνυσος.

I. Γενεαλογία

Μπορεί ο Στρυμόνας να μη μνημονεύεται από τον Όμηρο, όμως αναφέρεται από τον Ησίοδο στη *Θεογονία* του σε έναν κατάλογο, ο οποίος περιλαμβάνει τους περισσότερους και σημαντικότερους ποταμούς της γης (Ησ. *Θεογ.* 337-45).¹ Για τον Ησίοδο ο Στρυμόνας, όπως και όλοι οι ποταμοί, ήταν παιδί του Ωκεανού² και της Τηθύος (κόρης της Γαίας και του Ουρανού, άρα αδελφής του Ωκεανού). Καρπός της ίδιας ένωσης ήταν και οι τριακόσιες Ωκεανίδες / Νηρηίδες. Ο ησιόδειος κατάλογος δε θα πρέπει σε καμία περίπτωση να θεωρηθεί εξαντλητικός, αφού παραλείπονται αρκετοί και σημαντικοί ποταμοί. Επιπλέον, στην παράθεση των ποταμών δε φαίνεται να ακολουθείται κάποιο συγκεκριμένο σχήμα ή σειρά. Τα παραπάνω συνηγορούν στη

¹ Ησ. *Θεογ.* 337-45 *Τηθύς δ' Ὀκεανῶ ποταμοὺς τέκε δινήεντας, / Νεῖλόν τ' Ἀλφειόν τε καὶ Ἥριδανὸν βαθυδίνην, / Στρυμόνα Μαίανδρόν τε καὶ Ἴστρον καλλιρέεθρον / Φᾶσίν τε Ῥήσόν τ' Ἀχελϋῶν τ' ἄγγυροδίνην / Νέσσόν τε Ῥοδίον θ' Ἀλιάκμονά θ' Ἐπτάπορόν τε / Γρήνικόν τε καὶ Αἴσηπον θεῖόν τε Σιμοῦντα / Πηνειόν τε καὶ Ἔρμον ἔνρρείτην τε Κάικον / Σαγγάριόν τε μέγαν Λάδωνά τε Παρθενίον τε / Εὐνήνόν τε καὶ Ἀλδήσκον θεῖόν τε Σκάμανδρον.*

² Πρβ. π.χ. Ομ. *Ιλ.* 21.195-7, Πίνδ. *απ.* 326 Maehler.

μάλλον ελλιπή γεωγραφική κατάρτιση του ποιητή.³ Την ίδια γενεαλογική εκδοχή – με σαφώς λιγότερα ονόματα – συναντούμε αργότερα και στον Ρωμαίο μυθογράφο Υγίνο (πιθανώς 2^ο αι. μ. Χ.).⁴

Μια εναλλακτική γενεαλογία του ποταμού βρίσκουμε στο ενδέκατο κεφάλαιο του ψευδο-πλουτάρχειου *Περὶ ποταμῶν*.⁵ Εκεί διαβάζουμε πως ο Στρυμόνας ήταν γιος του θεού Άρη και της Ηλίκης. Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα διαδοχικά στάδια μετονομασίας του ποταμού. Αρχικά ο ποταμός ονομαζόταν Κόνοζος. Ο ηγεμόνας της περιοχής Παλαιστίνος, γιος του Ποσειδώνα, ενώ βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση με τις γειτονικές φυλές, αρρώστησε και αναγκάστηκε να στείλει στον πόλεμο ως στρατηγό τον γιο του Αλιάκμονα. Ο Αλιάκμονας σκοτώθηκε και ο Παλαιστίνος μη μπορώντας να αντέξει τον χαμό του γιου του πνίγηκε στον ποταμό Κόνοζο, ο οποίος ονομάστηκε για αυτό τον λόγο Παλαιστίνος. Όμως και πάλι το όνομα του ποταμού αλλάζει. Όταν ο τοπικός ηγεμόνας Στρυμόνας πληροφορείται τον θάνατο του γιου του, Ρήσου, στην Τροία, βρίσκει όμοιο με τον Παλαιστίνο τέλος. Έκτοτε ο ποταμός ονομάζεται Στρυμόνας.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να γίνει μια κρίσιμη διευκρίνιση σχετικά με τον Ρήσο και τη σχέση του με τον ποταμό Στρυμόνα. Ο Ρήσος ως ποτάμι της Τροίας και αδελφός του Στρυμόνα εμφανίζεται ήδη στον προαναφερθέντα ησιόδειο κατάλογο των ποταμών (Ησ. *Θεογ.* 337). Ως ένας από τους οκτώ ποταμούς της Τροίας εμφανίζεται και πάλι σε έναν σχετικό κατάλογο της Ιλιάδας (*Ιλ.* 12.20-22).⁶ Ρήσος όμως είναι και το όνομα του Θρακιώτη βασιλιά και συμμάχου των Τρώων κατά τη διάρκεια του τρωικού πολέμου, για τον οποίο υπήρχε η προφητεία πως, αν τα άλογά του έβοσκαν ή έπιναν νερό στην Τροία, η πόλη δε θα έπεφτε ποτέ στα χέρια των Αχαιών.⁷ Έτσι, αμέσως με την άφιξή του στην Τροία, ο Οδυσσέας και ο Διομήδης εισήλθαν νύχτα στο θρακικό στρατόπεδο, σκότωσαν τον Ρήσο και τους συντρόφους του και έκλεψαν τα άλογά του.

Την ιστορία σχετικά με το τέλος του Ρήσου πληροφορούμαστε στο δέκατο βιβλίο της ομηρικής *Ιλιάδας*,⁸ ενώ η ίδια ιστορία αποτελεί το θέμα της ομώνυμης τραγωδίας

³ Έτσι ο West (1978) Ησιόδ. *Έργα* 337-70.

⁴ Υγ. *Fab.* pr. 6.1-4. <Ex Oceano et Tethye> Oceanitides, <hoc est> yaea Meli<t>e Ianthe Admet<e> S<t>ilo Pasiph<a>e Polyxo Eurynome Euagoreis Rhodope Iyris <Cly>tia teschinoeno clitenneste <Metis> Menippe Argia. eiusdem seminis Flumina, **Strymon** Nilus Euphrates Tanais Indus Cephisus Ism<en>us Axenus Achelous Simois Inachus Alpheus Thermodoon Scamandrus Tigris M<ae>andrus Orontes.

⁵ [Πλουτ.] *Περὶ ποταμῶν* 11 **ΣΤΡΥΜΩΝ**. Στρυμῶν ποταμός ἐστὶ τῆς Θράκης κατὰ πόλιν Ἡδωνίδα· προσηγορεύετο δὲ πρότερον Παλαιστίνος ἀπὸ Παλαισφίνου τοῦ Ποσειδῶνος. Οὗτος γὰρ πρὸς τοὺς ἀστυγείτονας ἔχων πόλεμον καὶ εἰς ἀσθένειαν ἐμπεσὼν τὸν υἱὸν Αἰλιάκμονα στρατηγὸν ἔπεμψεν· ὁ δὲ προπετέστερον μαχόμενος ἀνῆρέθη. Περὶ δὲ τῶν συμβεβηκότων ἀκούσας Παλαιστίνος καὶ λαθὼν τοὺς δορυφόρους, διὰ λύπης ὑπερβολὴν ἑαυτὸν ἔρριπεν εἰς ποταμὸν Κόνοζον, ὃς ἀπ' αὐτοῦ Παλαιστίνος ἐνομάσθη. Στρυμῶν δὲ, Ἄρεως παῖς καὶ Ἡλίκης, ἀκούσας περὶ τῆς Ρήσου τελευτῆς καὶ ἀθυμία συσχεθεῖς ἑαυτὸν ἔρριπεν εἰς ποταμὸν Παλαιστίνον, ὃς ἀπ' αὐτοῦ Στρυμῶν μετονομάσθη.

⁶ Στον ιλιάδικό αυτό κατάλογο περιέχονται και οι εφτά τρωαδίτες ποταμοί του ησιόδειου καταλόγου. Για τη σχέση μεταξύ Ησιόδου και Ομήρου στο συγκεκριμένο ζήτημα βλ. West (1966) Ησιόδ. *Θεογ.* 337-70, σ. 260 και *idem* στ. 340.

⁷ Πρβ. Βεργ. *Aen.* 1.469-73, Σέρβ. Βεργ. *Aen.* 10.469.6-8. Επίσης πρβ. επίσης Πίνδ. *απ.* 262 Maehler (=Σ Ομ. *Ιλ.* 10.435), Ευστάθ. Ομ. *Ιλ.* 10. 435 (τ.3 σ. 107.13-9)

⁸ Ομ. *Ιλ.* 10.218-579. Βλ. επίσης και Οβ. *Met.* 13.238-54. Περισσότερα για τη λογοτεχνική επιβίωση της ιστορίας βλ. Bömer (1980) Οβ. *Met.* 10.98 με βιβλιογραφία.

Ρήσος, η οποία αποδίδεται στον Ευριπίδη. Σύμφωνα με τον ποιητή, ο *Ρήσος* είναι ο καρπός της ένωσης του ποταμού Στρυμόνα και της Μούσας. Το κείμενο είναι διάσπαρτο από σχετικές αναφορές.⁹ Στο τέλος του έργου (στ. 915-931) η Μούσα θρηνώντας πάνω από το νεκρό σώμα του *Ρήσου* ανακαλεί πολύ παραστατικά τη στιγμή της σύλληψης του γιου της ως εξής: ο Θρακιώτης ποιητής Θάμυρις (ή Θαμύρας) προ(σ)κάλεσε σε διαγωνισμό τις Μούσες.¹⁰ Ανταποκρινόμενη στην πρό(σ)κληση η Μούσα πηγαίνει στο βουνό Παγγαίο, για να ενώσει τις δυνάμεις της μαζί με τις υπόλοιπες Μούσες. Διασχίζοντας τον Στρυμόνα συνευρίσκεται ερωτικά με τον ποταμό και γεννά τον *Ρήσο*.¹¹ Στη συνέχεια όμως αισθανόμενη ντροπή μπρος στις παρθένους αδελφές της εμπιστεύεται τον γιο της στον Στρυμόνα και εκείνος με τη σειρά του αναθέτει την ανατροφή του στις νύμφες των πηγών.¹²

Είναι χαρακτηριστικό ότι στην τραγωδία η Μούσα παραμένει ανώνυμη. Παρ' όλα αυτά και οι δύο αρχαίες υποθέσεις του έργου ονομάζουν τη μούσα *Τερψιχόρη*.¹³ Το αρχαίο σχόλιο στον στίχο 346 παρέχει εξαιρετικά ενδιαφέρουσες πληροφορίες σχετικά με τη γενεαλογία του *Ρήσου* διασώζοντας αποσπάσματα έργων δυστυχώς σήμερα χαμένων. Έτσι, σύμφωνα με ένα απόσπασμα από τα *Μακεδονικά* του Μαρσύα του νεότερου, μητέρα του *Ρήσου* ήταν η Μούσα Κλειώ, την οποία ο ποταμός Στρυμόνας άρπαξε από τον χορό των Νυμφών.¹⁴ Την παράδοση αυτή φαίνεται πως απηχεί η μαρτυρία του ψευδο-Σκύμνου, ο οποίος στο έργο του *Περίηγησις* ονομάζει την περιοχή των εκβολών του Στρυμόνα στη θάλασσα *Νερήδων*

⁹ [Ευρ.] *Ρήσ.* 346 ὦ ποταμοῦ παῖ, 386-7 ὁ Στρυμόνιος πῶλος ἀοιδοῦ / Μούσης ἤκων, 393-5 παῖ τῆς μελωδοῦ μητέρος / Μουσῶν μιᾶς / Θρηκός τε ποταμοῦ Στρυμόνος, φιλῶ λέγειν / τάληθές αἰεὶ κοῦ διπλοῦς πέφυκ' ἀνήρ, 890-3 ἢ γὰρ ἐν σοφοῖς / τιμᾶς ἔχουσα Μούσα συγγόνων μία / πάρειμι, παῖδα τόνδ' ὀρώσ' οἰκτρῶς φίλον / θανόνθ' ὑπ' ἐχθρῶν ὄν ποθ' ὁ κτείνας χρόνω, 915-31, 940-45 καίτοι πόλιν σὴν σύγγονοι πρεσβεύομεν / Μούσαι μάλιστα κάπιχρῶμεθα χθονί, / μυστηρίων τε τῶν ἀπορρήτων φανᾶς / ἔδειξεν Ὀρφεύς, αὐτανέπιος νεκροῦ / τοῦδ' ὄν κατακτείνεις σύ.

¹⁰ Πρβ. *Ιλ.* 2.594κ.εξ. με το αρχαίο σχόλιο ad loc., Απολλοδ. 1.3.3 με Frazer (1921) 20 σημ.1. Περισσότερα για τον ποιητή Θάμυρι (ή Θαμύρα) βλ. Höffer στο Roscher 5.464-81 s.v. *Thamyris*, *Thamyris*.

¹¹ Πρβ. [Ευρ.] *Ρήσ.* 348-54 ἐπεὶ σε χρόνω / Πιερίς μάτηρ ὃ τε καλλιγέφυ- / ρος ποταμὸς πορεύει, / Στρυμών, ὅς ποτε τᾶς μελω- / δοῦ Μούσας δι' ἀκηράτων / δινηθεῖς ὑδροειδῆς κόλπων / σὰν ἐφύτευσεν ἦβαν, επίσης Σ [Ευρ.] *Ρήσ.* 351 μελωδοῦ Μούσας· τὸ ὄνομα τῆς Μούσης οὐκ εἶρηκε, φησὶ δ' ὅτι διαβαίνουσιν διὰ τοῦ Στρυμόνος ὁ ποταμὸς ἐγκυον ἐποίησε. μήποτε δ' ἔπ<λασε> τὴν ἱστορίαν. Σύμφωνα με τον Murray (1913) *Ρήσ.* 342 η ιστορία του ποταμού και της Μούσας (ὅπως και ο τιμητικός τίτλος του Χοροῦ για το *Ρήσο* Ζεὺς ὁ φαναῖος (στ. 355), αλλά και η εικόνα του ηνίοχου βασιλιά σαν θεοῦ Ἡλίου) εμφανίζει θρακιώτικα χαρακτηριστικά.

¹² Αναλυτικά για την παρουσία του *Ρήσου* στην αρχαία ελληνική ποίηση βλ. Remppe (1927), αλλά και Σπυρόπουλος (2006).

¹³ Υπόθεσις *Ρήσου* 18-22 τὴν ἀλήθειαν αὐτοῖς ἐμήνυσεν ἢ τοῦ Ῥήσου μήτηρ ἢ <Τερψιχόρη> Μούσα νεκρὸν κομίζουσα τὸ σῶμα. κατοδυρομένη δὲ καὶ τὸν ἐπιπλακέντα αὐτῇ Στρυμόνα διὰ τὸ τοῦ παιδὸς πένθος καὶ τὸν ἐξ ἐκείνου γεγενημένον Ῥήσον, οὐδ' Ἀχιλλεῖ φησιν ἀδάκρυτον ἔσσεσθαι τὴν στρατείαν, τῷ κοινῷ τῶν ἐπιφανῶν θανάτῳ τὴν ἰδίαν παραμυθουμένη λύπην, και Αριστοφάνους Υπόθεσις *Ρήσου*. στ. 43κ.εξ. Ῥήσος παῖς μὲν ἦν Στρυμόνος τοῦ ποταμοῦ καὶ Τερψιχόρης Μουσῶν μιᾶς, 47κ.εξ. Τερψιχόρη δὲ ἐπιφανείσα τὸ τοῦ παιδὸς σῶμα ἀνείλετο.

¹⁴ Σ [Ευρ.] *Ρήσ.* 346.1-7 ἦκεις, ὦ ποταμοῦ παῖ. οὐκ εἶρηκε τίνας Μουσῶν ὁ Ῥήσος ἦν παῖς. Κλειοῦς μέντοι λέγουσιν αὐτὸν εἶναι, καθάπερ Μαρσύας ὁ νεώτερος ἐν τοῖς Μακεδονικοῖς τῶν κακοβρί γραφῶν οὕτως· 'εἰσὶ δ' οἱ καὶ περὶ τούτου εἶπον τούτο· Κλειὼ τὴν θεὸν ὑπὸ τοῦ Στρυμόνος ἐκ τοῦ χοροῦ τῶν Μουσῶν <άρπασθεισαν> νυμφευθῆναι τεκνώσαι τε τὸν Ῥήσον' καὶ μετ' ὀλίγον· 'ἔστιν ἱερὸν τῆς Κλειοῦς ἐν Ἀμφιπόλει ἰδρυθῆν ἀπέναντι τοῦ Ῥήσου μνημείου ἐπὶ λόφου τινός'. Επίσης πρβ. Σ [Ευρ.] *Ρήσ.* 393 και FGh 135κ.εξ.

χορούς.¹⁵ Το αρχαίο σχόλιο παραθέτει επίσης και ένα άλλο απόσπασμα από το έργο του Ηρακλείδη, σύμφωνα με τον οποίο μητέρα του Ρήσου υπήρξε η Μούσα Ευτέρπη.¹⁶ Ο Απολλόδωρος ακολουθεί τον Ηρακλείδη, αλλά προσθέτει επιπλέον τη Μούσα Καλλιόπη.¹⁷ Όσον αφορά τον πατέρα του Ρήσου όλες οι προαναφερθείσες πηγές συμφωνούν πως πρόκειται για τον Στρυμόνα. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί ο Όμηρος, ο οποίος αποκαλεί τον Ρήσο γιο του Ηιονέα.¹⁸

Στη λατινική ποίηση ο Ρήσος ως γιος του Στρυμόνα απαντά μία μόνο φορά στο ψευδι-βεργιλιανό ποίημα *Culex* στα πλαίσια αναφοράς στον Οδυσσέα, ο οποίος εμφανίζεται ως νικητής του στρυμόνιου Ρήσου και του Δόλωνα (328 *et iam Strymonii Rhesi uictorque Dolonis*). Ενδιαφέρον όμως παρουσιάζει και το σχόλιο του Σέρβιου στην *Αινειάδα* 1.469, όπου ως πιθανοί διεκδικητές της πατρότητας του Ρήσου, εκτός από τον Στρυμόνα, αναφέρονται ο θεός Άρης και ο ποταμός Έβρος.¹⁹

II. Γεωφυσικά χαρακτηριστικά

α) Πηγές του ποταμού

Η αρχαιότερη αναφορά στις πηγές του Στρυμόνα προέρχεται από τον Θουκυδίδη, ο οποίος στο δεύτερο βιβλίο της *Ιστορίας* του (2.96.3.4-5) τοποθετεί τις πηγές του ποταμού στο όρος Σκόμβρος, βουνό της οροσειράς του Αίμου (σημ. Vitoša).²⁰ Την ίδια πληροφορία παραθέτει και ο Αριστοτέλης στα *Μετεωρολογικά*²¹ προσθέτοντας πως από το ίδιο βουνό πηγάζουν ο Νέστος και ο Έβρος. Ο Στράβωνας στο έβδομο βιβλίο των *Γεωγραφικών* του (απ. 36-37) ακολουθώντας τη ροή του ποταμού περιγράφει τις γύρω περιοχές και εντοπίζει τις πηγές του στα βουνά της Ροδόπης, στη

¹⁵ [Σκύμνος] *Περιήγησις* 650-2 (GGM 1.221 Müller) (...) *Στρυμών δὲ παρὰ ταύτην μέγας ποταμὸς παραρρεῖ μέχρι θαλάττης φερόμενος κατὰ τοὺς λεγομένους κείσε Νερῆδων χορούς.*

¹⁶ Σ [Ευρ.] *Ρῆσ.* 346.7-13 *ἔνιοι δὲ Εὐτέρπης αὐτὸν γενεαλογοῦσιν, καθάπερ Ἡρακλείδης· φησὶ δὲ· ἑβδόμη δὲ Καλλιόπη ποίησιν εὖρε ποιημάτων, καὶ συνοικήσασα Οἰάγρω γενεῶν Ὀρφέα τὸν πάντων μέγιστον ἀνθρώπων ἐν τῇ κιθαρωδικῇ τέχνῃ γενόμενον, πρὸς δὲ καὶ τῆς ἐγκυκλίου μαθήσεως συγκρεματικώτερον ὀγδόη δὲ Εὐτέρπη, ἣ τὴν κατ' αὐλοῦ εὖρεν εὐπέειαν, συνοικήσασα Στρυμόνι τεκνοῖ Ῥῆσον ὃς ὑπὸ Ὀδυσσεῶς καὶ Διομήδους ἀναιρείται'. Βλ. επίσης Σ [Ευρ.] *Ρῆσ.* 393, Ευστάθ. Ομ. *Ιλ.* 10.435 (τ. 3, σ.107.14κ.εξ.) και Σέρβ. Βεργ. *Aen.* 1.469.*

¹⁷ Απολλόδ. 1.3.4 *Εὐτέρπης δὲ καὶ ποταμοῦ Στρυμόνος Ῥῆσος, ὃν ἐν Τροίᾳ Διομήδης ἀπέκτεινεν ὡς δὲ ἔνιοι λέγουσι, Καλλιόπης ὑπήρχεν.* Εκτός από τον Ρήσο, ο Στρυμόνας με την Ευτέρπη απέκτησαν επίσης και μια κόρη, την Ευάδνη, την οποία παντρεύτηκε ο Άργος (Απολλόδ. 2.1.2).

¹⁸ Βλ. Ομ. *Ιλ.* 10. 435 ... *Ῥῆσος βασιλεὺς πάϊς Ἡἰονῆος.* Πρβ. και Σ. [Ευρ.] *Ρῆσ.* 393. Για τη σχέση του Ρήσου με τη Θράκη πρβ. [Ευρ.] *Ρῆσ.* 379-81 *ἰὼ ἰώ, μέγας ὦ βασιλεῦ. / καλόν, ὦ Θρήκη, / σκύμνον ἔθρεψας πολίαρχον ἰδεῖν, 406-10 καίτοι σε μικρᾶς ἐκ τυραννίδος μέγαν / Ἰθηκῶν ἀνακτα τῆδ' ἔθηκ' ἐγὼ χερί, / ὄτ' ἀμφὶ Πάγγαιόν τε Παιόνων τε γῆν / Ἰθηκῶν ἀρίστοις ἐμπεσῶν κατὰ στόμα / ἔρρηξα πέλτην, σοὶ δὲ δουλώσας λεῶν.* Σύμφωνα με μια πληροφορία που παραδίδει ο Πολύβιος (*Στρατηγήματα* 6.53), κατά την επανίδρυση της Αμφίπολης από τους Αθηναίους το 437 π.Χ. στη θέση των Εννέα Οδών, ο οικιστής Αγνώνας, αφού συμβουλευτήκε μαντείο, ζήτησε και έφεραν από την Τροία τα κόκαλα του Ρήσου ως απαραίτητη προϋπόθεση για την επιτυχή επανίδρυση της αποικίας (βλ. Parker (1994) 340 σημ. 4, επίσης και Borgeaud (1991) 51-9).

¹⁹ Σέρβ. Βεργ. *Aen.* 1.456 *nec procul hinc rhesi Rhesus rex Thraciae fuit, <ut> quidam tradunt Martis, ut alii Hebri vel Strymonis et Euterpes Musae filius.*

²⁰ Βλ. Gomme ad loc. Πρβ. και Πλίν. *NH* 4.38.5.

²¹ Αριστ. *Μετεωρ.* 350b 16 Bekker.

χώρα των Αγριανών.²² Τέλος, σύμφωνα με τον Πλίνιο, ο ποταμός πηγάζει από τον Αίμο.²³

β) Ροή, πλοϊμότητα, λίμνες και έλη

Ο Στρυμόνας δεν είναι πλωτός σε όλο το μήκος του. Στο μεγαλύτερο βόρειο τμήμα της διαδρομής του η ροή του είναι ιδιαίτερα ορμητική. Πλωτό είναι το τμήμα του στην περιοχή της Αμφίπολης, στο ύψος της αρχαίας λίμνης Κερκινίτιδας, μέχρι και τις εκβολές του στη θάλασσα.²⁴ Ο Στράβωνας (7 απ. 35) μας πληροφορεί πως ο ανάπλους από τις εκβολές του ποταμού μέχρι την Αμφίπολη ήταν περίπου είκοσι στάδια.²⁵ Πολυάριθμες αναφορές από την *Ιστορία* του Θουκυδίδη επιβεβαιώνουν την πληροφορία αυτή.²⁶ Αργότερα, ο Ρωμαίος ιστορικός Λίβιος αναφέρει χαρακτηριστικά πως ο βασιλιάς της Μακεδονίας Περσέας εγκατέλειψε το 168 π.Χ. την Αμφίπολη κατεβαίνοντας τον Στρυμόνα με πλοίο.²⁷

Ο ποταμός κοντά στις πηγές του ήταν μάλλον στενός και ιδιαίτερα ορμητικός, όμως η κοίτη του αύξανε σταδιακά ολοένα και περισσότερο, καθώς ο ποταμός ενισχυόταν κατά μήκος του ρου του από παραποτάμους.²⁸ Ο γεωγράφος Μέλα αναφερόμενος στον Στρυμόνα κάνει λόγο για το μεγάλο μήκος του ποταμού και ιδιαίτερα για τη σταδιακά ολοένα και περισσότερο διευρυνόμενη κοίτη του.²⁹ Σε τόσο μεγάλο βαθμό άπλωνε η κοίτη του ποταμού και η ροή του ήταν τόσο ήρεμη, ώστε λίγα χιλιόμετρα πριν από τις εκβολές του, περίπου στο ύψος της Αμφίπολης, ο Στρυμόνας σχημάτιζε μια μεγάλη λίμνη. Η λίμνη αυτή με το όνομα *Ταχινού* ή *Αχινού* έχει σήμερα αποξηραθεί.³⁰ Κατά γενική παραδοχή θα πρέπει να ταυτιστεί με την αρχαία λίμνη *Κερκινίτιδα*,³¹ την οποία αναφέρει ο Αρριανός.³² Τη λίμνη αναφέρουν και ο Θουκυδίδης (4.108.1)³³ και πολύ αργότερα ο Μέλα (2.30), δίχως όμως να μνημονεύουν το όνομά της. Ο Πλίνιος ο Πρεσβύτερος σημειώνει (βέβαια με κάποια δόση υπερβολής) πόσο αξιομνημόνευτο είναι το γεγονός ότι ο ποταμός, πριν

²² Πρβ. Ευστάθ. Θεσ. Ομ. *Ιλ.* 1.848 τ.1 σ.562.2-12 *ὁ δὲ Γεωγράφος λέγει καί, ὅτι Ἄξιος καὶ Στρυμῶν ἐκ Παιόνων ῥέουσι.*

²³ Πλίν. *NH* 4.38.5f. *dein Macedoniae terminus amnis Strymon, ortus in Haemo.*

Περισσότερα για τις πηγές του ποταμού βλ. Σαμσάρης (1976) 16 σημ.7 με βιβλιογραφία.

²⁴ Casson (1926) 19-21, Σαμσάρης (1976) 17.

²⁵ Βλ. Baladié (1989) 168 σημ. 8.

²⁶ Πρβ. Θουκ. 4.107.2, 108.1, 7.9.

²⁷ Λιβ. 44.45.12 *rex inde domum se recepit pecuniaque et auro argentoque in lembos, qui in Strymone stabant, delatis et ipse ad flumen descendit.*

²⁸ Για παραποτάμους του Στρυμόνα βλ. Σαμσάρης (1976) 18-21.

²⁹ Μέλα 2.30.4-6 *Strymon, sicut diximus, amnis est longeque ortus et tenuis. alienis subinde aquis fit amplior, et ubi non longe a mari lacum fecit, maiore quam uenerat alueo erumpit.*

³⁰ Βλ. Casson (1926) 4, 7, 19. Επίσης Oberhammer *RE* 11.1 (1921) s.v. *Kerkinitis* 309.

³¹ Αναλυτικά για την ταύτιση της λίμνης βλ. Σαμσάρης (1976) 21κ.εξ. Επίσης Silberman (1988) 181 σημ. 5.

³² Αρριαν. *Av.* 1.11.3 *ἦν δὲ αὐτῶ ὁ στόλος παρὰ τὴν λίμνην τὴν Κερκινίτιν ὡς ἐπ' Ἀμφίπολιν καὶ τοῦ Στρυμόνος ποταμοῦ τὰς ἐκβολάς.*

³³ Επίσης πρβ. Θουκ. 5.7.4 *τὸ λιμνῶδες τοῦ Στρυμόνος.* Αντίθετα με τον Σαμσάρη (1976) 22 θεωρώ πως η φράση αυτή του Θουκυδίδη αποτελεί γενικόλογη περιγραφή της λιμναίας διαμόρφωσης της περιοχής και όχι συγκεκριμένη αναφορά στη λίμνη Κερκινίτιδα. Έτσι και ο Macan (1908) *Ηρόδ.* 7.113.

αποκτήσει ευθύγραμμο ρου, χύνεται σε επτά λίμνες.³⁴ Σχετικό με το μεγάλο μέγεθος του ποταμού είναι και το επίγραμμα 9.707 της *Παλατινής Ανθολογίας*, το οποίο αποδίδεται στον Τύλλιο Γέμινο. Στο επίγραμμα ο ίδιος ο ποταμός μιλά σε πρώτο πρόσωπο και συγκρίνεται όχι μόνο με τον Νείλο, αλλά και με την ίδια τη θάλασσα. Υπερηφανεύεται για τον όγκο και τις αρδευτικές του ιδιότητες και δε διστάζει να αποκαλέσει τον εαυτό του *γλυκερόν πέλαγος*.³⁵

Ο Στρυμόνας ως ποταμός με ήσυχο ρεύμα διατηρεί τη φήμη του ακόμα και στην πρωτοβυζαντινή περίοδο. Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανταλλαγή επιστολών μεταξύ του Μεγάλου Βασιλείου και του Γρηγορίου Ναζιανζηνού. Ο Μ.Βασίλειος γύρω στα 360 μ.Χ. αποστέλλει στον αδελφικό του φίλο Γρηγόριο Ναζιανζηνό επιστολή με θέμα τη μετάβασή του πρώτου σε μια άγονη περιοχή του Πόντου. Η αναφορά στον Στρυμόνα γίνεται σε αντιδιαστολή προς τον ορμητικό και θορυβώδη ποταμό της μακρινής εκείνης περιοχής. Κύρια γνωρίσματα του Στρυμόνα αποτελούν το νωχελικό και υπερβολικά ήσυχο ρεύμα του, που κάνουν τον ποταμό να φαίνεται σχεδόν σαν λίμνη.³⁶ Ο Γρηγόριος στην απάντησή του χρησιμοποιεί ανάλογους χαρακτηρισμούς για την περιγραφή του ποταμού.³⁷

Αναφορές στον ελώδη χαρακτήρα του Στρυμόνα εντοπίζουμε ήδη στην ελληνιστική περίοδο και συγκεκριμένα στο έργο *Περὶ φυτῶν ἱστορίας* του Θεόφραστου.³⁸ Ο Στρυμόνας αναφέρεται ως ελώδης ποταμός που ευνοεί την ανάπτυξη του τριβόλου και των καλαμιών, ενώ το βάθος του την εποχή εκείνη φαίνεται πως έφτανε περίπου τους πέντε πήχεις (περ. 2,30 μέτρα). Την πληροφορία αυτή επιβεβαιώνει και η ειδική αναφορά στο βάθος του ποταμού στο επίγραμμα 9.707 της *Παλατινής Ανθολογίας* (*βένθος 3, γόνιμος βυθός 5*).

Στη λατινική ποίηση έχουμε μόνο μία μόνη αναφορά στα έλη του Στρυμόνα, σχετικά αργά, στη φλαβιανή εποχή. Συγκεκριμένα, ο Στάτιος στη *Θηβαΐδα* του χαρακτηρίζει τα στρυμόνια έλη *impria*.³⁹

Σχετικός με την πλοϊμότητα του Στρυμόνα είναι ο μύθος που διασώζει ο Απολλόδωρος και που συσχετίζει τον ποταμό με τον Ηρακλή.⁴⁰ Κατά τον

³⁴ Πλίν. *NH* 4.38.5-7 *Amphipolis liberum, gens Bisaltae. dein Macedoniae terminus amnis Strymon, ortus in Haemo. memorandum in septem lacus eum fundi, priusquam derigat cursum.*

³⁵ ΠΑ 9.707.1-3 (Τύλλιος Γέμινος) *Εἰμί μὲν ἐν ποταμοῖς, πελάγει δ' ἴσα μέτρα διώκω, / Στρυμών, Ἡμαθίης τὸ γλυκερόν πέλαγος / βένθος ὁμοῦ καὶ ἄρουρα δι' ὕδατος.* Ο επιγραμματοποιός παίζει με την αμφισημία της λέξης *πέλαγος*, η οποία εκτός από θάλασσα (*LSJ* s.v. *πέλαγος* 1) σημαίνει και πλημμυρισμένο πεδίο (*LSJ* s.v. *πέλαγος* 3).

³⁶ Μέγ. Βασίλ. *Επιστ.* 14.2.16-26 *Τὴν γε μὴν οἴκησιν ἀύχην τις ἕτερος ὑποδέχεται, ὑψηλὸν τινα ἐπὶ τῆς ἄκρας ἀνέχων τένοντα, ὥστε τὸ πεδίον τοῦτο ὑψηπλώσθαι ταῖς ὄψεσι καὶ ἐκ τοῦ μετεώρου ἐξεῖναι καὶ τὸν ποταμὸν περιρρέοντα καθορᾶν, οὐκ ἐλάττονα τέρψιν, ἔμοιγε δοκεῖν, παρεχόμενον ἢ τοῖς ἐκ τῆς Ἀμφιπόλεως τὸν Στρυμόνα καταμανθάνουσιν. Ὅ μὲν γὰρ σχολαίῳ τῷ ρεύματι περιλιμνάζων, μικροῦ δεῖν καὶ τὸ ποταμὸς εἶναι ὑπὸ τῆς ἡσυχίας ἀφήρηται· ὃ δὲ ὀξύτατα ὧν ἐγὼ οἶδα ποταμῶν ῥέων, βραχὺ τι τῇ γείτονι πέτρα περιτραχύνεται, ὕψ' ἧς ἀναχεόμενος εἰς δίνην βαθεῖαν περιειλεῖται.*

³⁷ Γρηγ. Ναζ. *Επιστ.* 4.7.1-5 *Ποταμὸς δὲ κάτω ροχθεῖ, οὗτος ὁ Ἀμφιπολίτης σοὶ Στρυμὼν καὶ ἡσύχιος· καὶ οὐκ ἰχθυοφόρος μᾶλλον ἢ λιθοφόρος, οὐδὲ εἰς λιμνὴν ἀναχεόμενος, ἀλλ' εἰς βάθη κατασυρόμενος, ὧ λίαν ὑψηγορε σὺ καὶ ποιητὰ καινῶν ὀνομάτων.*

³⁸ Θεόφρ. *Περὶ φυτῶν ἱστορίας* 4.9.1.6 *ἐπεὶ οὐδὲ ὁ τριβόλος ἐν ἅπασιν οὐδὲ πανταχοῦ φύεται, ἀλλ' ἐν τοῖς ἐλώδεσι τῶν ποταμῶν· ἐν μεγίστῳ δὲ βάθει πενταπήχει ἢ μικρῷ μείζονι, καθάπερ περὶ τὸν Στρυμόνα· σχεδὸν δὲ ἐν τοσούτῳ καὶ ὁ κάλαμος καὶ τὰ ἄλλα.*

³⁹ Στάτ. *Theb.* 9.437κ.εξ ... *non Strymonos impria tanto / stagna cruore natant, non spumifer altius Hebrus.*

Απολλόδωρο, ο Στρυμόνας στο παρελθόν υπήρξε πλωτός ποταμός σε όλο του το μήκος, μέχρι που ο Ευρυσθέας ζήτησε από τον Ηρακλή ως δέκατο άθλο να του φέρει τα βόδια του Γηρυνή. Στο δρόμο της επιστροφής και ενώ ο Ηρακλής είχε φτάσει στον μυχό του κόλπου της Αδριατικής, η Ήρα έστειλε οίστρο και τρέλανε τις αγελάδες, οι οποίες διασκορπίστηκαν στα βουνά της Θράκης. Ο Ηρακλής, αφού με κόπο συνέλεξε κάποιες από αυτές, τις οδήγησε στον Ελλήσποντο. Στη συνέχεια κατηγόρησε τον ποταμό Στρυμόνα και για τιμωρία ρίχνοντας πέτρες στην κοίτη του μετέτρεψε τον άλλοτε πλωτό ποταμό σε μη πλωτό. Ακολούθως παρέδωσε τα βόδια στον Ευρυσθέα, ο οποίος με τη σειρά του τα θυσίασε στην Ήρα.

γ) Καθαρότητα – διαύγεια του νερού

Δύο φορές στο σωζόμενο έργο του Αισχύλου⁴¹ ο Στρυμόνας συνοδεύεται από το επίθετο *άγνός* (Πέρσ. 497, Ικέτ. 254-5⁴²). Το αρχαίο σχόλιο στον στίχο 497 των Περσών μας πληροφορεί πως ο χαρακτηρισμός αυτός οφείλεται στην καθαρότητα και διαύγεια των νερών του ποταμού.⁴³ Όμως το επίθετο *άγνός* αποτελεί χαρακτηριστικό αισχύλειο επίθετο για ποταμό, ενώ η χρήση του για ποτάμια ή νερό είναι ευρύτερα γενικευμένη στην αρχαία ελληνική ποίηση⁴⁴ και θα πρέπει να σχετίζεται με τις θρησκευτικές πεποιθήσεις και πρακτικές των αρχαίων Ελλήνων, οι οποίοι περιέβαλλαν τα ποτάμια με ιερό σεβασμό.⁴⁵ Πέρα όμως από τη συμβατική χρήση του επιθέτου, πληροφορίες για την καθαρότητα των νερών του Στρυμόνα μπορούμε να αντλήσουμε έμμεσα από το αριστοτελικό έργο *Περὶ τὰ ζῷα ἰστορίαι*, όπου η παρουσία χελιών στον ποταμό μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως ένδειξη της καθαρότητας των υδάτων του. Συγκεκριμένα ο Αριστοτέλης αναφερόμενος στα χέλια και την αδυναμία τους να επιβιώσουν σε θολά νερά σημειώνει χαρακτηριστικά πως το ψάρεμα των χελιών στον Στρυμόνα γίνεται στα τέλη Μαΐου, γιατί τότε τα νερά του ποταμού θολώνουν.⁴⁶

⁴⁰ Απολλόδ. 2.5.10 *μόλις δὲ τῶν βοῶν συνελθουσῶν Στρυμόνα μεμψάμενος τὸν ποταμόν, πάλαι τὸ ρεῖθρον πλωτὸν ὃν ἐμπλήσας πέτραις ἄπλωτον ἐποίησε, καὶ τὰς βόας Εὐρυσθεὶ κομίσας δέδωκεν. ὁ δὲ αὐτὰς κατέθυσεν Ἥρα.* Βλ. και Σαμσάρης (1974) 126.

⁴¹ Αισχ. Πέρσ. 497 *ρέεθρον ἄγνοῦ Στρυμόνος, Ικέτ. 252-5 ἔμοῦ δ' ἄνακτος εὐλόγως ἐπάνυμον / γένος Πελασγῶν τήνδε καρποῦται χθόνα. / καὶ πᾶσαν αἶαν, ἧς δι' ἄγνός ἔρχεται / Στρυμών, τὸ πρὸς δύνοντος ἡλίου, κρατῶ.*

⁴² Δε συμφωνῶ με την εκδοτική πρόταση του Tucker (1889) Αισχ. Ικέτ. 228κ.εξ. (=254κ.εξ.), ο οποίος στη θέση του *δι' ἄγνός ... / Στρυμών* διαβάζει *δι' Ἄλιος... / Ἄκμων* προτείνοντας έτσι την κατά παράθεσιν γραφή του ποταμού Αλιάκμονα.

⁴³ Σ Αισχ. Πέρσ. 497 *ἄγνοῦ Στρυμόνος] ἄγνούς φασι τοὺς ποταμοὺς ὡς ὄντας τῆς ἀθανάτου φύσεως μίμημα. λέγει δὲ καὶ τὸν παρόντα Στρυμόνα ἄγνον, διὰ τὸ καθαρὸν καὶ διειδῆς φυλάττειν τὸ ὕδωρ αὐτοῦ. ἔστιν οὗτος ποταμὸς Θράκης.*

⁴⁴ Broadhead (1960) Αισχ. Πέρσ. 495-7 και Johansen and Whittle (1980) Αισχ. Ικέτ. 254 με παράλληλα χωρία.

⁴⁵ Συγκεκριμένα στους Πέρσες του Αισχύλου το επίθετο *άγνός* ενδέχεται να απηχεί κάτι από τον ζωροστρικό σεβασμό των Περσών για το νερό, και ιδιαίτερα για τα ποτάμια (βλ. Broadhead (1960) και Hall (1996) Αισχ. Πέρσ. 495-7).

⁴⁶ Αριστ. Περὶ τὰ ζῷα ἰστορίαι 592a 5-10 *Ἀποπνίγονται γὰρ ταχύ, ἐὰν μὴ καθαρὸν ἦ τὸ ὕδωρ· ἔχουσι γὰρ τὰ βράγχια μικρά. Διόπερ ὅταν θηρεύωσι, ταράττουσι τὸ ὕδωρ· καὶ ἐν τῷ Στρυμόνι δὲ περὶ Πλειάδας ἀλίσκονται· τότε γὰρ ἀναθολοῦται τὸ ὕδωρ καὶ ὁ πηλὸς ὑπὸ πνευμάτων γινομένων ἐναντίων· εἰ δὲ μὴ, συμφέρει ἡσυχίαν ἔχειν.*

δ) Γέφυρες

Την πρώτη ιστορική μαρτυρία για την ύπαρξη γεφυρών στον Στρυμόνα⁴⁷ απαντούμε στο πέμπτο βιβλίο της *Ιστορίας* του Ηροδότου.⁴⁸ Πρόκειται για μια πλωτή γέφυρα στην περιοχή Μύρκινος,⁴⁹ στην ανατολική όχθη του Στρυμόνα, βόρεια του Παγγαίου, της οποίας τη φύλαξη είχε αναλάβει ο δεσπότης της Μιλήτου Ιστιαίος. Αργότερα η γεφύρωση του ποταμού σχετίζεται άμεσα με τη διάβαση του Στρυμόνα από τον Ξέρξη τόσο κατά την κάθοδό του στην Ελλάδα όσο και κατά την υποχώρηση μετά την ήττα του. Οι σχετικές πληροφορίες που μας δίνει ο Ηρόδοτος είναι μάλλον αντιφατικές. Στο έβδομο βιβλίο και συγκεκριμένα στο τέλος του κεφαλαίου 24 μας πληροφορεί πως ο Ξέρξης ανέθεσε τη διάνοιξη της διώρυγας στη χερσόνησο του Άθω στους Φοίνικες και τους Αιγύπτιους, σε εκείνους δηλαδή στους οποίους προηγουμένως είχε αναθέσει την κατασκευή γεφυρών στον Στρυμόνα.⁵⁰ Το γεγονός πως στην κατασκευή χρησιμοποιήθηκαν σχοινιά από πάπυρο και λινάρια, μας οδηγεί στο συμπέρασμα πως επρόκειτο μάλλον για πλωτές γέφυρες και όχι για μόνιμες κατασκευές.⁵¹ Η πληροφορία αυτή έρχεται σε αντίφαση με τα όσα παρατίθενται στη συνέχεια του έβδομου βιβλίου σχετικά με τη διάβαση του Στρυμόνα από τον Ξέρξη. Συγκεκριμένα στο κεφάλαιο 114 πληροφορούμαστε ότι ο στρατός του Ξέρξη πέρασε τον Στρυμόνα στο ύψος των Εννέα Οδών (μετέπειτα Αμφίπολη) χρησιμοποιώντας τις γέφυρες που ήδη υπήρχαν στον ποταμό.⁵² Πάντως ο Ηρόδοτος δε φαίνεται να γνωρίζει κάτι σχετικά με την ύπαρξη γεφυρών στις ημέρες του· επιπλέον, δεν κάνει καμία αναφορά στην Αμφίπολη (γεγονός που πιθανότατα σχετίζεται με τη χρονολόγηση του έργου του).⁵³

Ο Θουκυδίδης αναφερόμενος στην πολιορκία της Αμφίπολης από τον Σπαρτιάτη στρατηγό Βρασίδα το 424/3 π.Χ. κάνει λόγο για μια γέφυρα, η οποία ένωνε την πόλη της Αμφίπολης με την απέναντι δυτική όχθη του Στρυμόνα, και η οποία στις μέρες του είχε ενταχθεί στο οχυρωματικό σύστημα της πόλης.⁵⁴ Είναι πιθανό η απόδοση του επιθέτου *καλλιγέφυρος* στον Στρυμόνα στους στίχους 349 κ.εξ. του ψευδο-

⁴⁷ Βλ. και Σαμσάρης (1974)125-7.

⁴⁸ Ηρόδ. 5.23.3-7 *Ἄτε δὲ τειχέοντος ἤδη Ἰστιαίου τοῦ Μιλησίου τὴν παρὰ Δαρείου αἰτήσας ἔτυχε δωρεὴν μισθὸν φυλακῆς τῆς σχεδίας, ἐόντος δὲ τοῦ χώρου τούτου παρὰ Στρυμόνα ποταμόν, τῷ οὐνομά ἐστι Μύρκινος.*

⁴⁹ Smith (1854) s.v. *Myrcinus*.

⁵⁰ Ηρόδ. 7.24.6-8 – 25.6 *Τοῖσι δὲ αὐτοῖσι τούτοισι τοῖσι περ καὶ τὸ ὄρυγμα, προσετέτακτο καὶ τὸν Στρυμόνα ποταμόν ζεύξαντας γεφυρῶσαι. 25. Ταῦτα μὲν νυν οὕτω ἐποίηε, παρεσκευάζετο δὲ καὶ ὄπλα ἐς τὰς γεφύρας βύβλινά τε καὶ λευκολίνου, ἐπιτάξας Φοῖνιξί τε καὶ Αἰγυπτίοισι, καὶ σιτία τῇ στρατιῇ καταβάλλειν, ἵνα μὴ λιμῆνιει ἢ στρατιῇ μηδὲ τὰ ὑποζύγια λαυνόμενα ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα.*

⁵¹ Περισσότερα για τα υλικά κατασκευής βλ. Macan (1908) Ηρόδ. 7.25.

⁵² Ηρόδ. 7.114.1-4 *Φαρμακεύσαντες δὲ ταῦτα ἐς τὸν ποταμόν καὶ ἄλλα πολλὰ πρὸς τούτοισι, ἐν Ἐννέα Ὀδοῖσι τῆσι Ἡδωνῶν ἐπορεύοντο κατὰ τὰς γεφύρας, τὸν Στρυμόνα εὐρόντες ἐξευγμένον.*

⁵³ Macan (1908) Ηρόδ. 7.114.

⁵⁴ Θουκ. 4.103.4.5-5.2 (...) *καὶ τότε δεξάμενοι αὐτὸν τῇ πόλει καὶ ἀποστάντες τῶν Ἀθηναίων ἐκείνη τῇ νυκτὶ κατέστησαν τὸν στρατὸν πρὸ ἑω ἐπὶ τὴν γέφυραν τοῦ ποταμοῦ. ἀπέχει δὲ τὸ πόλισμα πλέον τῆς διαβάσεως, καὶ οὐ καθεῖτο τείχη ὥσπερ νῦν (...)* με Hornblower και Gomme ad loc. Απομεινάρια της γέφυρας αυτής σώζονται μέχρι σήμερα. Περισσότερα βλ. Σαμσάρης (1974) 126 σημμ. 6 και 8 με βιβλιογραφία, και Λαζαρίδης (1986) 36.

ευριπίδειου *Ρήσου* να αποτελεί ανάμνηση της πρόσφατης κατασκευής της συγκεκριμένης γέφυρας.⁵⁵

Το ζήτημα σχετικά με την ύπαρξη ή μη γεφυρών στον Στρυμόνα περιπλέκεται ακόμα περισσότερο, αν μελετήσει κανείς την υποχώρηση του Ξέρξη στην Ασία μετά την ήττα του, όπως αυτή περιγράφεται στην τραγωδία του Αισχύλου *Πέρσαι* (στ. 493-507). Το χωρίο αυτό έχει συχνά χρησιμοποιηθεί λανθασμένα ως ένδειξη των ακραίων καιρικών φαινομένων που επικρατούσαν στην περιοχή.⁵⁶ Όμως στην ουσία η αισχύλεια περιγραφή της καταστροφικής διάβασης του ποταμού Στρυμόνα από τον Ξέρξη απέχει πολύ από το να αποτελεί αποτύπωση της ιστορικής πραγματικότητας. Πρόκειται μάλλον για καρπό της δημιουργικής φαντασίας του ποιητή, όπου η έντονη προκατάληψή του εναντίον των Περσών γίνεται ιδιαίτερα έκδηλη.⁵⁷ Σύμφωνα με τη Hall, ολόκληρη η αγγελική ρήση αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα «αισχύλεια ποιητικής χαρτογραφίας», παρόμοια δείγματα της οποίας εντοπίζονται και σε άλλα έργα του ποιητή (όπως π.χ. ο «χάρτης» της Πελασγίας στις *Ικέτιδες*, η αναμετάδοση του μηνύματος της πτώσης της Τροίας στον *Αγαμέμνονα*, οι ταξιδιωτικές αφηγήσεις στους δύο *Προμηθείς*).⁵⁸

Και μόνο το γεγονός πως οι Πέρσες θεώρησαν ως αποκλειστικό υπαίτιο για τα ακραία καιρικά φαινόμενα το θεό είναι μάλλον ύποπτο και βοηθά να κατανοήσουμε καλύτερα τον χαρακτήρα και τη λειτουργία της πλασματικής αυτής αφήγησης. Άλλωστε, η καταστροφική διάβαση του ποταμού αποτελεί ένα πολύ μικρό γεγονός στα ευρύτερα πλαίσια του πολέμου. Και όμως, ο Αισχύλος αφιερώνει δεκατέσσερις στίχους, ενώ αποσιωπά άλλα σημαντικότερα γεγονότα (όπως π.χ. τη μάχη στις Θερμοπύλες, τη ναυμαχία στο Αρτεμίσιο, τη μάχη στη Μυκάλη).⁵⁹ Αυτό συμβαίνει, γιατί στα χέρια του ποιητή η συγκεκριμένη καταστροφή αναδεικνύεται σε πρόπουσα τιμωρία για την αλαζονεία που επέδειξε νωρίτερα ο Ξέρξης στη διάβαση του Ελλήσποντου. Η αποτυχημένη διάβαση του Στρυμόνα αποτελεί εκδήλωση της θείας δίκης για το υβριστικό γεφύρωμα και το μαστίγωμα του Ελλησπόντου κατά την κάθοδο του Ξέρξη στην Ελλάδα. Η αλαζονεία των Περσών, πέραν της ήττας στο πεδίο της μάχης, έρχεται τώρα αντιμέτωπη και με την ίδια τη φύση. Η καταδίκη τους αποδίδεται στον θεό και η τιμωρία έρχεται από το νερό.⁶⁰

Επιπλέον, το πλήθος των πληροφοριών και των συγκεκριμένων γεωγραφικών αναφορών που εντοπίζεται στο ελληνικό τμήμα της διαδρομής βρίσκεται σε αντίθεση με την έλλειψη ανάλογων λεπτομερειών όσον αφορά το ασιατικό κομμάτι. Το γεγονός αυτό προδίδει την μάλλον περιορισμένη και ελεγχόμενη ως προς την εγκυρότητά της πληροφόρηση των ελληνικών πηγών σχετικά με την υποχώρηση του Ξέρξη. Επομένως, ο κίνδυνος παραπληροφόρησης και πιθανής υπερβολής εκ μέρους

⁵⁵ Έτσι ο Gomme (1962) Θουκ. 4.103, ο οποίος θεωρεί την αναφορά αυτή ένδειξη μιας πρόσφατα χτισμένης γέφυρας.

⁵⁶ Έτσι ο Σαμσάρης (1976) 17 σημ.7, 23. Βλ. επίσης Collart (1937) 62.

⁵⁷ Broadhead (1960) *Αισχ. Πέρσ.* 495-7.

⁵⁸ Hall (1996) *Αισχ. Πέρσ.* 480-514 με βιβλιογραφία ad loc. Αναλυτικά για τις γεωγραφικές γνώσεις του Αισχύλου βλ. Köster (1928). Επίσης πρβ. τις γεωγραφικές μελέτες που συγκέντρωσε ο Wartelle (1978) στο Ευρετήριο s.v. *Géographie chez Eshyle*.

⁵⁹ Horsfall (1974) 504.

⁶⁰ Έτσι οι Horsfall (1974) 505 και Hall (1996) *Αισχ. Πέρσ.* 480-514.

του ποιητή ήταν υπαρκτός.⁶¹ Επιπλέον, μεταξύ της παράστασης και των γεγονότων έχουν ήδη μεσολαβήσει σχεδόν έξι χρόνια,⁶² διάστημα ικανό –σε συνδυασμό με την αθηναϊκή πατριωτική εξιδανίκευση της ελληνικής νίκης– να δικαιολογήσει τη μυθοπλαστική επεξεργασία του πρωτογενούς ιστορικού υλικού από τον ποιητή. Άλλωστε, ο Ηρόδοτος στο έργο του⁶³ είχε ήδη κάνει λόγο για την ύπαρξη γεφυρών στον Στρυμόνα, η χρήση των οποίων θα συνέβαλλε καθοριστικά στην ασφαλή διάβαση του ποταμού (εκτός αν είχαν καταστραφεί στο ενδιάμεσο χρονικό διάστημα). Τέλος, η υποχώρηση του Ξέρξη τοποθετείται γύρω στα μέσα Οκτωβρίου, οπότε η πιθανότητα να παγώσει τέτοια εποχή το ρεύμα ενός τόσο μεγάλου ποταμού είναι σχεδόν μηδαμινή.⁶⁴

III. Στρυμόνιοι γερανοί – παγωμένος Στρυμόνας

Οι Στρυμόνιοι γερανοί⁶⁵ αποτελούν ίσως έναν από τους πιο διαδεδομένους ποιητικούς τόπους της κλασικής και μετα-κλασικής λατινικής ποίησης. Για πρώτη φορά εμφανίζονται στο αυγούστειο έπος και συγκεκριμένα στο πρώτο βιβλίο των *Γεωργικών* του Βεργιλίου.⁶⁶ Στην αρχή της ενότητας σχετικά με τις απαρχές της γεωργίας, οι στρυμόνιοι γερανοί συγκαταλέγονται μαζί με τη χήνα, το αντίδι και τη σκιά των δέντρων σε βλαπτικούς παράγοντες για την καλλιέργεια της γης. Οι γερανοί ήταν γνωστοί στην αρχαιότητα ως πουλιά που προκαλούσαν ζημιές στα σπαρτά, ακόμα και στα ελαιόδεντρα.⁶⁷ Στην προκειμένη περίπτωση το επίθετο *Strymonius* ως συνοδευτικό του *grues* αποτελεί παραδοσιακό επίθετο, η λειτουργία του οποίου είναι μάλλον διακοσμητική, καθώς ο συγκεκριμένος γεωγραφικός εντοπισμός δε συμβάλλει ουσιαστικά στα κειμενικά συμφραζόμενα. Άλλωστε για τους Ρωμαίους οι γερανοί είχαν πάψει να αποτελούν απειλή της άγριας φύσης, αφού ήδη τους εξέτρεφαν ως οικόσιτα πουλερικά.⁶⁸

Στην *Αινειάδα* ο Βεργίλιος χρησιμοποιεί τους στρυμόνιους γερανούς συνολικά δύο φορές. Στο δέκατο βιβλίο⁶⁹ ο θόρυβος και οι κραυγές ενθουσιασμού από το στρατόπεδο των Τρώων παρομοιάζεται με τη θορυβώδη πτήση των στρυμόνιων

⁶¹ Έτσι οι Macan (1908) Ηρόδ. 8.115 και Hall (1996) *Αισχ. Πέρσ.* 480-514.

⁶² Το έργο παρουσιάστηκε το 472 π.Χ., όταν ο Αισχύλος με χορηγό τον Περικλή κέρδισε το πρώτο βραβείο με την τετραλογία: *Φινεύς, Πέρσαι, Γλαύκος, Ποινιεύς* και το σατυρικό δράμα *Προμηθεύς Πυρκαεύς* (βλ. Lesky (1983) 49).

⁶³ Ηρόδ. 5.23.3-7, 7.24.6-8 - 25.6 και 7.114.1-4.

⁶⁴ Horsfall (1974) 503, Belloni (1988) Ηρόδ. 495-7.

⁶⁵ Περισσότερα για τους γερανούς (ονοματολογία, ζωολογία, λογοτεχνία) βλ. Thompson (1936) 68-75, Carroni (1979) 279-86.

⁶⁶ Βεργ. *Georg.* 1.118-21 *nec tamen, haec cum sint hominumque boumque labores / uersando terram experti, nihil improbus anser / Strymoniaequae grues et amaris intiba fibris / officiunt aut umbra nocet.*

⁶⁷ Πρβ. π.χ. Θεόκρ. 10.31, Δίων Χρυσόστ. 6.92.

⁶⁸ Μynors (1990) Βεργ. *Georg.* 1.120, Απίκιος 212-17 (=6.2.1-6), Αθήναιος Kaibel 1.10.4, 4.7.66. Για περισσότερες παραπομπές βλ. Thompson (1966) 74κ.εξ.

⁶⁹ Βεργ. *Aen.* 10.262-6 (...) *clamorem ad sidera tollunt / Dardanidae e muris, spes addita suscitatur iras, / tela manu iaciunt, quales sub nubibus atris / Strymoniae dant signa grues atque aethera tranant / cum sonitu, fugiuntque Notos clamore secundo.* Πρβ. Σέρβ. Βεργ. *Aen.* 10.264 *quales sub nubibus atris altis modo. strymoniae uero grues a fluuiio Thraciae Strymone, iuxta quem habitant. haec autem comparatio non ad telorum pertinet iactum, sed ad Troianorum clamorem.*

γερανών, όταν εγκαταλείπουν τη Θράκη το χειμώνα και πετούν προς τον Νότο.⁷⁰ Για δεύτερη φορά οι γερανοί του Στρυμόνα κάνουν την εμφάνισή τους στο ενδέκατο βιβλίο με αφορμή την αναφορά στα παιδικά κυνηγετικά κατορθώματα της Καμίλλης, της νεαρής συμμάχου του Τύρνου, η οποία, αν και σε μικρή ηλικία, μπορούσε με τα παιδικά όπλα της να σκοτώσει ιπτάμενους κύκνους και στρυμόνιους γεραμούς.⁷¹ Και στις δύο περιπτώσεις, το επίθετο *Strymonius* λειτουργεί στερεοτυπικά, συμβατικά στα πλαίσια του παραδοσιακού ποιητικού συσχετισμού του ποταμού Στρυμόνα με τους γεραμούς. Ιδιαίτερα διαφωτιστική για τη συμβατική λειτουργία του επιθέτου είναι η περίπτωση της Καμίλλης, η οποία ανατράφηκε στον γεωγραφικό χώρο της ιταλικής χερσονήσου και επομένως είναι μάλλον αδύνατο να είχε δει να πετούν πάνω από την πατρίδα της οι στρυμόνιοι γερανοί.⁷² Σε ένα πρώτο επίπεδο ανάγνωσης φαίνεται να μην υπάρχει συγκεκριμένος λόγος για τον οποίο πρέπει οι γερανοί που πετούν πάνω από τον ιταλικό ουρανό να είναι στρυμόνιοι. Όμως το ξάφνιασμα και η ανοικειωτική εντύπωση που προξενεί η απρόσμενη παρουσία των στρυμόνιων γερανών υπογραμμίζουν με περισσότερη έμφαση το παράδοξο των κατορθωμάτων της νεαρής Καμίλλης καθιστώντας την παρουσία τους ακόμα πιο αποτελεσματική. Η παρουσία των εξωτικών πουλιών επιτείνει τον θαυμαστό και αξιοπερίεργο χαρακτήρα της αναφοράς. Πίσω από τη στερεοτυπική χρήση του *Strymonius* κρύβεται η ιδιαίτερη προτίμηση της λατινικής ποίησης στη διακοσμητική χρήση παλιών γεωγραφικών ονομάτων,⁷³ αφού με αυτόν τον τρόπο ο ορίζοντας του κειμένου ανοίγει απρόσμενα και εμπλουτίζεται με νέα ονόματα εξωτικής προέλευσης.

Ταυτόχρονα όμως με τον γεωγραφικό ορίζοντα του κειμένου ανοίγει το ίδιο απρόσμενα και ο διακειμενικός του ορίζοντας. Έτσι, η παρουσία των στρυμόνιων γερανών στο δέκατο βιβλίο της *Αινειάδας* (Βεργ. *Aen.* 10.262-4) φαίνεται πως απηχεί αντίστοιχες ιλιαδικές αναφορές στην αποδημία των γερανών προς θερμότερα κλίματα στις αρχές του χειμώνα. (*Il.* 2.456-65,⁷⁴ 3.2-7⁷⁵). Παρά το γεγονός πως στο ομηρικό κείμενο η αναφορά δε γίνεται συγκεκριμένα στον Στρυμόνα, ο προτεινόμενος διακειμενικός συσχετισμός ενισχύεται από το ότι και στις δύο περιπτώσεις οι γερανοί αποτελούν το δεύτερο σκέλος παρομοίωσης πολεμικού θορύβου ή της διάταξης στρατεύματος (Βεργ. *Aen.* 10.262-4 ~ Ομ. *Il.* 2.464-5, 3.2). Επιπλέον σημεία επαφής αποτελούν τόσο η κοινή έμφαση στον θόρυβο (Βεργ. *Aen.* 10.262 *clamorem*, 266 *cum sonitu...clamore* ~ Ομ. *Il.* 2.463 *κλαγγηδόν*, 3.2 *κλαγγή τ' ένοπη*, 3 *κλαγγή*, 5 *κλαγγή*)

⁷⁰ Η φράση *fugere Notos* είναι δύσκολη ερμηνευτικά. Ακολουθώ τον Harrison (1991) Βεργ. *Aen.* 10.266. Για διαφορετική άποψη βλ. Page (1924) Βεργ. *Aen.* 10.264.

⁷¹ Βεργ. *Aen.* 11.578-80 *tela manu iam tum tenera puerilia torsit / et fundam tereti circum caput egit habena / Strymoniamque gruem aut album deiecit olorem.*

⁷² Για τη σχέση της Καμίλλης με τον Στρυμόνα μέσω του συσχετισμού της ως ένθεης Μαινάδας-Αμαζόνας με την προπερτιανή Ταρπεία (Προπ. 4.3.71κ.εξ.) βλ. Warden (1978) 177-8, 180.

⁷³ Thomson (1951) 436.

⁷⁴ α) Ομ. *Il.* 2.459-65 *Τῶν δ' ὡς τ' ὀρνίθων πετεηνῶν ἔθνεα πολλὰ / χηνῶν ἢ γεράνων ἢ κύκνων δουλιχοδείρων / Ἄσιω ἐν λειμῶνι Καύστριου ἄμφι ῥέεθρα / ἔνθα καὶ ἔνθα ποτῶνται ἀγαλλόμενα πετρυγεσσι / κλαγγηδὸν προκαθίζοντων, σμαραγεί δέ τε λειμῶν, / ὡς τῶν ἔθνεα πολλὰ νεῶν ἄπο καὶ κλισιάων / ἐς πεδίον προχέοντο Σκαμάνδριον· αὐτὰρ ὑπὸ χθῶν.*

⁷⁵ Ομ. *Il.* 3.2-7 *Τρῶες μὲν κλαγγῆ τ' ένοπη τ' ἴσαν ὄρνιθες ὡς / ἤντε περ κλαγγῆ γεράνων πέλει οὐρανόθι πρό· / αἶ τ' έπει οὖν χειμῶνα φύγον καὶ ἀθέσφατον ὄμβρον / κλαγγῆ ταί γε πέτονται ἐπ' ὠκεανοῖο ῥοάων / ἀνδράσι Πυγμαίοισι φόνον καὶ κῆρα φέρουσαι· / ἤερίαι δ' ἄρα ταί γε κακὴν ἔριδα προφέρονται.*

όσο και το ταυτόσημο της κατεύθυνσης του ταξιδιού προς θερμότερα κλίματα για την αποφυγή του χειμώνα (Βεργ. *Aen.* 10.264 *sub nubibus atris*, 266 *fugiuntque Notos* ~ *Ιλ.* 3.4 *χειμῶνα φύγον καὶ ἀθέσφατον ὄμβρον*).

Στη μετα-κλασική λατινική ποίηση η στερεοτυπική χρήση του επιθέτου *Strymonius* ως συνοδευτικού των γερανών παγιώθηκε ως ποιητική πρακτική. Στη συντριπτική πλειονότητα των περιπτώσεων η αναφορά στους στρυμόνιους γεραμούς γίνεται στα πλαίσια κάποιας παρομοίωσης, κυρίως σε σχέση με τη μετανάστευσή τους από τον παγωμένο Στρυμόνα (ή γενικά τη Θράκη) προς τον θερμότερο Νείλο. Πιο συγκεκριμένα, στον *Oedipus* του Σενέκα (στ. 604-7) κατά τη διάρκεια της περιφημής σκηνής της νεκριομαντείας, οι ψυχές των νεκρών του Κάτω Κόσμου παρομοιάζονται με τα κοπάδια των πουλιών⁷⁶ που εγκαταλείπουν τον παγωμένο Στρυμόνα και τα χιόνια του για το θερμό Νείλο.⁷⁷ Ο Λουκανός από την άλλη μεριά και στις τρεις αναφορές του στους στρυμόνιους γεραμούς αξιοποιεί αποκλειστικά το μοτίβο της μετανάστευσής τους στο θερμό Νείλο.⁷⁸ Αξίζει να σημειωθεί πως στο πέμπτο βιβλίο του *Bellum Ciuile* (5.711-6) η αναφορά στους στρυμόνιους γεραμούς εντάσσεται στα πλαίσια παρομοίωσης της διάταξης ναυτικού στόλου (πιθανώς στον απόηχο της αντίστοιχης βεργιλιανής –και ομηρικής– τεχνικής), ενώ η σύγκριση συμπληρώνεται με την απόδοση του σχηματισμού των γερανών εν πτήσει ως γράμματος του ελληνικού αλφαβήτου (Λ ή Δ).⁷⁹

Ο Μαρτιάλης αποτελεί μια από τις ελάχιστες εξαιρέσεις που αποκλίνουν από τη χρήση του μοτίβου της μετανάστευσης. Έτσι, στο δίκην επιτυμβίου επίγραμμα της γριάς προαγωγού Φιλαίνιδος (*Epigr.* 9.29) χρησιμοποιεί τους στρυμόνιους γεραμούς, για να συγκρίνει ειρωνικά το λάλο στόμα της γριάς με τον θόρυβο που κάνουν τα πουλιά στις όχθες του ποταμού.⁸⁰ Πάντως το μοτίβο της μετανάστευσης των γερανών επιβιώνει μέχρι πολύ αργά στη λατινική ποίηση. Την τελευταία του εμφάνιση κάνει στο έργο του Κλαυδιανού (4^{ος} αι. μ.Χ.) *In Gildonem* παρουσιάζοντας αναλλοίωτα τα χαρακτηριστικά των απόμακρων ομηρικών καταβολών του, όπως εμφάνιση στα πλαίσια παρομοίωσης διάταξης στρατεύματος, θόρυβος πουλιών, μετανάστευση από

⁷⁶ Η αναφορά στους γεραμούς γίνεται συνεκδοχικά μέσω της χρήσης του γενικότερου όρου *ales* 605.

⁷⁷ Σεν. *Oed.* 604-7 *nec tanta gelidi Strymonis fugiens minas / permutat hiemes ales et caelum secans / tepente Nilo pensat Arctos niues, / quot ille populos uatis eduxit sonus*. Πρβ. Ομ. *Ιλ.* 3.2-7 και ιδιαίτ. Βεργ. *Aen.* 6.310-2 *aut ad terram gurgite ab alto / quam multae glomerantur aues, ubi frigidus annus / trans pontum fugat et terris immittit apricis*.

⁷⁸ Λουκαν. 3.199-200 *deseritur Strymon tepido committere Nilo / Bistonias consuetus aues et barbara Cone*, 5.711-6 *Strymona sic gelidum bruma pellente relinquunt / poturae te, Nile, grues, primoque uolatu / effingunt uarias casu monstrante figuras; / mox, ubi percussit tensas Notus altior alas, / confusos temere inmixtae glomerantur in orbis, / et turbata perit dispersis littera pinnis*, 7.832-4 (...) *uos, quae Nilo mutare soletis / Threicias hiemes, ad mollem serius Austrum / istis, aues. numquam tanto se uolture caelum*.

⁷⁹ Πρβ. και Φιλόστρατ. *Ηρωικ.* 11.4, p.710, Κικ. *Nat. Deor.* 2.49, Υγ. *Fab.* 277, Μαρτ. 9.12.7, 13.75, Νεμεσ. *Auc.* 2.15.

⁸⁰ Μαρτ. *Epigr.* 9.29 *Saecula Nestoreae permensa, Philaeni, senectae, / rapta es ad infernas tam cito Ditis aquas? / Euboicae nondum numerabas longa Sibyllae / tempora: maior erat mensibus illa tribus. / heu quae lingua silet! non illam mille catastae / uincebant, nec quae turba Sarapin amat, / nec matutini cirrata catherua magistri, / nec quae Strymonio de grege ripa sonat. / quae nunc Thessalico lunam deducere rhombo, / quae sciet hos illos uendere lena toros?* με Watson (2003) 346. Οι κραυγές των γερανών κατά την αρχαιότητα θεωρούνταν παροιμιωδώς δυνατές και άγριες, βλ. Thompson (1936) 70.

παγωμένο Στρυμόνα σε θερμό Νείλο, αλλά και σχηματισμός εν πτήσει σε σχήμα Λ).⁸¹

Έχουμε όμως αναφορές τόσο στην ποίηση όσο και την πεζογραφία (ελληνική και λατινική) και στην αντίστροφη διαδρομή των γερανών, δηλαδή από τον Νείλο προς τον Στρυμόνα.⁸² Από τον Αριστοτέλη⁸³ και τον Αιλιανό⁸⁴ πληροφορούμαστε ότι η μετανάστευση των γερανών στο Νότο συνέβαινε γύρω στα μέσα του φθινοπώρου, πιο συγκεκριμένα κατά τη διάρκεια του αρχαίου μήνα *Μαιμακτηριῶνος* (μέσα Οκτωβρίου-μέσα Νοεμβρίου), και η επιστροφή τους μετά την εαρινή ισημερία.⁸⁵ Αξίζει βέβαια να σημειωθεί πως στη συγκεκριμένη κατηγορία οι αναφορές στους γερανούς είναι γενικού χαρακτήρα, δίχως ειδικό εντοπισμό στην περιοχή του Στρυμόνα.⁸⁶

Η περίπτωση του Στάτιου εμφανίζει εξαιρετικό ενδιαφέρον, καθώς αποτελεί τη μόνη περίπτωση Λατίνου ποιητή, όπου οι «παραδοσιακοί» στρυμόνιοι γερανοί αντικαθίσταται από κύκνους.⁸⁷ Πιο συγκεκριμένα, στο έβδομο βιβλίο της *Θηβαΐδας* ο ηλικιωμένος Φόρβας σε μια σκηνή τειχοσκοπίας περιγράφει στη νεαρή Αντιγόνη το θηβαϊκό στράτευμα.⁸⁸ Η αναφορά στα πουλιά του Στρυμόνα απαντά και πάλι στα πλαίσια της παραδοσιακής ομηρικής παρομοίωσης ενός στρατεύματος με πτηνά, μόνο που αυτή τη φορά όρο της σύγκρισης δεν αποτελεί ο θόρυβος που προκαλεί το στράτευμα. Τώρα το βουητό και οι πολεμικές κραυγές αποκτούν πιο τεχνικό χαρακτήρα και γίνονται τραγούδι. Η εκλέπτυνση από τον ποιητή του περιεχομένου της αρχετυπικής ομηρικής παρομοίωσης φαίνεται πως συμπαρασύρει αναπόφευκτα και τον εξίσου παραδοσιακό συνδυασμό «στρυμόνιοι γερανοί». Η ιδιαίτερη έμφαση του ποιητή στο τραγούδι (και όχι πια στην οχλοβοή) των στρατιωτών, η οποία άλλωστε υποστηρίζεται από την προσεκτική επιλογή ενός ιδιαίτερα τεχνικού λεξιλογίου (*concentibus* 285, *deducunt* 287), δημιουργεί νέα κειμενικά δεδομένα, τα οποία απαιτούν από τους γερανούς της παραδοσιακής στρατιωτικής παρομοίωσης να παραχωρήσουν τη θέση τους στους περισσότερο μουσικούς κύκνους. Όσον αφορά τις υπόλοιπες δύο εμφανίσεις των στρυμόνιων κύκνων στη *Θηβαΐδα* καθεμιά τους

⁸¹ Κλαυδ. *In Gildonem* (Carm. 15) 474-8 *pendula ceu paruis moturae bella colonis ingenti clangore grues aestiua relinquunt / Thracia, cum tepido permutant Strymona Nilo: / ordinibus pinnarumque notis inscribitur aer.*

⁸² Πρβ. Καλλ. *Αίτ. απ.* 1.13κ.εξ. Πφ., Στάτ. *Theb.* 7.285-7, Βαλ. Φλάκ. 3.359-61 (δίχως ονομαστική αναφορά σε γερανούς ή Στρυμόνα), Οππιαν. *Αλιευτ.* 1.260-6.

⁸³ Αριστ. *Περὶ τὰ ζῷα ἱστορία* 596a 28- 597a 24. Για την πιθανότητα ο Αριστοτέλης να αντλεί στο σημείο αυτό από τον Ηρόδοτο (2.22) βλ. Louis (1956) 28 σημ.2.

⁸⁴ Αιλιαν. *Περὶ ζῷων ιδιότητος* 3.13. Πρβ. και 2.1, όπου όμως οι γερανοί πριν εγκαταλείψουν τη Θράκη για το θερμό Νείλο συγκεντρώνονται στον Έβρο και όχι στον Στρυμόνα.

⁸⁵ Αναλυτικά για τη μετανάστευση των γερανών βλ. Thompson (1936) 71κ.εξ., Carponi (1979) 280κ.εξ.

⁸⁶ Μοναδικές εξαιρέσεις αποτελούν οι αναφορές των Αριστ. *HA* 596a 28- 597a 24 και Στάτ. *Theb.* 7.285-7.

⁸⁷ Ο συσχετισμός των κύκνων με τα ποτάμια αποτελούσε ευρύτατα διαδεδομένο ποιητικό τόπο ήδη από τον Όμηρο. Πρβ. π.χ. Ομ. *Ιλ.* 2.459κ.εξξ., Απολ. Ρόδ. 4.1300-2, Αρατ. *Φαιν.* 942-3 με Kidd, *AP* 9.363.18 (Meleager), Βάρρων *απ.* 22.1-3, Βεργ. *Georg.* 1.383-7, ιδιαίτ. 383-4., 2.199, *Aen.* 7.32-3, 7.699-702, Οβ. *Met.* 2.252-3, 539, Μαρτ. 1.53.7-8. Περισσότερα για τον ποιητικό αυτό τόπο βλ. C.Michalopoulos (2006) Οβ. *Her.* 8.67 με βιβλιογραφία ad loc.

⁸⁸ Στάτ. *Theb.* 7.285-7 (...) *patriis concentibus audis / exultare gregem, quales, cum pallida cedit / bruma, reidentem deducunt Strymona cygni.*

εμφανίζει χαρακτηριστικά της παραδοσιακής συνεκφοράς των στρυμόνιων γερανών. Έτσι, στο τρίτο βιβλίο, καθώς ο Αμφιάραος και ο Μελάμπους αναζητούν αίσιο οιώνό στον ουρανό, η αναφορά στους στρυμόνιους κύκνους γίνεται σε σχέση με το ταξίδι τους από τον Στρυμόνα προς τον θερμό Νείλο.⁸⁹ Στο ένατο βιβλίο οι στρυμόνιοι κύκνοι εμφανίζονται και πάλι στα πλαίσια μιας πολεμικής παρομοίωσης, καθώς ο φόβος στη θέα του αντιπάλου παρομοιάζεται με τον φόβο που νιώθει ένας κύκνος στη θέα του αετού και αναζητά καταφύγιο στις όχθες του Στρυμόνα.⁹⁰

Μια αναφορά στο τραγούδι των στρυμόνιων κύκνων εντοπίζεται ήδη στην ελληνιστική ποίηση και συγκεκριμένα στο ποίημα *Βίωνος Έπιτάφιος*, το οποίο αποδίδεται στον Μόσχο.⁹¹ Ο ποιητής προτρέπει τους στρυμόνιους κύκνους να συνοδεύσουν με γοερή φωνή το πένθιμο τραγούδι των σικελικών Μουσών αναγγέλλοντας στις θρακιώτισσες νύμφες τη δυσάρεστη είδηση του θανάτου του Βίωνα. Ο συνδυασμός των *σικελικών* Μουσών και των *στρυμόνιων* κύκνων είναι αλλόκοτος. Επιπλέον, ο συγκεκριμένος γεωγραφικός εντοπισμός της αναφοράς σε «στρυμόνιους κύκνους» μπορεί να συσχετιστεί με τον χαρακτηρισμό του Βίωνα ως «Δώριου Ορφέα» (στ. 18), ο οποίος ανακαλεί με τη σειρά του τη σύνδεση του Στρυμόνα με τον ποιητή Ορφέα.⁹² Στην προκειμένη περίπτωση ο Στρυμόνας χρησιμοποιείται σχεδόν αποκλειστικά εξαιτίας των μουσικών του συνδηλώσεων, γεγονός που συνηγορεί για άλλη μια φορά υπέρ της παραδοσιακής, συμβατικής χρήσης του επιθέτου.

Άρρηκτα συνδεδεμένος με το μοτίβο της μετανάστευσης των στρυμόνιων πουλιών είναι και ένας άλλος ποιητικός τύπος της λατινικής ποίησης που αφορά τον Στρυμόνα, και πιο συγκεκριμένα τον Στρυμόνα ως παγωμένο ποταμό (*gelidus Strymon*). Η αναφορά στα παγωμένα νερά του ποταμού γίνεται συνηθέστερα είτε μέσω της συνεκφοράς *gelidus Strymon* είτε, κατά το «σχήμα Horatianum»,⁹³ σε αντιδιαστολή προς τον θερμό Νείλο.⁹⁴

⁸⁹ Στάτ. *Theb.* 3. 524-8 *huc aduerte animum: clara regione profundi / aetheros innumeri statuerunt agmina cycni. / siue hos Strymonia Boreas eiecit ab Arcto, / seu fecunda refert placidi clementia Nili. / fixerunt cursus.*

⁹⁰ Στάτ. *Theb.* 9.858-60 (...) *utque feri uectorem fulminis albus / cum supra respexit olor, cupit hiscere ripam / Strymonos et trepidas in pectora contrahit alas.*

⁹¹ [Μόσχ.] *Βίωνος Έπιτάφιος* 13-18 *ἄρχετε Σικελικαί, τῷ πένθεος ἄρχετε, Μοῖσαι. / Στρυμόνιοι μύρεσθε παρ' ὕδασιν αἴλινα κύκνοι, / καὶ γοεροῖς στομάτεσσι μελλίσδετε πένθιμον ᾠδάν / οἶαν ὑμετέροις ποτὶ χεῖλεσι γῆρυς ἄειδεν. / εἶπατε δ' αὖ κούραις Οἰαγρίσιν, εἶπατε πάσαις / Βιστόνιαις Νύμφαισιν, «ἀπόλετο Δώριος Ὀρφεύς» [app. cr. 15 † ποτὶ χεῖλεσι γῆρυς ἄειδεν † Gow (1952) OCT: ... ποτὶ χεῖλεσι γῆρας ἀείδει Wil: mss. γῆρυς ἄειδε: οἶαν δὴ ἑτέροις ποτὶ κήδεσι γῆρυς ἄειδεν Legrand (1953): κήδεσσι Ahrens: χεῖλεσσι codd.].*

⁹² Περισσότερα για τη σχέση Στρυμόνα και Ορφέα βλ. παρακάτω.

⁹³ Αναλυτικότερα για το «σχήμα Horatianum» (το να υπαινίσσεται, δηλαδή, κάποιος κάτι μέσω της αναφοράς στην παρουσία του αντίθετου από αυτό που υπαινίσσεται) βλ. Schmidt (1990) και *idem* (2002) 344 κ.εξξ.

⁹⁴ Πρβ. Οβ. *Tr.* 5.3.21-2 *nec patria est habitata tibi, sed adusque niuosum / Strymona uenisti Marticolamque Geten, Σεν. Oed.* 604κ.εξ. *nec tanta gelidi Strymonis fugiens minas / permutat hiemes ales et caelum secans, Λουκαν. BC* 3.199κ.εξ. *deseritur Strymon tepido committere Nilo / Bistonias consuetus aues et barbara Cone, ibid* 5.711-3 *Strymona sic gelidum bruma pellente relinquunt / poturae te, Nile, grues, primoque uolatu / effingunt uarias casu monstrante figuras, Στάτ. Theb.* 3. 524-8 *huc aduerte animum: clara regione profundi / aetheros innumeri statuerunt agmina cycni. / siue hos Strymonia Boreas eiecit ab Arcto, / seu fecunda refert placidi clementia Nili. / fixerunt cursus, Κλαυδ. In Gildonem (carm. 15) 474-8 pendula ceu paruis moturae bella colonis ingenti clangore grues aestiua*

Στην αρχή του Πρόλογου των *Αιτίων* του ο Καλλίμαχος παραλληλίζει την πολυστιχία του έργου των Τελχίνων (δηλ. των λογοτεχνικών του αντιπάλων) με το μέγεθος της πτήσης των γερανών από την Αίγυπτο στη Θράκη (απ. 1.13-14 Pf.).⁹⁵ Ο ποιητής αποφεύγει τη συγκεκριμένη αναφορά στον Στρυμόνα, αντί του οποίου προτιμά το γενικότερο όρο «Θράκη»,⁹⁶ και συνδέει την πτήση των γερανών με ένα εξίσου διαδεδομένο τόπο της αρχαίας ελληνικής και λατινικής ποίησης, αυτόν της μάχης των γερανών με τη φυλή των μικρόσωμων Πυγμαίων.⁹⁷

Βέβαια το μοτίβο της μάχης των γερανών με τους Πυγμαίους για πρώτη φορά απαντά στην παρομοίωση του στρατεύματος των Τρώων με τον όμιλο των γερανών στο τρίτο βιβλίο της *Ιλιάδας* (Ιλ. 3.2-7). Έχοντας αφήσει πίσω τους τον Στρυμόνα και την παγωμένη Θράκη οι γερανοί καταφθάνουν στον Νείλο, για να περάσουν τον χειμώνα. Εκεί όμως εμπλέκονται σε αιματηρές μάχες με τη φυλή των μικρόσωμων Πυγμαίων.⁹⁸ Η ιστορία αυτή (που απαντά στον Όμηρο μόνο εδώ) υπήρξε εξαιρετικά διαδεδομένη τόσο στη λογοτεχνία όσο και την τέχνη.⁹⁹ Είναι πιθανό αυτή η παράξενη σύλληψη, που ήδη από την αρχαιότητα θεωρήθηκε μύθευμα,¹⁰⁰ να προήλθε από κάποια –μη σωζόμενη σήμερα– αιγυπτιακή παραδοσιακή, λαϊκή ιστορία¹⁰¹ ή να αποτελεί μετάφραση στη γλώσσα του μύθου των εχθροπραξιών ανάμεσα στους Πυγμαίους και τους υψηλούς μαύρους γείτονες στην περιοχή.¹⁰² Σε κάθε περίπτωση ο ρόλος των γερανών είναι το αποτέλεσμα φανταστικής επεξεργασίας της πραγματικότητας, ένα αξεδιάλυτο μίγμα μύθου και ιστορίας.¹⁰³

Στη λατινική ποίηση η μάχη των γερανών εναντίον των Πυγμαίων εμφανίζεται σχετικά αργά, στην λογοτεχνία της εποχής των Φλαβίων. Πιο συγκεκριμένα, ο Γιουβενάλης στη δέκατη τρίτη σάτιρα συγκαταλέγει τη μάχη μεταξύ γερανών και Πυγμαίων σε μια σύντομη λίστα με αξιοπερίεργες ιστορίες από όλον τον κόσμο,¹⁰⁴ ενώ σε ένα σύντομο επίγραμμα του *Corpus Priapeorum* (46.3) το μικρό σωματικό μέγεθος μιας άσχημης κοπέλας παρομοιάζεται με εκείνο ενός Πυγμαίου που φοβάται τον γερανό.¹⁰⁵ Η τελευταία εμφάνιση του μοτίβου βρίσκεται στο αποσπασματικά

relinquunt / Thracia, cum tepido permutant Strymona Nilo: / ordinibus pinnarumque notis inscribitur aer.

⁹⁵ Καλλίμ. *Αίτ.* απ. 1.13-14 Pf.]ον ἐπὶ Θρηήκας ἀπ' Αἰγύπτου [πέτοιτο / αἶματι Πυγμαίων ἡδομένη [γ]έρα[vos.

⁹⁶ Το ίδιο και Βεργ. *Georg.* 1.120, *Aen.* 10.265, Οβ. *Ars* 3.182, Νόνν. 14.332.

⁹⁷ Πρβ. Οβ. *Fast.* 6.176 *nec quae Pygmaeo sanguine gaudet auis* με Bömer (1958). Βλ. και Thompson (1966) 72-73.

⁹⁸ Περισσότερα για τους Πυγμαίους βλ. Wüst in *RE* 32.2 (1959) 2065 και Dasen (1993) 176 με σημ. 15. Επίσης πρβ. Ησ. απ. 150.18, Εκατ. 1 *FGrHist* 238b Jacoby, Ηρόδ. 2.32, Αριστ. *Περί τὰ ζῷα ἱστορίαι* 597a, Πλίν. *NH* 4.44, 7.26-7, Γέλλ. *NA* 9.4.10.5, Μέλα 3.81.4.

⁹⁹ Πρβ. π.χ. Αριστ. 596b, Αιλ. 15.29, Πλίν. πρεσβ. 4.18, 7.2, 10.30, Ρουτίλιος Νουματιανός 1.291-292. Σχετικές απεικονίσεις υπάρχουν και στο «βάζο François». Αναλυτικά βλ. Thompson (1936) 72-3.

¹⁰⁰ Στράβ. 1.2.28, 15.1.57, 17.2.1.

¹⁰¹ Kirk (1985) Ομ. *Ιλ.* 3.5-6.

¹⁰² Dasen (1993) 177.

¹⁰³ Capponi (1979) 282, Dasen (1993) 177κ.εξ.

¹⁰⁴ Γιουβ. 13.167-71 *ad subitas Thracum uolucres nubemque sonoram / Pygmaeus paruis currit bellator in armis, / mox inpar hosti raptusque per aera curuis / unguibus a saeua fertur grue. si uideas hoc / gentibus in nostris, risu quatiare.*

¹⁰⁵ *Priapea* 46.3 *pygmaeo breuior gruem timent.*

σωζόμενο έργο του Ναματιανού (*De redivu suo* 1.291-2), όπου η σχετική ιστορία καταδικάζεται ως μύθευμα.¹⁰⁶

IV. Στρυμόνιοι βοριάδες

Ο συσχετισμός του ποταμού Στρυμόνα με τον βοριά αποτελεί ίσως έναν από τους πιο διάσημους τόπους της αρχαίας ελληνικής, και σε μικρότερο βαθμό της λατινικής, γραμματείας. Η αρχαιότερη σωζόμενη αναφορά βρίσκεται στο όγδοο βιβλίο της *Ιστορίας* του Ηρόδοτου.¹⁰⁷ Επιστρέφοντας από την Αθήνα ο ηττημένος Ξέρξης έφτασε στην πόλη Ηιόνα, στις εκβολές του Στρυμόνα. Από εκεί, ενώ η στρατιά υπό τις διαταγές του Υδάρνη συνέχισε πεζή προς τον Ελλήσποντο, ο ίδιος επιβιβάστηκε σε φοινικικό πλοίο και έπλευσε προς την Ασία. Όμως στρυμόνιος άνεμος προκάλεσε θαλασσοταραχή και το πλοίο κινδύνευσε.¹⁰⁸ Με δεδομένες τις συγκεκριμένες γεωγραφικές αναφορές του αποσπάσματος, η χρήση του ουσιαστικού *Στρυμονίας* αναντίρρητα είναι δηλωτική εντοπιότητας.¹⁰⁹ Όμως αυτό δε θα πρέπει να αποκλείει την ταύτιση του *Στρυμονία* με τον βοριά.¹¹⁰ Για τους αρχαίους Έλληνες από πολύ νωρίς, ήδη με τα έργα του Ομήρου και του Ησιόδου, ο συσχετισμός του βοριά με τη Θράκη αποτέλεσε παραδοσιακό ποιητικό τόπο.¹¹¹ Εφόσον ο Στρυμόνας ανήκει στη Θράκη, ο συσχετισμός του ποταμού και του βοριά ήταν αναπόφευκτος. Η ταύτιση αυτή, άλλωστε, μαρτυρείται και σε αρκετά υστερότερες πηγές και λεξικά.¹¹²

¹⁰⁶ Ναματιανός *De redivu suo* 1.291-2 *credere maluerim Pygmaeae damna cohortis / et coniuatos in sua bella grues.*

¹⁰⁷ Ηρόδ. 8.118-9 *Έστι δ και άλλος όδε λόγος λεγόμενος, ως έπειδή Ξέρξης άπελαύνων έξ Αθηνών άπίκετο έξ Ηιόνα την έπί Στρυμόνι, ένθευθεν ούκέτι όδοιπορήσι διεχράτο, αλλά την μ ν στρατιήν Υδάρνη έπιτρέπει άπάγειν έξ τον Έλλήσποντον, αυτός δ έπί νεός Φοινίσισης έπιβάς έκομίζετο έξ την Άσίην. Πλέοντα δέ μιν άνεμον Στρυμονίην ύπολαβείν μέγαν και κυματήν. Και δη μάλλον γάρ τι χειμαίνεσθαι, γεμούσης τής νεός ώστε έπί του καταστράματος έπεόντων συχών Περσέων τών σών Ξέρξη κομιζομένων, ένθαύτα έξ δείμα πεσόντα τον βασιλέα ειρέσθαι βώσαντα τον κυβερνήτην εί τις έστι σφι σωτηρή.*

Επίσης Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος *De virtutibus et vitiis* 2.25.23- 26.13.

¹⁰⁸ Ο ίδιος, βέβαια, ο Ηρόδοτος απορρίπτει την εκδοχή αυτή του θαλάσσιου ταξιδιού (8.119.1-3 *Όυτος δ άλλος λόγος λέγεται περι του Ξέρξεω νόστου, ούδαμώς έμοιγε πιστός, ούτε άλλως ούτε τό Περσέων τούτο πάθος*) υποστηρίζοντας πως ο Ξέρξης συνέχισε για τις Σάρδεις από την ξηρά μέσω του Ελλήσποντου (8.117, 120).

¹⁰⁹ Macan (1908) Ηρόδ. 118. 6: "Baehr considers it equivalent to Boreas. 'Strymonian' is presumably a purely geographical expression".

¹¹⁰ Βλ. σημ. 65 και How-Wells (1912) Ηρόδ. 118.2. Επίσης Fraenkel (1950) *Αισχ. Αγ.* 654.

¹¹¹ Βλ. Ομ. *Ιλ.* 9.5, Ησ. *Έργα* 553 με West (1978) ad loc, Τυρταίος 9.4 D, Ίβυκος 286.9 Page, *Αισχύλ. Αγ.* 654, Καλλ. *Υμνοι* 3.114, 4.64-5 με Mineur (1984) ad loc. για παράλληλα, Λουκρήτ. 5.603, Οράτ. *Erod.* 13.2f., Οβ. *Ars* 2.431, *Met.* 1.64-5. Επίσης βλ. Nisbet-Hubbard (1970) Οράτ. *Carm.* 1.25.11, ιδιαίτερα Mineur (1984) 26n. και Böker *RE* (1958) 8 s.v. *Winde* §3 8.2335ff.

⁷ Έτσι ο Fraenkel (1050) *Αισχ. Αγ.* 192: "in 1418 as *Θρηκία άήματα*, The reference is to the strong NNE. wind, Boreas, known, to the inhabitants of the North Greek coasts as *Έλλησποντίας* (Ηρόδ. 7.188.2)."

¹¹² [Αριστ.] *Ανέμων θέσεις* 973b 17-8 *Θρακίας κατά μεν Θράκην Στρυμονίας (πνεί γάρ από του Στρυμόνος ποταμού)*, Ηρωδιαν. *Περι καθολικής προσωδίας* τ. 3.1, σ. 32.10-13 *τά μέντοι όξυνόμενα τοπικά έστιν ως λειμών, κευθμών, θημών, η έπί καιροϋ λαμβάνεται ως χειμών, η έχει τό υ έκτεταμένον ως Στρυμών ποταμός Άμφιπόλεως, άφ' ουδ' ό βορράς «Στρυμονίου βορέας», Στέφ. Βυζ. Έθνικά (Έπιτ.) σ. 588.1-4 Στρυμών, ποταμός Άμφιπόλεως, άφ' ουδ' ό βορράς Στρυμονίου βορέας. οι οίκούντες Στρυμόνιοι. ουτοι διαβάντες εις την Άσίαν Βιθυνοί*

Τους στρυμόνιους βοριάδες συναντούμε και στον *Αγαμέμνονα* του Αισχύλου, όπου ο χορός στην πάροδο μας πληροφορεί πως στρυμόνιοι βοριάδες κρατούν τον στρατό των Αχαιών άπρακτο και εγκλωβισμένο στο λιμάνι της Αυλίδας και τον εμποδίζουν να αποπλεύσει για την Τροία.¹¹³ Στην εξέλιξη του έργου μαθαίνουμε από τον άγγελο πως οι ίδιοι άνεμοι σηκώνοντας φοβερή θαλασσοταραχή προκάλεσαν την καταστροφή του ελληνικού στόλου κατά την επιστροφή του μετά την πτώση της Τροίας.¹¹⁴

Στην ελληνιστική ποίηση σώζονται δύο αναφορές στον στρυμόνιο βοριά. Η πρώτη προέρχεται από το επίγραμμα 7.502 της *Παλατινής Ανθολογίας*, το οποίο αποδίδεται στον Νικαίνετο.¹¹⁵ Πρόκειται για το επιτύμβιο κάποιου Αμφιπολίτη Βίτωνα, ο οποίος επικαλείται ως αίτιο του θανάτου του θαλασσοταραχή, την οποία προξένησε ο στρυμόνιος βοριάς. Όπως και στην περίπτωση του Ηροδότειου αποσπάσματος παραπάνω, έτσι και εδώ, η συγκεκριμένη γεωγραφία του επιγράμματος (*Τορώνη* 1, *Άμφιπολιν* 2) αναντίρρητα προσδίδει στον όρο *Στρυμονίης* τοπικό χαρακτήρα. Η δεύτερη αναφορά βρίσκεται στον καλλιμαχικό *Ύμνον εις Δήλον*,¹¹⁶ στα πλαίσια αναφοράς στις ισχυρές οχυρώσεις των νησιών απέναντι στους δυνατούς ανέμους. Ο στρυμόνιος βοριάς είναι ο πιο δυνατός άνεμος στο πέρασμα του οποίου τίποτα δε μένει όρθιο.¹¹⁷ Το επίθετο *Στρυμόνιος* στην περίπτωση αυτή φαίνεται πως αποτελεί παραδοσιακό επίθετο του βοριά¹¹⁸ σε εναλλαγή με το πιο συνηθισμένο *Θρήκιος*.¹¹⁹

Στη λατινική ποίηση, ο στρυμόνιος βοριάς απαντά για μία και μοναδική φορά στον *Αγαμέμνονα* του Σενέκα (*Σεν. Αg.* 479) σε συμφραζόμενα παρόμοια με εκείνα της ομώνυμης αισχύλειας τραγωδίας.¹²⁰ Ο στρυμόνιος βοριάς συγκαταλέγεται ανάμεσα στους ανέμους, οι οποίοι σηκώνοντας κύματα προξενούν την καταστροφή του ελληνικού στόλου στα βράχια του Καφηρέα κατά την επιστροφή του από την Τροία. Στην ουσία πρόκειται για μια συμβατική *άνέμων στάσις*, δηλαδή μια περιγραφή

έκλήθησαν. καὶ ἀπὸ τῆς Στρυμόνος γενικῆς τὸ θηλυκὸν Στρυμονίς. καὶ Στρυμονία ἢ γῆ, Ησύχ. Σ 2051 Στρυμόνιος· ὁ βορρᾶς.

¹¹³ Αισχ. Αg. 192-8 πνοαὶ δ' ἀπὸ Στρυμόνος μολοῦσαι / κακόσχολοι, νῆστιδες, δύσορμοι, βροτῶν ἄλλαι, / ναῶν <τε> καὶ πεισμάτων ἀφειδεῖς, / παλμιμήκη χρόνον τιθεῖσαι / τρίβω κατέξαινον ἄνθος Ἀργεί- / ων.

¹¹⁴ Αισχ. Αg. 654-5 ναῦς γὰρ πρὸς ἀλλήλησι **Θρήκια** πνοαὶ / ἤρεικον.

¹¹⁵ ΑΠ 7.502 (Νικαίνετος) Ἥριον εἰμί Βίτωνος, ὁδοιπόρε· εἰ δὲ Τορώνη / λείπων εἰς αὐτὴν ἔρχεαι Ἀμφίπολιν, / εἰπεῖν Νικαγόρα, παιδων ὅτι τὸν μόνον αὐτῶ / **Στρυμονίης** Ἐρίφων ὄλεσε πανδυσίη. Περισσότερα για το επίγραμμα αυτό βλ. Α. Μιχαλόπουλος (2007) 156-7.

¹¹⁶ Καλλ. Ὑμν. 4.23-6 κεῖναι μὲν πύργοισι περισκεπέεσσιν ἐρυμναί, / Δήλος δ' Ἀπόλλωνι· τί δὲ στιβαρότερον ἔρκος; / τείχεα μὲν καὶ ἄλας ὑπὸ ῥιπῆς κε πέσοιεν / **Στρυμονίου βορέαο**· θεὸς δ' ἀεὶ ἀστυφέλικτος.

¹¹⁷ Για το ομηρικό υπόβαθρο αυτής της εικόνας βλ. Mineur (1984) Καλλ. Ὑμν. 4.25κ.εξ.

¹¹⁸ Αν και ο Mineur (1984) Καλλ. Ὑμν. 4.25-6 θεωρεί την αναφορά στο βοριά ως μεταφορά για συγκεκριμένο ιστορικό πρόσωπο και εκλαμβάνει το επίθετο *Στρυμόνιος* με τη στενή γεωγραφική του έννοια, το επίθετο εδώ λειτουργεί αποκλειστικά ως παραδοσιακό συνοδευτικό του βοριά (πρβ. Thomas (1988) Βery. Georg. 1.120).

¹¹⁹ Για σχετικά παραδείγματα βλ. Mineur (1984) Καλλ. Ὑμν. 4.26.

¹²⁰ Σεν. Αg. 474-84 (...) *undique incumbunt simul / rapiuntque pelagus infimo euersum solo / aduersus Euro Zephyrus et Boreae Notus. / sua quisque mittunt tela et infesti fretum / emoliuntur, turbo conuoluit mare: / **Strymonius** altas **Aquilo** contorquet niues / Libycusque harenas Auster ac Syrtes agit, / [nec manet in Austro; fit grauis nimbis Notus] / imbre auget undas; Eurus orientem mouet / Nabataea quatiens regna et Eoos sinus. / quid rabidus ora Corus Oceano exerens?*

θαλασσοταραχής.¹²¹ Ο διακειμενικός συσχετισμός με την αισχύλεια περιγραφή παρουσιάζει διπλό ενδιαφέρον. Πρώτον, γιατί ο Σενέκας ξεκάθαρα ταυτίζει τους θρακιώτικους ανέμους (Αισχ. Αγ. 654 **Θρήκιαι πνοαί**) με τον βοριά (Σεν. Αγ. 479 *Aquilo*), και δεύτερον γιατί συνεχίζει την (ήδη από την ελληνιστική εποχή) ποιητική συνεκφορά *Στρυμόνιος Βορέας* (*Strymonius...Aquilo* 479). Άλλωστε, όπως πληροφορούμαστε από τον Πλίνιο τον πρεσβύτερο (*Nat.* 5.16.6) οι Ρωμαίοι υιοθέτησαν το επίθετο *θρα(σ)κίας* (ή *Στρυμωνίας*)¹²² συλλήβδην για ανέμους με βόρειο-βορειοδυτική κατεύθυνση.¹²³

Το επίθετο *Στρυμόνιος*, ουσιαστικοποιημένο αυτήν τη φορά, ως συνώνυμο του βοριά, κάνει την εμφάνισή του και στο ένα από τα δύο σωζόμενα αποσπάσματα από το επικό ποίημα του Αιγύπτιου ιερέα Παγκράτη (Οξύρ. 1085.13).¹²⁴ Θέμα του ποιήματος αυτού (πιθανώς επυλλίου) ήταν το κυνήγι λιονταριού, στο οποίο συμμετείχαν ο αυτοκράτορας Αδριανός και ο ευνοούμενός του Αντίνοος, κατά τη διάρκεια της παραμονής τους στην Αλεξάνδρεια στα τέλη του καλοκαιριού του 130 μ.Χ. Και εδώ για άλλη μια φορά ο στρυμόνιος βοριάς κάνει την εμφάνισή του σε συμφραζόμενα θαλασσοταραχής, καθώς το πληγωμένο από τον Αδριανό και εξαγριωμένο λιοντάρι παρομοιάζεται με κύμα θάλασσας, το οποίο φούσκωσε ο βοριάς.¹²⁵

V. Στρυμόνας και Ορφέας¹²⁶

Η αρχαιότερη σωζόμενη μαρτυρία που συσχετίζει τον Ορφέα με τη Θράκη εντοπίζεται σε ένα χορικό της *Άλκηστης* του Ευριπίδη, όπου ο Χορός ψάλλει την άτεγκτη δύναμη της Αναγκαιότητας.¹²⁷ Τίποτα δεν μπορεί να τελεσφορήσει εναντίον της ούτε προσευχές ούτε θυσίες ούτε οι μαγικές ικανότητες που αποκάλυψαν ο Ορφέας πάνω σε ξύλινες θρακικές σανίδες στους οπαδούς του. Σύμφωνα με το Στράβωνα, οι πρώτοι μουσικοί των αρχαίων χρόνων, μεταξύ των οποίων και ο Ορφέας, ήταν Θράκες. Από τη Θράκη η μουσική διαδόθηκε και στον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο. Άλλωστε όλες οι περιοχές, όπου λατρεύονταν οι Μούσες, είτε υπήρξαν θρακικές είτε καθιερώθηκαν από Θράκες.¹²⁸

¹²¹ Περισσότερα για την τεχνική αυτή βλ. Tarrant (1976) Σεν. Αγ. 476 με βιβλιογραφία ad loc.

¹²² Nisbet-Hubbard (1970) Ορ. *Carm.* 1.25.11.

¹²³ Σεν. *Nat.* 5.16.6 *a septemtrionali latere summus est aquilo, medius septemtrio, imus θρασκίας; huic deest apud nos uocabulum.*

¹²⁴ Παγκράτης απ.2 στηλ. 2.14-5 (Οξύρ. 1085.13) *μαίνετο δ' ὡς ὅτε κῦμ[α] πολυκλύστο[ι]ο θαλάσσης / Στρυ[μ]ονίου κ[α] τόπισθεν ἐχειρομένου Ζεφύρ[ο]ιο.*

¹²⁵ Ο Παγκράτης στην προκειμένη περίπτωση μάλλον απηχεί μια αντίστοιχη ιλιαδική παρομοίωση (πρβ. Ομ. *Ιλ.* 9.4-6 *ὡς δ' ἄνεμοι δύο πόντον ὀρίνετον ἰχθυόεντα / βορέης καὶ Ζέφυρος, τῷ τε Θρήκηθεν ἄητον / ἐλθόντ' ἐξαπίνης· ἄμυδις δέ τε κῦμα κελαινόν).*

¹²⁶ Αναλυτικά για την ιστορία του Ορφέα στην αρχαία ελληνική και λατινική λογοτεχνία (και τέχνη) βλ. Ziegler *RE* 18.1 (1939) s.v. *Orpheus* 1200-03 και Robbins (1982).

¹²⁷ Ευρ. *Αлк.* 962-71 *ἐγὼ καὶ διὰ μούσας / καὶ μετάρσιος ἦξα, καὶ / πλείστων ἀνιάμενος λόγων / κρείσσον οὐδὲν Ἀνάγκας / ἠῦρον, οὐδέ τι φάρμακον / Θρήσσαις ἐν σανίσιν, τὰς / Ὀρφεία κατέγραψεν / γῆρυς, οὐδ' ὅσα Φοῖβος Ἀσκληπιάδαις ἔδωκε / φάρμακα πολυπόνους ἀντιτεμῶν βροτοῖσιν.* Βλ. και Σ ad loc.

¹²⁸ Στράβ. 10.3.17.

Ο Ορφέας είναι Θρακιώτης και για τους Ρωμαίους ποιητές. *Threicius...uates* και *Rhodoreius...heros* τον αποκαλεί ο Οβίδιος στις *Μεταμορφώσεις* του,¹²⁹ ενώ τόσο στην κλασική όσο και τη μετακλασική λατινική ποίηση πλήθος είναι οι αναφορές στον Ορφέα σε σχέση είτε με τα σημαντικότερα θρακικά βουνά (Παγγαίο, Ροδόπη, Αίμος)¹³⁰ είτε με τον Έβρο.¹³¹

Ο συσχετισμός του Ορφέα συγκεκριμένα με τον ποταμό Στρυμόνα στη λατινική ποίηση απαντά για πρώτη φορά στο τέταρτο βιβλίο των *Γεωργικών* του Βεργιλίου.¹³² Εκεί διαβάζουμε πως ο Ορφέας μετά την ανεπιτυχή προσπάθειά του να επαναφέρει την αγαπημένη του Ευρυδίκη στον επάνω κόσμο θρηνούσε καθημερινά για επτά ολόκληρους μήνες στις όχθες του ποταμού Στρυμόνα. Ο Βεργίλιος επιφέρει τις απαραίτητες αλλαγές στο παραδοσιακό ποιητικό υλικό, ώστε η φύση να αντικατοπτρίζει την ψυχική κατάσταση του ποιητή και να υποβοηθά με αυτόν τον τρόπο αποτελεσματικά το θρήνο του. Έτσι, η μεταβίβαση του επιθέτου *desertus* από τον Ορφέα στον ποταμό και του παραδοσιακού επιθέτου *gelidus* από τον Στρυμόνα στα σπήλαια υπογραμμίζει και επιτείνει περισσότερο τη μοναξιά του ποιητή.¹³³ Η συμμετοχή του Στρυμόνα στον θρήνο δεν είναι καθόλου τυχαία. Απεναντίας, είναι δικαιολογημένη και απόλυτα εναρμονισμένη με τα ερωτικά συμφραζόμενα του κειμένου, αφού ο μοναχικός θρήνος του Ορφέα πλάι στο ποτάμι ανήκει τυπολογικά στον ποιητικό τόπο «του ερωτικού θρήνου πλάι σε ποτάμι», ο οποίος ξεκινώντας από τον Όμηρο (παράπονα του Αχιλλέα πλάι στη θάλασσα (*Ιλ.* 1.348-50), παράπονα του Οδυσσέα στο νησί της Καλυψώς (*Οδ.* 5.81-4)) διαχέεται στη βουκολική ποίηση¹³⁴ φτάνοντας μέχρι και στα νεότερα επύλλια.¹³⁵ Στο συγκεκριμένο ποίημα η φιγούρα του απελπισμένου από έρωτα Ορφέα, ο οποίος περιφέρεται και θρηνεί μόνος στις όχθες του ποταμού Στρυμόνα (*solo in litore / canebat* 465-6, *deserti ad Strymonis undam / flesse sibi* 508-9), ουσιαστικά επαναλαμβάνει τον ρόλο του ελεγειακού ποιητή, τον οποίο ενσάρκωσε στο βεργιλιανό διδακτικό έπος ο Αρισταίος (*Βεργ. Georg.* 4.317- 20, 355-6).

Υπό αυτή την οπτική, η συμμετοχή των στρυμόνιων κύκνων στον θρήνο για τον χαμό του «Δώριου Ορφέα» στους στίχους 13-18 από το ψευδο-Μόσχο *Επιτάφιο*

¹²⁹ Οβ. *Met.* 11.2 και 10.50 αντίστοιχα.

¹³⁰ Παγγαίο: Βεργ. *Georg.* 4.461-3, Σίλ. *Ιταλ.* 11.464-5, Υγίν. *Astr.* 27. Αναλυτικότερα για τη στενή διασύνδεση του Ορφέα με το Παγγαίο στην ελληνική και λατινική λογοτεχνία βλ. Α.Μιχαλόπουλος (2004) 85-6, Αίμος: Οράτ. *Carm.* 1.12.6-8, Ροδόπη: Βεργ. *Ecl.* 6.30, Οβ. *Met.* 10.11, 50. Αναλυτικότερα βλ. Ziegler *RE* 18.1 (1939) s.v. *Orpheus* 1228-38.

¹³¹ Βεργ. *Georg.* 4.463, 524, Οράτ. *Carm.* 1.12.9, Προπ. 3.2.3, Σίλ. *Ιταλ.* 11. 466,477, Στάτ. *Silv.* 2.7.98, [Βεργ.] *Culex* 117.

¹³² Βεργ. *Georg.* 4.507-10 *septem illum totos perhibent ex ordine mensis / rupe sub aeria deserti ad Strymonis undam / flesse sibi, et gelidis haec euoluisse sub antris / mulcentem tigris et agentem carmine quercus.*

¹³³ Η εισαγωγή της Θράκης πενήντα περίπου στίχους πιο πάνω (στ. 460-6) εξυπηρετείται από τη συνάθροιση συμβατικών γεωγραφικών προσδιορισμών, όπως οι οροσειρές της Ροδόπης και του Παγγαίου, η χώρα του ομηρικού βασιλιά Ρήσου, ο ποταμός Έβρος (Mynors (1990) Βεργ. *Georg.* 4.461-3).

¹³⁴ Πρβ. Clausen (1994) Βεργ. *Ecl.* 6.64.

¹³⁵ Πρβ. π.χ. Ομ. *Ιλ.* 1.348-50, *Οδ.* 5.81-4, Θεόκρ. 11.13-15, Ερμησιάναξ απ. 7.41-2 Powell *Λυδής δ' Αντίμαχος Λυδηίδος εκ μεν έρωτος / πληγείς Πακτωλοῦ ρεύμ' επέβη ποταμοῦ*, Βεργ. *Ecl.* 6.64 *errantem Permessi ad flumina Gallum*, Κάτουλ. 64.124-33, Προπ. 1.18.1, 1.15.9-10, 2. 4.

Βίωνος, το οποίο εξετάσαμε παραπάνω, ενδέχεται να απηχεί κάποιον ευρύτερο συσχετισμό του Ορφέα με τον ποταμό Στρυμόνα. Ιδιαίτερα, αν υιοθετήσει κανείς στον στίχο 15 την προτεινόμενη από τον Legrand (1953) γραφή,¹³⁶ η σύνδεση μεταξύ Στρυμόνα και Ορφέα ενισχύεται ακόμα περισσότερο, αφού το πένθιμο τραγούδι των στρυμόνιων κύκνων για τον θάνατο του Βίωνα στην ουσία αποτελεί επανάληψη του παλαιότερου πένθιμου τραγουδιού τους για τον θάνατο του Ορφέα.¹³⁷

Ο σύνδεσμος του Ορφέα με τον Στρυμόνα μπορεί επίσης να στοιχειοθετηθεί και μέσω της συγγενικής σχέσης του ποιητή με τον θρακιώτη Ρήσο, αφού και οι δύο έχουν ως μητέρα τους κάποια Μούσα. Σχετικά με τον Ρήσο είδαμε παραπάνω. Μητέρα του Ορφέα θεωρούνταν η Μούσα Καλλιόπη ή η μούσα Πολύμνια.¹³⁸ Δύο φορές στον ψευδο-ευριπίδειο *Ρήσο* η ανώνυμη Μούσα θα τονίσει τη στενή συγγενική σχέση μεταξύ των δύο ανδρών, πρώτα, όταν αποκαλεί τον Ορφέα ξάδελφο του νεκρού Ρήσου (στ. 944-5), και έπειτα, όταν υπόσχεται στον γιο της μεταθανάτια αποθέωση και λατρεία όμοια με εκείνη που απολάμβανε ο Ορφέας (962-73)¹³⁹.

Το δέκατο βιβλίο των *Μεταμορφώσεων* του Οβιδίου ξεκινά με την ατυχή ερωτική ιστορία του Ορφέα και της Ευρυδίκης (10.1-85). Η οβιδιανή αφήγηση σε μεγάλο βαθμό ακολουθεί την αντίστοιχη βεργιλιανή και συν-διαλέγεται με αυτήν. Στην ουσία ο Οβίδιος προϋποθέτει από τον αναγνώστη του τη γνώση της σχετικής βεργιλιανής εκδοχής. Ωστόσο, επιφέρει όλες εκείνες τις αλλαγές τις οποίες κρίνει απαραίτητες για την αρτιότερη εξυπηρέτηση του δικού του ποιητικού πρόγραμματος. Η διεξοδική συγκριτική εξέταση των δύο αφηγήσεων από τον Anderson (1982) έχει συμβάλει καθοριστικά στην καλύτερη κατανόηση των αποκλίσεων και συγκλίσεων των δύο εκδοχών.¹⁴⁰ Γι' αυτό περιορίζομαι απλώς να σημειώσω πως ο Οβίδιος, σε σχέση με το Βεργίλιο, ακολουθεί μια μάλλον «ταπεινωτική» στρατηγική, καθώς επενδύει την αφήγησή του με έναν τόνο σαφώς λιγότερο συναισθηματικό, ο οποίος όχι σπάνια αγγίζει τα όρια της ειρωνείας. Και ο δικός του Ορφέας βρίσκεται στη Θράκη,¹⁴¹ όμως το πάθος, η τραγικότητα και ο έντονος συναισθηματισμός του θρήνου του για την

¹³⁶ 15 οϊαν δὴ ἑτέροις ποτὶ κήδεσι γῆρυς ἄειδεν.

¹³⁷ Με δεδομένη τη σύνδεση του Ρήσου με τον Στρυμόνα (βλ. παραπάνω την ενότητα για τη γενεαλογία του ποταμού) η συγγενική σχέση ανάμεσα σε Ορφέα και Ρήσο θα μπορούσε ενδεχομένως να θεωρηθεί ως ένας επιπλέον (έμμεσος) παράγοντας που συνηγορεί στη στοιχειοθέτηση της ιδιαίτερης σχέσης Ορφέα- Στρυμόνα. Ο παραδοσιακός συσχετισμός του Ορφέα με τη Θράκη σε συνδυασμό με την κοινή τους καταγωγή από Μούσες φέρνουν τις δύο αυτές μυθικές μορφές πολύ κοντά (Μητέρα του Ορφέα θεωρούνταν η Μούσα Καλλιόπη (ή η μούσα Πολύμνια), βλ. σχετικά Frazer (1921) Απολλοδ. 1.3.2 σσ. 6κ.εξ. και Bömer (1980) Οβ. *Met.* 10.89 με σχετική βιβλιογραφία.). Δύο φορές στον ψευδο-ευριπίδειο *Ρήσο* η ανώνυμη Μούσα θα τονίσει τη στενή συγγενική σχέση μεταξύ των δύο ανδρών, πρώτα, όταν αποκαλεί τον Ορφέα ξάδελφο του νεκρού Ρήσου (στ. 944κ.εξ.), και έπειτα, όταν υπόσχεται στον γιο της μεταθανάτια αποθέωση και λατρεία όμοια με εκείνη που απολάμβανε ο Ορφέας (962-73). Πρβ. επίσης Σ [Ευρ.] *Ρήσ.* 346.

¹³⁸ Βλ. Frazer (1921) Απολλοδ. 1.3.2 σσ. 6-7 και Bömer (1980) Οβ. *Met.* 10.89 με σχετική βιβλιογραφία.

¹³⁹ Πρβ. και Σ [Ευρ.] *Ρήσ.* 346.

¹⁴⁰ Anderson (1982). Συγκεκριμένα για τη σύγκριση βεργιλιανού και οβιδιανού Ορφέα βλ. και Hill (1992) ιδιαίτ. 124-31.

¹⁴¹ Οβ. *Met.* 10.2, 11, 50, 77, 83. Η χρήση του επιθέτου *Rhodopeius* (10.11-12 *Rhodopeius...uates* και 50 *Rhodopeius...Orpheus*) αποτελεί μια ακόμα ένδειξη της βεργιλιανής επίδρασης σε γλωσσικό επίπεδο, καθώς το επίθετο πριν από τον Οβίδιο, δεν απαντά στα ελληνικά, αλλά εμφανίζεται μόνο στα *Γεωργικά* του Βεργιλίου (4.461) (έτσι ο Bömer (1980) Οβ. *Met.* 10.11).

απώλεια της Ευρυδίκης απουσιάζουν. Έτσι, μαζί με τον ελεγειακό τόπο του θρήνου πλάι στο ποτάμι παραλείπεται και η συγκεκριμένη αναφορά στον ποταμό Στρυμόνα, ο οποίος αντικαθίσταται από τη λίμνη της Στύγας (*Met.* 10.73-4) και μια μάλλον αόριστη –αν όχι ειρωνική–¹⁴² αναφορά σε θρήνο (*Met.* 10.11-12).¹⁴³ Επιπλέον, οι επτά ολόκληροι μήνες καθημερινού θρήνου των *Γεωργικών* περιορίζονται δραστικά σε επτά μόλις ημέρες.

Όσον αφορά τον τόπο θανάτου του Ορφέα, οι δύο αυγούστειοι ποιητές βρίσκονται σε συμφωνία μεταξύ τους, αλλά ο εντοπισμός της Θράκης μέσω συμβατικών γεωγραφικών αναφορών χαλαρώνει ακόμα περισσότερο. Έτσι, ο Ορφέας μπορεί να ζει στην περιοχή του Παγγαίου¹⁴⁴ και το θρηνητικό τραγούδι του να γεμίζει τις όχθες του Στρυμόνα, όμως το κεφάλι του αποχωρισμένο από το υπόλοιπο σώμα του ταξιδεύει στα νερά του ποταμού Έβρου.¹⁴⁵ Επίσης, και στις δύο εκδοχές ο ποιητής βρίσκει τραγικό θάνατο στα χέρια των εξαγριωμένων και σε βακχική έκσταση ευρισκομένων Κικόνιων γυναικών.¹⁴⁶ Ακολουθώντας την ίδια παράδοση ο Σίλιος Ιταλικός επίσης αποκαλεί Κικόνιες τις γυναίκες εκτελέστριες του Ορφέα.¹⁴⁷ Πάντως ο Οβίδιος δε φαίνεται να αγνοεί τον συσχετισμό του Ορφέα με τον Στρυμόνα, αφού στο έργο του *Ibis* στα πλαίσια σχετικής αναφοράς στον τραγικό θάνατο του Ορφέα, αντικαθιστά τις Κικόνιες γυναίκες με γυναίκες από τον Στρυμόνα.¹⁴⁸

Ως προς την αιτία θανάτου του ποιητή¹⁴⁹ ο Βεργίλιος επιλέγει μια εκδοχή απόλυτα εναρμονισμένη με το έντονα συναισθηματικό ύφος και τον χαρακτήρα της αφήγησής του. Έτσι, αποδίδει το μίσος των γυναικών της Θράκης εναντίον του Ορφέα στην απόρριψη του έρωτά τους από εκείνον εξαιτίας της αιώνιας αφοσίωσής του στην Ευρυδίκη. Ο Οβίδιος, από την άλλη, αποδεικνύεται πιο τολμηρός φανερώνοντας ότι

¹⁴² Για τον ειρωνικό χαρακτήρα της αναφοράς αυτής σε σχέση με το βεργιλιανό δια-κείμενο βλ. Anderson (1982) 39-40, Hill (1992) 130-1.

¹⁴³ Σύμφωνα με τον Bömer (1980) Οβ. *Met.* 10.74 ο ποιητής αποφεύγει συγκεκριμένες αναφορές, γιατί ακριβώς προϋποθέτει τη γνώση του βεργιλιανού κειμένου. Το μοτίβο του θρήνου πλάι σε ποτάμι αντικαθίσταται από το θρήνο στις όχθες της Ληθαίας λίμνης.

¹⁴⁴ Σύμφωνα με τον Υγίνο (*Astr.* 2.7 = T 117 Kern), ο οποίος παραθέτει τον Ερατοσθένη ως πηγή του, ο Ορφέας διαμελίστηκε από τις Βάκχες του Διονύσου στο όρος Παγγαίο

¹⁴⁵ Βεργ. *Georg.* 4.523-7 και Οβ. *Met.* 11.50-4. Για τον Έβρο ως παγίδα πνιγμού νεαρών αγοριών πρβ. ΠΑ (Φλάκκος) 7.542, 9.56 (Φίλιππος Θεσσαλονικέας) με Gow-Page.

¹⁴⁶ Βεργ. *Georg.* 4.520-3 *spretae Ciconum quo munere matres / inter sacra deum nocturnique orgia Bacchi / discerptum latos iuvenem sparsere per agros* και Οβ. *Met.* 11.3-5 *ecce nurus Ciconum tectae lymphata ferinis/ pectora uelleribus tumuli de uertice cernunt / Orphea percussis sociantem carmina neruis*. Οι Κίκονες ως ποιητικό συνώνυμο των Θρακών απαντούν για πρώτη φορά στην Ομηρική *Οδύσσεια* 9.39 (Mynors (1990) Βεργ. *Georg.* 4.518, επίσης Macan (1908) Ηρόδ. 7.108.12). Περισσότερα για το συγκεκριμένο γεωγραφικό εντοπισμό των Κικόνων κατά την αρχαιότητα βλ. Parroni (1984) Μέλα 2.28. Πρβ. και *Ορφικά Αργον.* 77-80 *Όρφευ Καλλιόπης τε και Οιάγρου φίλε κούρε, / Βιστονίη Κικόνεσσι πολυρρήνοισιν ανάσσων / χαιρ' έπει Αίμονίους όχεάς πρώτιστον ίκάνω, / Στρυμονίους τε ροάς, Ροδόπης τ' αίπεινά προς άγκη*.

¹⁴⁷ Σιλ. Ιταλ. 11.475 *o dirae Ciconum matres Geticique furores* με Spaltenstein (1990) ad loc. Από την άλλη, σύμφωνα με τον Υγίνο (*Astr.* 2.7 = T 117 Kern), ο οποίος παραθέτει τον Ερατοσθένη ως πηγή του, ο Ορφέας διαμελίστηκε από τις Βάκχες του Διονύσου στο όρος Παγγαίο

¹⁴⁸ Οβ. *Ib.* 599-600 *diripiantque tuos insanis unguibus artus / Strymoniae matres, Orpheos esse ratae*.

¹⁴⁹ Για τις διαφορετικές εκδοχές αιτιών θανάτου του Ορφέα βλ. Απολλόδ. 1.3.2 με Frazer (1921) ad loc., [Ερατοσθ.] *Καταστ.* 24.14-22 Robert με Condos (1970) 122κ.εξ. σημ. 6, Kern (1922) 33-41 (T 113-35), Σ Οβ. *Ib.* 599 La Penna, Frazer (1921) 18-9 n.2, Ziegler (1939) *RE* 18.1 s.v. *Orpheus* 1293.28-1296, Bömer (1980) 237f. (Οβ. *Met.* 11.1-66, 67-84), Guarino Ortega (1999) Οβ. *Ib.* 599-600 (p.430-1).

ο Βεργίλιος θέλησε ενδεχομένως να καλύψει με σιωπή. Έτσι –πιθανόν υπό την επίδραση ελληνιστικής επεξεργασίας του μύθου¹⁵⁰–συμπληρώνει την αναφορά στην απόρριψη του γυναικείου έρωτα από τον Ορφέα με την παρουσίαση του Ορφέα ως εισηγητή του παιδευαστικού έρωτα στη Θράκη.¹⁵¹

Στη μετα-κλασική λατινική ποίηση συναντούμε δύο αναφορές στον συσχετισμό του Ορφέα με τον Στρυμόνα. Η πρώτη προέρχεται από το έργο του Σίλιου Ιταλικού και συγκεκριμένα από το ενδέκατο βιβλίο των *Punica*, όπου ο μουσικός Τεύθρας στα πλαίσια μιας συμβατικής, ποιητικής γεωγραφίας της Θράκης τοποθετεί τον Ορφέα στις πλαγιές του Παγγαίου και του Αίμου και το τραγούδι του αντηχεί στις όχθες του Ριπαίου Στρυμόνα.¹⁵² Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και ο Στάτιος, ο οποίος στο πρώτο ποίημα από το πέμπτο βιβλίο της συλλογής του *Silvae* παρομοιάζει τον θρήνο του Abascantus για την Priscilla με εκείνον του Ορφέα στις όχθες του Στρυμόνα για το χαμό της Ευρυδίκης.¹⁵³

VI. Στρυμόνας και Διόνυσος

Ο συσχετισμός του Στρυμόνα με τον Ορφέα έχει ως αναπόφευκτη συνέπεια τον συσχετισμό του ποταμού με το θεό Διόνυσο, μιας και η παρουσία του Ορφέα ως ευρετή ή θεμελιωτή των διονυσιακών μυστηρίων είναι διαρκής και σταθερή τόσο στην αρχαία ελληνική όσο και λατινική λογοτεχνία.¹⁵⁴ Ιδιαίτερα στη λατινική γραμματεία των αυγούστειων χρόνων, η εικόνα του Ορφέα ως εισηγητή της διονυσιακής οργιαστικής λατρείας (συνήθως με την ταυτόχρονη παρουσία του ομίλου των μαινάδων) είναι σχεδόν στερεοτυπική.¹⁵⁵

Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει ο συγκεκριμένος γεωγραφικός εντοπισμός της διονυσιακής λατρείας στον Στρυμόνα. Η πρώτη σχετική αναφορά βρίσκεται στον ψευδο-ευριπίδειο *Ρήσο*, στα πλαίσια ενός συγγενικού συσχετισμού του Ρήσου με τον Ορφέα. Η ανώνυμη Μούσα, και μητέρα του Ρήσου, θρηνώντας αποκαλεί τον γιο της

¹⁵⁰ Πρβ. π.χ. Φανοκλής *Έρωτες ή καλοί* απ. 1, ιδιαίτ. 7-10 CA (= T 77 Kern) *Τὸν μὲν Βιστονίδες κακομήχανοι ἀμφιχυθεῖσαι / ἔκτανον, εὐήκη φάσγανα θηξάμεναι, / οὐνεκα πρῶτος ἔδειξεν ἐνὶ Θρήκεσσι ἐρωτας / ἄρρενας, οὐδὲ πόθους ἤνεσε θηλυτέρων.*

¹⁵¹ Οβ. *Met.* 10.83-86 (=Kern T77) *ille etiam Thracum populis fuit auctor amorem / in teneros transferre mares citraque iuuentam / aetatis breue uer et primos carpere flores.* Πρβ. επίσης Υγ. *Astr.* 2.7.3.18-20 *Nonnulli aiunt, quod Orpheus primus puerilem amorem induxerit, mulieribus uisum contumeliam fecisse; hac re ab his interfectum.* Για την εισαγωγή της παιδευαστίας από Ορφέα βλ. Ziegler (1939) 1287-8, Bömer (1980) Οβ. *Met.* 10.83-5 με λογοτεχνικά παράλληλα και βιβλιογραφία ad loc. Για το «μισογονισμό» του Ορφέα στη βεργιλιανή και οβιδιανή εκδοχή βλ. Bömer (1980) 238, Anderson (1982) 44-46.

¹⁵² Σιλ. Ιταλ. 11.459-80, ιδιαίτ. 459-60 *sed, quos pulsabat Riphaeum ad Strymona, nerui, / auditus superis, auditus minibus Orpheus.*

¹⁵³ Στάτ. *Silv.* 5.1.197-204, ιδιαίτ. 201-4 (...) *qualis conspecta coniuge segnis / Odrysius uates positus ad Strymona plectris / obstupuit tristemque rogam sine carmine fleuit.*

¹⁵⁴ Πρβ. Ευρ. *Αлк.* 967 με Σ και Dale (1999) Ευρ. *Αлк.* 966-72 με βιβλιογραφία, [Ευρ.] *Ρήσ.* 940-5, Frazer (1921) Απολλόδ. 1.3.2 σελ. 18 σημ.1, Bömer (1969) Οβ. *Met.* 11.68 με βιβλιογραφία, Μέλα 2.17.

¹⁵⁵ Πρβ. Οβ. *Met.* 11.68, 69 (Ορφέας ως ποιητής του Διονύσου), 11. 17, 22 (Μαινάδες στη Θράκη), Μέλα 2.17, Kern (1922) 22κ.εξ. (T 77). Πρβ. Διονυσίου *Οικουμένης Περιήγησις* 575-6 Müller, όπου γίνεται λόγος για τη λατρεία του Διονύσου από Βιστονίδες γυναίκες στην περιοχή της Θράκης (Αψινθο). Πρβ. και Ευστάθ. *Παρεκβολαί* 327.39ff., 328.15).

εξάδελφο του Ορφέα,¹⁵⁶ ενώ στο τέλος του έργου καταφέρνει να εξασφαλίσει για τον Ρήσο ηρωικές τιμές ανάλογες με εκείνες που ήδη απολαμβάνει ο Ορφέας. Έτσι, ο Ρήσος δε θα ταφεί σε τάφο, αλλά θα συνεχίσει να ζει «ζωντανός νεκρός» σε σπήλαιο της γης, όπως ακριβώς και ο εξάδελφός του και προφήτης του Διονύσου, Ορφέας, ο οποίος χρησιμοδοτεί σε σπήλαιο του Παγγαίου.¹⁵⁷ Ο Ηρόδοτος μας πληροφορεί σχετικά πως το θρακικό φύλο των Σατρώων, το οποίο αδούλωτο κατοικούσε στα ορεινά της περιοχής, λειτουργούσε μαντείο του Διονύσου, στο οποίο προφήτευαν Βησσοί κατά τον τρόπο του μαντείου των Δελφών.¹⁵⁸

Ο Απολλόδωρος στο τρίτο βιβλίο της *Βιβλιοθήκης* του εντοπίζει τον ίδιο τον Δίονυσο ως ευρετή της αμπέλου στην περιοχή του Στρυμόνα.¹⁵⁹ Αφορμή για την αναφορά στον Δίονυσο αποτελεί η εξιστόρηση της άσχημης υποδοχής που έλαβε ο θεός από τον Λυκούργο, τον ντόπιο βασιλιά των Ηδωνών, οι οποίοι κατοικούσαν στην περιοχή γύρω από τον Στρυμόνα. Ο Δίονυσος μετά μακρά περιπλάνηση στην Αίγυπτο και τη Συρία έφτασε στη Θράκη, όπου ο Λυκούργος τον προσέβαλε εξορίζοντας τον ίδιο και φυλακίζοντας τη συνοδεία του (Μαινάδες και Σάτυροι). Όμως ξαφνικά οι Μαινάδες ελευθερώθηκαν, ενώ ο ίδιος ο Λυκούργος χτυπημένος με τρέλα από τον Δίονυσο, σκότωσε με τσεκούρι τον γιο του, Δύαντα, νομίζοντας πως πρόκειται για κλαδί αμπελιού. Όταν ο θεός Δίονυσος χρησιμοδότησε πως η γη θα απέδιδε καρπούς μόνο με τη θανάτωση του Λυκούργου, τότε οι Ηδωνοί έδεσαν τον Λυκούργο στο Παγγαίο, όπου και βρήκε φριχτό θάνατο με διαμελισμό από άλογα.¹⁶⁰ Είναι χαρακτηριστικό πως σε όλες τις υπόλοιπες σωζόμενες εκδοχές του μύθου του Λυκούργου -παρά τις επιμέρους διαφοροποιήσεις- η ιστορία τοποθετείται στον χώρο της Θράκης (όχι όμως συγκεκριμένα στην περιοχή του Στρυμόνα).¹⁶¹

Στο σύνολο της λατινικής γραμματείας ο συσχετισμός της διονυσιακής λατρείας με τον ποταμό Στρυμόνα απαντά μία και μόνο φορά στο έργο του Ρωμαίου ελεγειακού Προπέρτιου, και συγκεκριμένα στο τέταρτο ποίημα του τέταρτου βιβλίου των ελεγείων του, το οποίο έχει ως θέμα του την προδοσία της Εστιάδας Ταρπείας

¹⁵⁶ [Ευρ.] *Ρήσ.* 940-45 *καίτοι πόλιν σὴν σύγγονοι πρεσβεύομεν / Μοῦσαι μάλιστα κάπιχρώμεθα χθονί, / μυστηρίων τε τῶν ἀπορρήτων φανὰς / ἔδειξεν Ὀρφεύς, αὐτανέμιοσ νεκροῦ / τοῦδ' ὄν κατακτείνεις σύ.*

¹⁵⁷ [Ευρ.] *Ρήσ.* 962-73 *οὐκ εἶσι γαίας ἐς μελάγχχιμον πέδον / τοσόνδε Νύμφην τὴν ἔνερθ' αἰτήσομαι, / τῆς καρποποιοῦ παῖδα Δήμητρος θεᾶς, / ψυχὴν ἀνεῖναι τοῦδ' ὀφειλέτις δέ μοι / τοὺς Ὀρφεύς τιμῶσα φαίνεσθαι φίλους. / κάμοι μὲν ὡς θανῶν τε κοῦ λεύσσαν φάος / ἔσται τὸ λοιπόν οὐ γὰρ ἐς ταῦτόν ποτε / οὔτ' εἶσιν οὔτε μητρὸς ὄψεται δέμας / κρυπτὸς δ' ἐν ἄντροις τῆς ὑπαργύρου χθονὸς / ἀνθρωποδαίμων κείσεται βλέπων φάος, / **Βάκχου προφήτης ὥστε Παγγαίου πέτραν / ῥέκησε, σεμνὸς τοῖσιν εἰδόσιν θεός.***

¹⁵⁸ Ηρόδ. 7.111.5-9 *Οὗτοι οἱ τοῦ Διονύσου τὸ μαντήϊόν εἰσι ἐκτεμημένοι· τὸ δὲ μαντήϊον τοῦτο ἐστὶ μὲν ἐπὶ τῶν ὀρέων τῶν ὑψηλοτάτων· Βησσοὶ δὲ τῶν Σατρώων εἰσὶ οἱ προφητεύοντες τοῦ ἱεροῦ, πρόμαντις δὲ ἡ χρέωσα κατὰ περ ἐν Δελφοῖσι, καὶ οὐδὲν ποικιλώτερον.* Περισσότερα για Σάτρες βλ. Εκαταίο *αρ.* Στέφ. Βυζ. s.v. *Σάτραι, Σατροκένται* (= *FGrH* 157, 181 Jacoby τ.1, σελ. 27, 29).

¹⁵⁹ Απολλόδ. 3.5.1.

¹⁶⁰ Για διαφορετικές εκδοχές όσον αφορά το τέλος του Λυκούργου, πρβ. Όμ. *Ιλ.* 6.130-43 με Σ και Kirk (1985) *Ιλ.* 6.132-7: τυφλώθηκε (Θράκη), Σοφ. *Αντ.* 955-8: φυλακίστηκε σε πέτρινη φυλακή, Υγ. *Fab.* 132: θάνατος από πάνθηρες, έκοψε το ένα πόδι του (Ροδόπη), Σερβ. Βεργ. *Αεν.* 3.14: έκοψε τα πόδια του (Θράκη). Η ιστορία του Λυκούργου σε μεγάλο βαθμό ανακαλεί τις αντίστοιχες ιστορίες των Πενθέα (Θήβα), Μινύα (Ορχομενός), Προϊτίδων (Άργος).

¹⁶¹ Έτσι και Σ *Ιλ.* 6.133.

κατά την πολιορκία της Ρώμης από τους Σαβίνους (Προπ. 4.4.71κ.εξ.).¹⁶² Η Ταρπεία νιώθοντας σφοδρό έρωτα για τον Σαβίνο Τάτιο, ο οποίος πολιορκούσε και απειλούσε τη χώρα της με αιχμαλωσία, ήταν αποφασισμένη να διαπράξει ακόμα και προδοσία εναντίον της πατρίδας της προκειμένου να ενωθεί μαζί του. Στο υπό εξέταση δίστιχο ο ερωτικός παροξυσμός για τον αγαπημένο της Τάτιο κάνει την Ταρπεία να συμπεριφέρεται σαν μαινάδα στις όχθες του ποταμού Θερμόδοντα. Η μετωνυμική χρήση του ελληνικού *Strymonis* για να περιγράψει τη μαινόμενη κόρη είναι ασφαλώς ενδεικτική της στενής συνάφειας ανάμεσα στον Στρυμόνα και τη διονυσιακή λατρεία. Όμως ο συσχετισμός αυτός βρίσκεται σε μάλλον δυσαρμονική σχέση προς τον Θερμόδοντα, ποταμό του Πόντου, καθιστώντας έτσι τη γεωγραφία του δίστιχου προβληματική. Γιατί μια γυναίκα από τον Στρυμόνα να περιφέρεται ως μανιακή στις όχθες ενός ποταμού στον Πόντο; Είναι μήπως η περίπτωση μιας «χαλαρής», «ποιητικής» γεωγραφίας, όπως και στην περίπτωση της βεργιλιανής και οβιδιανής εκδοχής της ιστορίας του Ορφέα, ο οποίος μπορεί να θρηνεί στις όχθες του Στρυμόνα, αλλά βρίσκει φριχτό θάνατο στον ποταμό Έβρο; Πρόκειται μήπως για ποιητική αβλεψία, ατυχή εφαρμογή φανταστικής γεωγραφίας; Κάθε άλλο, οι δύο γεωγραφικοί όροι (*Strymonis*, *Thermodonta*) χρησιμοποιούνται ως μετωνυμικές συνυποδηλώσεις δύο γυναικείων λογοτεχνικών συμβόλων, της Μαινάδας και της Αμαζόνας αντίστοιχα, ο συνδυασμός των οποίων κάθε άλλο παρά τυχαίος είναι.¹⁶³ Η μορφή της Μαινάδας ως σύμβολο της γυναικείας απόγνωσης είναι γνωστή ήδη από την εποχή του Ομήρου (*Il.* 22.460κ.εξξ.: Ανδρομάχη) και ο συσχετισμός της με την αρχετυπική εικόνα της μαινόμενης από έρωτα βεργιλιανής Διδώς (*Βεργ. Αεν.* 4.300κ.εξξ.) είναι σχεδόν αναπόφευκτη στα πλαίσια της λατινικής ποίησης.¹⁶⁴ Με φόντο τέτοιου είδους διακειμενικούς συσχετισμούς ο παράξενος συμφυρμός της Μαινάδας και της Αμαζόνας υπαινίσσεται την προβληματικότητα της ταυτότητας, επομένως την προβληματικότητα της ίδιας της ύπαρξης της ηρωίδας. Ο έρωτας της Ρωμαίας Ταρπείας για τον Σαβίνο Τάτιο επιφέρει την αμφισβήτηση όχι μόνο του δικού της ρόλου, αλλά κυριώς την αμφισβήτηση θεμελιακών και πατροπαράδοτων αξιών της ρωμαϊκής πατριαρχικής κοινωνίας. Στην προκειμένη περίπτωση η ρευστότητα της γεωγραφίας αποτελεί ορατή συνυποδήλωση αυτής ακριβώς της αμφισβήτησης, αλλά και της συνακόλουθης ρευστότητας στον προσδιορισμό της γυναικείας φύσης της Ταρπείας.¹⁶⁵ Αυτή η δύσκολα οριζόμενη ηρωίδα δεν είναι δυνατό παρά να αναζητήσει και στο τέλος να βρει καταφύγιο σε μια εξωπραγματική γεωγραφία, όπου οι παραδοσιακοί (γεωγραφικοί και όχι μόνο) προσδιορισμοί καταρρέουν, επιτρέποντας έτσι την παρουσία μιας στρυμόνιας Μαινάδας στις όχθες του Αμαζόνιου Θερμόδοντα.

¹⁶² Προπ. 4.4.71-2 *illa furit, qualis celerem prope Thermodonta / Strymonis abscisso pectus aperta sinu.*

¹⁶³ Camps (1965) Προπ. 4.4.72, Warden (1978) 182, 187.

¹⁶⁴ Warden (1978) 181. Βλ. και Boyancé (1953) 216.

¹⁶⁵ Αναλυτικότερα για την προβληματικότητα της γεωγραφίας ως αντανάκλαση του προβληματικού προσδιορισμού της γυναικείας φύσης της βλ. την εξαιρετική συζήτηση της Janan (2001) 76-78.

VII. Στρυμόνας και παραποτάμιες θυσίες

Η θεοποίηση των ποταμών και των πηγών αποτελούσε διαδεδομένη θρησκευτική πρακτική των ανατολικών λαών στην αρχαιότητα.¹⁶⁶ Οι προσφορές αναθηματικών δώρων, αλλά και οι θυσίες ζώων σε ποτάμια εντάσσονταν στα λατρευτικά πλαίσια τέτοιου είδους τελετουργικών. Από τον Ηρόδοτο¹⁶⁷ πληροφορούμαστε σχετικά με μια τέτοια θυσία στις όχθες του Στρυμόνα. Η περσική στρατιά κατά τη διάρκεια της καθόδου στην Ελλάδα βρίσκεται στην περιοχή της Φυλλίδας, νοτιοδυτικά του Παγγαίου.¹⁶⁸ Πριν ο στρατός διασχίσει τον Στρυμόνα, οι Πέρσες Μάγοι αναζητώντας αίσιο οιωνό¹⁶⁹ θυσιάζουν στον ποταμό λευκά άλογα¹⁷⁰ συνοδεύοντας τη θυσία με επικλήσεις και λοιπές τελετουργίες μαγείας.¹⁷¹ Η θυσία αλόγων στη θάλασσα φαίνεται πως αποτελούσε τελετουργική πρακτική των Ελλήνων,¹⁷² όμως η θυσία αλόγων σε ποτάμια πρέπει να αποτελούσε πρακτική μάλλον των ανατολικών λαών. Την πρώτη σχετική μαρτυρία βρίσκουμε στην ομηρική *Ιλιάδα* (21.130-32), όπου οι Τρώες ρίχνουν ως προσφορά στο ρεύμα του ποταμού Σκάμανδρου ζωντανά άλογα.¹⁷³ Άλλωστε την ιδιαίτερη λατρεία του νερού με την προσφορά θυσίας ζώων στις όχθες ποταμών, λιμνών ή πηγών ως περσική συνήθεια επιβεβαιώνει και ο Στράβωνας.¹⁷⁴

Η διάβαση του ποταμού από την περσική στρατιά έγινε μέσω γεφυρών στη θέση *Εννέα Οδοί*. Ο Ηρόδοτος παραδίδει την επιπλέον πληροφορία πως, μόλις οι Πέρσες πληροφορήθηκαν το όνομα της περιοχής, ενταφίασαν επί τόπου ζωντανούς εννέα νέους και νέες της περιοχής.¹⁷⁵ Αποφεύγει όμως να δώσει περαιτέρω εξηγήσεις για τη

¹⁶⁶ Nilsson (1955) 236-7, Burkert (1985) 174-5.

¹⁶⁷ Ηρόδ. 7.113.5-114.6 *Ἡ δὲ γῆ αὐτὴ ἢ περὶ τὸ Πάγγαιον ὄρος καλέεται Φυλλίς, κατατείνουσα τὰ μὲν πρὸς ἑσπέρην ἐπὶ ποταμὸν Ἀγγίτην ἐκδιδόντα ἐς τὸν Στρυμόνα, τὰ δὲ πρὸς μεσαμβρίην τείνουσα ἐς αὐτὸν τὸν Στρυμόνα, ἐς τὸν οἱ μάγοι ἐκαλλιερέοντο σφάζοντες ἵππους λευκοῦς. Φαρμακεύσαντες δὲ ταῦτα ἐς τὸν ποταμὸν καὶ ἄλλα πολλὰ πρὸς τοῦτοις, ἐν Ἐννέα Ὀδοῖσι τῆσι Ἡδωνῶν ἐπορεύοντο κατὰ τὰς γεφύρας, τὸν Στρυμόνα εὐρόντες ἐξενγμένον. Ἐννέα δὲ Ὀδοὺς πυνθανόμενοι τὸν χῶρον τοῦτον καλέεσθαι, τοσοῦτους ἐν αὐτῷ παῖδάς τε καὶ παρθένους ἀνδρῶν τῶν ἐπιχωρίων ζῶντας κατάρυσσον. Περσικὸν δὲ τὸ ζῶντας κατορύσσειν.*

¹⁶⁸ Για την παρουσία της περιοχής αυτής στην ελληνική και λατινική ποίηση βλ. Α.Μιχαλόπουλος (2007).

¹⁶⁹ Έτσι ο Macan (1908) Ηρόδ. 7.113.8: “The meaning of *ἐκαλλιερέοντο* extends “beyond sacrificing with intent to ascertain the will of the gods” (Stein); it seems to carry always the suggestion of obtaining a favourable sign.” Επίσης βλ. τη μετάφραση του Ηρόδ. 7.114 από Rawlinson (1952), αλλά και *LSJ* s.v. *καλλιερέω* II.

¹⁷⁰ Πιθανόν άλογα της περιοχής. Σχετικά με την πανίδα του Στρυμόνα βλ. Σαμσάρης (1976) 30.

¹⁷¹ Η παρουσία των Περσών Μάγων είναι συχνή στο έργο του Ηροδότου (πρβ. 1.107, 120, 128, 132,140, 7.19, 37, 43, 113,191). Περισσότερα για αυτούς και τις αμφιλεγόμενες «μαγικές» υπηρεσίες που προσέφεραν βλ. How-Wells (1912) App. VIII.3 (σσ. 408-9).

¹⁷² Πρβ. Richardson (1993) *Il.* 21.130-2 με βιβλιογραφία ad loc.

¹⁷³ Για τη θυσία αλόγων ως πρακτική των Σκυθών (Ηρόδ. 4.61 με Macan ad loc.) και των Μασσαγετών (Ηρόδ. 1.216, 133, Ξεν. *Ανάβ.* 4.5.35) βλ. Macan (1908) Ηρόδ. 7.113.8. Περισσότερα βλ. Frazer (1898) Παισ. 8.7.2 με παράλληλα (Ιλλυριοί: Σέρβ. Βεργ. *Georg.* 1.12, Τιριδάτης: Τάκ. *Ann.* 6.37, αλλά και Σέξτος Πομπήιος: Δίων Κάσσιος 48.48).

¹⁷⁴ Στράβ. 15.3.14.

¹⁷⁵ Περισσότερα για τον (ψευδο)ιστορικό και (ψευδο)περσικό χαρακτήρα του εθίμου της ζωντανής ταφής βλ. Parker (2004). Ο Macan (1908) Ηρόδ. 114.6 βρίσκει το έθιμο σύμφωνο περισσότερο προς τις θρησκευτικές αντιλήψεις και πρακτικές των θρακικών φυλών της περιοχής.

βάνουση αυτή ενέργεια.¹⁷⁶ Πάντως, η τελετουργική θυσία των λευκών ίππων επαυξημένη με τη ζωντανή ταφή των δεκαοκτώ νέων ανδρών και γυναικών είναι προτιμότερο να εννοηθούν ως προσφορές άρρηκτα συνδεδεμένες με συγκεκριμένες ανάγκες παρά ως μέρος ευρύτερης λατρευτικής πρακτικής του θεοποιημένου ποταμού. Σε κάθε περίπτωση ο συνδυασμός των δύο θυσιών είναι ενδεικτικός του μέγεθους και της σπουδαιότητας του ποταμού, για τη διάβαση του οποίου κρίνεται απαραίτητη η αναζήτηση και εξασφάλιση αίσιων οιωτών.

VIII. Ο Στρυμόνας ως γεω-πολιτικό όριο

Η γεωμορφολογία της περιοχής φαίνεται πως ευνόησε σημαντικά, ώστε ο Στρυμόνας και η κοιλάδα του να χρησιμοποιηθούν από πολύ νωρίς ως γεω-πολιτικό όριο μεταξύ Μακεδονίας και Θράκης.¹⁷⁷ Οι σχετικές αναφορές στο έργο των αρχαίων ιστορικών και γεωγράφων είναι πολυάριθμες και –όχι σπάνια– αντιφατικές μεταξύ τους. Ο Στρυμόνας ως ανατολικό όριο της Μακεδονίας εμφανίζεται για πρώτη φορά στο έργο του Θουκυδίδη, στα πλαίσια αναφοράς στον Αλέξανδρο Α΄ και την επιτυχή προσάρτησή στο μακεδονικό κράτος της μεταξύ του Αξιού και Στρυμόνα περιοχής το 479 π.Χ. Σύμφωνα με τον ιστορικό, η νεοαποκτηθείσα περιοχή κατοικήθηκε από Μακεδόνες έπειτα από διωγμό των εντόπιων Ηδωνών.¹⁷⁸ Την ίδια πληροφορία επιβεβαιώνει και ο Στράβωνας, περιηγητής της αυγούστειας περιόδου, απαριθμώντας ανάμεσα στους Μακεδόνες κατοίκους της περιοχής επίσης τους Παιόνες και κάποιους ορεσίβιους Θρακικών φυλών.¹⁷⁹ Και για τον Στράβωνα ο Στρυμόνας αποτελεί το όριο μεταξύ Μακεδονίας και Θράκης, καθώς, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, η περιοχή δυτικά του ποταμού ανήκει στη Μακεδονία, ενώ χαρακτηρίζει θρακική την πέραν του Στρυμόνα προς τα ανατολικά περιοχή, με εξαίρεση την παραθαλάσσια ζώνη, η οποία κατοικείται από Έλληνες.¹⁸⁰

Η μορφολογία του εδάφους, η ευφορία της γης, τα ναυπηγεία και κυρίως τα πλούσια μεταλλεύματα χρυσού και αργύρου στο Παγγαίο¹⁸¹ μετέτρεψαν την περιοχή ανατολικά του Στρυμόνα και δυτικά του Παγγαίου σε διεκδικούμενη ζώνη

¹⁷⁶ Parker (2004) 152.

¹⁷⁷ Πρβ. Casson (1926) 37-43, ιδιαίτ. 39 κ.εξξ.

¹⁷⁸ Θουκ. 2.99.3- 4.4 *τὴν δὲ παρὰ θάλασσαν νῦν Μακεδονίαν Ἀλέξανδρος ὁ Περδίκκου πατὴρ καὶ οἱ πρόγονοι αὐτοῦ, Τημενίδαι τὸ ἀρχαῖον ὄντες ἐξ Ἄργους, πρῶτοι ἐκτῆσαντο καὶ ἐβασίλευσαν ἀναστήσαντες μάχη ἐκ μὲν Πιερίας Πίερας, οἱ ὕστερον ὑπὸ τὸ Πάγγαιον πέραν Στρυμόνος ᾤκησαν Φάγηται καὶ ἄλλα χωρία (καὶ ἔτι καὶ νῦν Πιερικὸς κόλπος καλεῖται ἢ ὑπὸ τῷ Παγγαίῳ πρὸς θάλασσαν γῆ), ἐκ δὲ τῆς Βοττίας καλουμένης Βοττιαίους, οἱ νῦν ὄμοροι Χαλκιδέων οἰκοῦσιν· τῆς δὲ Παιονίας παρὰ τὸν Ἀξιὸν ποταμὸν στενὴν τινα καθήκουσαν ἄνωθεν μέχρι Πέλλης καὶ θαλάσσης ἐκτῆσαντο, καὶ πέραν Ἀξιού μέχρι Στρυμόνος τὴν Μυγδονίαν καλουμένην Ἠδῶνας ἐξελάσαντες νέμονται.*

¹⁷⁹ Στράβ. 7.7.4.31-3 *ἀπὸ δὲ τῆς ἀρχῆς τῶν Μακεδονικῶν ὄρων καὶ τῶν Παιονικῶν μέχρι Στρυμόνος ποταμοῦ Μακεδόνες τε οἰκοῦσι καὶ Παιόνες καὶ τινες τῶν ὄρεινῶν Θρακῶν.*

¹⁸⁰ Στράβ. 7.7.4.34-8 *τὰ δὲ πέραν Στρυμόνος ἤδη μέχρι τοῦ Ποντικῶν στόματος καὶ τοῦ Αἴμου πάντα Θρακῶν ἔστι πλὴν τῆς παραλίας· αὕτη δ' ὑφ' Ἑλλήνων οἰκεῖται, τῶν μὲν ἐπὶ τῇ Προποντίδι ἰδρυμένων, τῶν δὲ ἐφ' Ἑλλησπόντῳ καὶ τῷ Μέλανι κόλπῳ, τῶν δ' ἐπὶ τῷ Αἰγαίῳ* με Baladié (1998) σελ. 167 σημ.3. Η φαινομενική αντίφαση με τη σχετική αναφορά στο απόσπασμα 10 του έβδομου βιβλίου, όπου ως ανατολικό όριο της Μακεδονίας ορίζεται ο Έβρος και όχι ο Στρυμόνας, είναι πιθανό πως σχετίζεται με την προβληματική παράδοση του κειμένου (βλ. Baladié (1998) ad loc.).

¹⁸¹ Στράβ. 7 απ. 33-4.

μακεδονικής και θρακικής επιρροής. Όπως μας πληροφορεί και πάλι ο Στράβωνας, τόσο ο Φίλιππος Β΄ όσο και ο γιος του, Αλέξανδρος Γ΄, επέκτειναν τα μακεδονικά διοικητικά όρια πέρα από τον Στρυμόνα συμπεριλαμβάνοντας έτσι στην επικράτεια του βασιλείου τους την υπό διεκδίκηση θρακική περιοχή με απώτερο σκοπό την εκμετάλλευση των προσόδων από τα μεταλλεία χρυσού του Παγγαίου.¹⁸² Με την εξάντληση των κοιτασμάτων των μεταλλείων τα διοικητικά όρια της Μακεδονίας συμπίπτουν και πάλι με τα γεωγραφικά, και ο Στρυμόνας γίνεται ξανά το όριο ανάμεσα σε Μακεδονία και Θράκη. Η ίδια κατάσταση διατηρείται μέχρι και το τέλος του μακεδονικού βασιλείου, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε και από τη μαρτυρία του Πολύαινου σχετικά με την απαγόρευση που επέβαλε το 323 π.Χ. ο Αντίπατρος στην Κυννάνα, ετεροθαλή αδελφή του Αλέξανδρου Γ΄, να μην περάσει τον Στρυμόνα.¹⁸³

Ο Στρυμόνας παραμένει το θρακομακεδονικό όριο και στα χρόνια της ρωμαϊκής κατάκτησης, όπως φαίνεται σε σχετικές αναφορές από το έργο του Τίτου Λίβιου.¹⁸⁴ Ο γεω-πολιτικός χαρακτήρας του ποταμού αναδεικνύεται στη διοικητική διαίρεση της Μακεδονίας από τον Αιμίλιο Παύλο (167 π.Χ.), αφού ο Στρυμόνας χρησιμοποιείται ως όριο για τον καθορισμό των δύο από τις τέσσερις διοικήσεις της περιοχής.¹⁸⁵ Ο Στράβωνας στο έβδομο βιβλίο της *Περιήγησής* του¹⁸⁶ μας πληροφορεί ότι τα όρια της ρωμαϊκής επαρχίας της Μακεδονίας είχαν συγκεκριμενοποιηθεί στα χρόνια του Αυγούστου στα πλαίσια αναδιοργάνωσης της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας το 27 π.Χ. Λίγο αργότερα ο Πλίνιος ο πρεσβύτερος μπορεί να αναφέρει ως όριο της Μακεδονίας προς τα ανατολικά τον Στρυμόνα,¹⁸⁷ όμως η μαρτυρία του μάλλον ελέγχεται, όπως και πολλές άλλες πληροφορίες σχετικά με τη Μακεδονία, τις οποίες φαίνεται πως άντλησε από παλαιότερες γεωγραφίες (του τύπου του «Περίπλου») και συμπλήρωσε από αυγούστεια αρχεία.¹⁸⁸

¹⁸² Στράβ. 7.7.4.44-48 *ἀπὸ Θεσσαλονικείας μέχρι Στρυμόνος· τινὲς δὲ καὶ τὴν ἀπὸ Στρυμόνος μέχρι Νέστου τὴν Μακεδονία προσνέμουσιν, ἐπειδὴ Φίλιππος ἐσπούδασε διαφερόντως περὶ τὰντα τὰ χωρία ὥστ' ἐξειδιώσασθαι, καὶ συνεστήσατο προσόδους μεγίστας ἐκ τῶν μετάλλων καὶ τῆς ἄλλης εὐφύας τῶν τόπων, ibid 7 απ. 33.13-20 εἶτα τὸ Νέστου στόμα τοῦ διορίζοντος Μακεδονίαν καὶ Θράκην, ὡς Φίλιππος καὶ Ἀλέξανδρος ὁ τούτου παῖς διάρριζον ἐν τοῖς κατ' αὐτοὺς χρόνοις. εἰσὶ δὲ περὶ τὸν Στρυμονικὸν κόλπον πόλεις καὶ ἕτεροι, οἷον Μύρκινος Ἄργιλος Δραβήσκος Δάτον, ὅπερ καὶ ἀρίστην ἔχει χώραν καὶ εὐκαρπον καὶ ναυπήγια καὶ χρυσοῦ μέταλλα, ibid 7 απ. 35.21-4 μετὰ δὲ Ἄθω ὁ Στρυμονικὸς κόλπος μέχρι Νέστου τοῦ ποταμοῦ τοῦ ἀφορίζοντος τὴν κατὰ Φίλιππον καὶ Ἀλέξανδρον Μακεδονίαν. Επίσης πρβ. την αναλυτική αναφορά στον Στρυμωνικό κόλπο (7 απ. 32κ.εξ.), τον οποίο ορίζει ανατολικά η Νεάπολη, σημ. Καβάλα, (7 απ. 32) ή η Απολλωνία (7 απ. 35, βλ. Collart (1937) 87-9). Περισσότερα για τον Στρυμωνικό κόλπο και τις πόλεις του βλ. Σαμσάρης (1976) 17 σημ.2, Casson (1926) 6κ.εξ.*

¹⁸³ Πολύαιν. 8.60.

¹⁸⁴ Λίβ. 39.27.10, 42.51.5 (περιοχή Παρωρείας) και 38.41.10.

¹⁸⁵ Διοδ. Σικ. 31.8.6.1- 9.4, Λίβ. 45.29.5-7. Αναλυτικά για τη διοικητική οργάνωση της Μακεδονίας και το ρόλο του Στρυμόνα ως διοικητικού ορίου κατά τη διάρκεια της ρωμαϊκής κατάκτησης βλ. Papazoglou (1988) 67 κ.εξξ., αλλά και Σαμσάρης (1976) 88κ.εξξ.

¹⁸⁶ Στράβ. 7 απ. 10.

¹⁸⁷ Πλίν. NH 4.38.5-7 *dein Macedoniae terminus amnis Strymon, ortus in Haemo. memorandum in septem lacus eum fundi, priusquam derigat cursum, ibid 4.42.1-3 ita finit Hister a septentrione, ab ortu Pontus ac Propontis, a meridie Aegaeum mare. cuius in ora a Str<y>mone Apollonia (...)*. Πρβ. επίσης και *ibid* 4.4.40, 22.27.6.

¹⁸⁸ Papazoglou (1988) 23.

Η περίπτωση του Ρωμαίου γεωγράφου του πρώτου μεταχριστιανικού αιώνα, Πομπόνιου Μέλα, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Ο Μέλα στην περιγραφή της Θράκης κάνει ειδική αναφορά στον ποταμό Στρυμόνα, καθώς και στην περιοχή μεταξύ Στρυμόνα και Νέστου. Όμως ούτε ο Στρυμόνας ούτε ο Έβρος αναφέρονται ως πολιτικό όριο.¹⁸⁹ Ο γεωγράφος αρκείται στο να δώσει μια περιγραφή των λαών σε ένα πλαίσιο γεωγραφικό παρά μια αυστηρή χωροταξική αναφορά (2.34-5). Οι σχετικές με την περιοχή και τους κατοίκους πληροφορίες που παρατίθενται είναι στο μεγαλύτερο μέρος τους γενικές και αόριστες, και φαίνεται πως δεν αντλήθηκαν ούτε από τον Ηρόδοτο ούτε από τον Πλίνιο, αλλά μάλλον από κάποια άλλη πηγή που είχε στη διάθεσή του ο Μέλα.¹⁹⁰ Στην προκειμένη περίπτωση η ακριβής οριοθέτηση των επαρχιών της Θράκης (επαρχία από το 46 μ.Χ.) και της Μακεδονίας (επαρχία από το 146 π.Χ.) παραμένει δυστυχώς ασαφής, δίχως να μπορούμε να έχουμε ακριβή εικόνα για τα όρια μεταξύ Μακεδονίας και Θράκης.

Στη μετα-κλασική λατινική παραγωγή, με εξαίρεση τον Ρωμαίο ιστοριογράφο Αμμιανό Μαρκελλίνο (4^{ος} αι. μ.Χ.), ο οποίος μετακινεί το γεωπολιτικό όριο ανατολικότερα του Στρυμόνα, στην περιοχή του *Ακοντίσματος* (σημ. Καρβάλη),¹⁹¹ οι υπόλοιπες μαρτυρίες στη συντριπτική τους πλειονότητα αναγνωρίζουν παραδοσιακά τον Στρυμόνα ως όριο μεταξύ Μακεδονίας και Θράκης.¹⁹² Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και ο Σέρβιος, ο αρχαίος σχολιαστής του Βεργιλίου, ο οποίος παρατηρεί στο σχόλιό του στον στίχο 4.507 των *Γεωργικών* πως ο Στρυμόνας, στα δυτικά του Έβρου, είναι ο ποταμός που ορίζει τη Θράκη.¹⁹³ Τέλος, η σχετική αναφορά του Κλαυδιανού στον Στρυμόνα ως θρακικό ποταμό¹⁹⁴ δεν πρέπει να έχει ιστορικό χαρακτήρα, αλλά εντάσσεται μάλλον στα πλαίσια μιας ποιητικής γεωγραφίας.¹⁹⁵

IX. Φυσικός πλούτος και μεταλλεία

Η κοιλάδα του Στρυμόνα αναμφιβίβητα αποτελεί μια από τις πιο εύφορες περιοχές του βορειοελλαδικού χώρου.¹⁹⁶ Η ευφορία του εδάφους από πολύ νωρίς προκάλεσε

¹⁸⁹ Μέλα 2.17.1-3 *paucos amnis qui in pelagus euadunt, uerum celeberrimos Hebrum et Neston <et> Strymona emittit, ibid 2.30.1-6 ultra Nestos fluit, interque eum et Strymona urbes sunt Philippi, Apollonia, Amphipolis; inter Strymona et Athon turris Calarnaea et portus Capru limen, urbs Acanthos et Echinia; inter Athon et Pallenon Cleona et Olynthos. Strymon, sicut diximus, amnis est longaeque ortus et tenuis. alienis subinde aquis fit amplior, et ubi non longe a mari lacum fecit, maiore quam uenerat alueo erumpit.*

¹⁹⁰ Silberman (1988) Mela 2.17ff. σημ.1 σελ.173. Αναλυτικά για τους κατοίκους της περιοχής βλ. Σαμσάρης (1976) 54 κ.εξξ.

¹⁹¹ Μαρκελ. *Res gestae* 27.4.8. Περισσότερα σχετικά με τη μετακίνηση των θρακο-μακεδονικών ορίων στην περιοχή του Ακοντίσματος βλ. Κυριαζόπουλος (1999-2000) σημμ. 26κ.εξ. με βιβλιογραφία ad loc. Για τη θέση του Ακοντίσματος βλ. Κουκούλη – Χρυσανθάκη (1972) 474-5.

¹⁹² Έτσι οι: Σολίνος 9.3, Μαρτιανός Καπέλας (τ. 5^ο αι. μ.Χ.) 6.655 κ.εξ. (πρβ. Νικήτας (1993) 142-3), καθώς και δύο σχετικές αναφορές στο έργο *Περίπλους* που αποδίδεται στο *Σκύλακα* (§§66-6 σσ. 53-4 Müller 66. *Στρυμών ποταμός· οὗτος ὀρίζει Μακεδονίαν καὶ Θράκην. 67. Διήκει δὲ ἡ Θράκη ἀπὸ Στρυμόνος ποταμοῦ μέχρι Ἰστρου ποταμοῦ τοῦ ἐν τῷ Εὐξείνῳ Πόντῳ.*

¹⁹³ Σέρβ. Βεργ. *Georg.* 4.507 *Strymon autem amnis est finiens Thraciam, sed hic pro Hebro positus.*

¹⁹⁴ Κλαυδ. *In Ruf.* 1.336 (26) και 337 (27), *In Eutr.* 11.162 (173), *Gigantom.* 67 (407) και 68 (408), *Bell. Get.* 178 (246).

¹⁹⁵ Pace Κυριαζόπουλος (1999-2000).

¹⁹⁶ Πρβ. Casson (1926) 52 κ.εξξ., Σαμσάρης (1976) 32-42.

το έντονο ενδιαφέρον των Αθηναίων για την περιοχή, γι' αυτό και ο Κίμωνας, όπως μας πληροφορεί ο Πλούταρχος,¹⁹⁷ επαινέθηκε ιδιαίτερα από τους συμπατριώτες του για το ότι κατάφερε να εξασφαλίσει για την Αθήνα την περιοχή με την κατάληψη της Ηϊόνας. Μάλιστα το αθηναϊκό ενδιαφέρον για την περιοχή παρέμεινε αμείωτο μέχρι και τη μακεδονική κατάκτηση. Πέρα όμως από τον γεωργο-κτηνοτροφικό και αλιευτικό πλούτο της η περιοχή φημιζόταν ιδιαίτερα και για την ξυλεία της, η οποία ήταν κατάλληλη για τη ναυπήγηση πλοίων.¹⁹⁸ Επιπρόσθετα, η πλωιμότητα στο νότιο τμήμα του διευκόλυνε τη μεταφορά ξυλείας από το Παγγαίο προς τα ναυπηγεία που υπήρχαν στις εκβολές του Στρυμόνα.

Περισσότερο όμως από όλα η περιοχή του Στρυμόνα φημιζόταν για τη γειννιάσή της με την περιοχή του χρυσοφόρου Παγγαίου και του Δάτου.¹⁹⁹ Πολυάριθμες είναι οι αναφορές στα μεταλλεία χρυσού και αργύρου στο έβδομο βιβλίο της *Γεωγραφίας* του Στράβωνα.²⁰⁰ Πρόκειται για δύο μεγάλα κοιτάσματα, από τα οποία το πρώτο, η Σκαπτή ύλη, στις ΝΑ πλαγιές του Παγγαίου, απέναντι από τη Θάσο, έγινε αντικείμενο εκμετάλλευσης ήδη από τις αρχές του 5^{ου} αι. π.Χ.²⁰¹ Το δεύτερο, τα Άσυλα,²⁰² στο λοφίσκο του Διονύσου, στον ορεινό όγκο κοντά στις Κρηνίδες-Φιλίππους, στα ανατολικά του Παγγαίου, ανακαλύφθηκε γύρω στα 360 π.Χ. και το εκμεταλλεύτηκε κυρίως ο Φίλιππος Β'²⁰³ για να «κόψει» τους περίφημους χρυσούς «Φιλίππους» (νόμισμα).²⁰⁴

Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Στράβωνας,²⁰⁵ ο πλούτος της περιοχής έμεινε παροιμιώδης (*Δάτον αγαθών*).²⁰⁶ Αναφορά στον χρυσό της περιοχής του Στρυμόνα

¹⁹⁷ Πλούτ. *Κίμων* 3-4 *οὕτω δὲ λαβὼν τὴν πόλιν ἄλλο μὲν οὐδὲν ἀξιόλογον ὠφελήθη, τῶν πλείστων τοῖς βαρβάροις συγκατακαέντων, τὴν δὲ χώραν εὐφυεστάτην οὖσαν καὶ καλλίστην οἰκῆσαι παρέδωκε τοῖς Ἀθηναίοις.*

¹⁹⁸ Ηρόδ. 5.23.9-12 « Ἔ βασιλεὺς, κοῖόν τι χρῆμα ἐποίησας, ἀνδρὶ Ἑλληνι δεινῶ τε καὶ σοφῶ δοὺς ἐγκτίσασθαι πόλιν ἐν Θρηίκῃ, ἵνα ἴδῃ τε ναυπηγήσιμός ἐστι ἄφθονος καὶ πολλοὶ κωπέες καὶ μέταλλα ἀργύρεα», Θουκ. 4.108.1-3 *Ἐχομένης δὲ τῆς Ἀμφιπόλεως οἱ Ἀθηναῖοι ἐς μέγα δέος κατέστησαν, ἄλλως τε καὶ ὅτι ἡ πόλις αὐτοῖς ἦν ὠφέλιμος ξύλων τε ναυπηγησίμων πομπῇ καὶ χρημάτων προσόδῳ.*

¹⁹⁹ Σχετικά με το γεωγραφικό εντοπισμό του Δάτου και το συσχετισμό του με τις Κρηνίδες και τους Φιλίππους βλ. Jones (1924) σημ.2 σελ. 358 με βιβλιογραφία, Casson (1926) 66-8, 88-90, Collart (1937) 39-46, 138κ.εξ.

²⁰⁰ Στράβ. 7 απ. 33.16-20 *εἰσὶ δὲ περὶ τὸν Στρυμονικὸν κόλπον πόλεις καὶ ἕτεροι, οἷον Μύρκινος Ἀργίλος Δραβῆσκος Δάτον, ὅπερ καὶ ἀρίστην ἔχει χώραν καὶ εὐκαρπον καὶ ναυπήγια καὶ χρυσοῦ μέταλλα· ἀφ' οὗ καὶ παροιμία Δάτον αγαθῶν, ὡς καὶ ἀγαθῶν ἀγαθίδας, απ. 34 Ὅτι πλείστα μέταλλά ἐστὶ χρυσοῦ ἐν ταῖς Κρηνίσιν, ὅπου νῦν οἱ Φίλιπποι πόλις ἰδρυται, πλησίον τοῦ Παγγαίου ὄρους· καὶ αὐτὸ δὲ τὸ Παγγαῖον ὄρος χρυσεῖα καὶ ἀργυρεῖα ἔχει μέταλλα καὶ ἡ πέραν καὶ ἡ ἐντὸς τοῦ Στρυμόνος ποταμοῦ μέχρι Παιονίας· φασὶ δὲ καὶ τοὺς τὴν Παιονίαν γῆν ἀροῦντας εὐρίσκειν χρυσοῦ τινα μόρια, απ. 36.2-6 εἴκοσι. παρὰ δὲ τὴν παραλίαν τοῦ Στρυμόνος καὶ Δατηνῶν πόλις Νεάπολις καὶ αὐτὸ τὸ Δάτον, εὐκαρπα πεδία καὶ λίμνην καὶ ποταμοὺς καὶ ναυπήγια καὶ χρυσεῖα λυσιτελεῖ ἔχον, ἀφ' οὗ καὶ παροιμιάζονται Δάτον αγαθῶν ὡς καὶ ἀγαθῶν ἀγαθίδας.*

²⁰¹ Θουκ. 1.100.2, 101.3, 4.105.1.

²⁰² Πρβ. Αππιαν. *Εμφ. πόλ.* 4.13.106.1-3 *Φιλίππων μὲν οὖν ἐστὶν ἕτερος λόφος οὐ μακράν, ὃν Διονύσου λέγουσιν, ἐν ᾧ καὶ τὰ χρυσεῖα ἐστὶ τὰ Ἄσυλα καλούμενα.*

²⁰³ Διόδ. Σικ. 16.8.6κ.εξξ.

²⁰⁴ Baladié (1989) 167 σημ. 4. Περισσότερα για τα μεταλλεία χρυσού και αργύρου της περιοχής βλ. Casson (1926) 59-66 (ιδιαίτερα του Παγγαίου 63-66) και 77-9.

²⁰⁵ Στράβ. 7 απ. 33.16-20 και 36.2-6

²⁰⁶ Πρβ. Πολυδεύκης 7.31, Αρποκρατίων s.v. *Δάτος*, Ζηνόβιος 3.11 (*Paroemiogr. gr.* 1.60κ.εξ. *Δάτος αγαθῶν*). Επίσης *Δάτος* ἢ *Θάσος αγαθῶν*, βλ. σχετικά Ευστάθ. *Παρεκβ.* 316.31-6 Müller (1832).

βρίσκουμε και στο λεξικό του Σου(ί)δα,²⁰⁷ ενώ ο Νόννος στα *Διονυσιακά* του (έργο του πέμπτου αιώνα μ.Χ.) αναφέρει ότι ο Ποσειδώνας προσέφερε στην Αμυμόνη ως γαμήλιο δώρο τον άργυρο του ποταμού Στρυμόνα.²⁰⁸ Ο Λίβιος πάλι μας πληροφορεί πως πέρα από τα μεταλλεία χρυσού και αργύρου στην περιοχή υπήρχαν και ορυχεία σιδήρου και χαλκού, των οποίων η εκμετάλλευση παρέμεινε στα χέρια των Μακεδόνων ακόμα και μετά την κατάληψη της Μακεδονίας από τον Αιμίλιο Παύλο στα 167 π.Χ.²⁰⁹ Τέλος, σύμφωνα με τον Ιάσονα τον Βυζάντιο²¹⁰ στον Στρυμόνα υπήρχε συγκεκριμένος παυσίλυπος λίθος, ο οποίος προσέφερε στον κάτοχό του άμεση απαλλαγή από κάθε στεναχώρια.

X. Χλωρίδα και πανίδα

Πολλές και ενδιαφέρουσες είναι οι πληροφορίες που διασώζουν οι αρχαίοι συγγραφείς σχετικά με τη χλωρίδα και την πανίδα του ποταμού.²¹¹ Πιο συγκεκριμένα, το φυτό εκείνο για το οποίο είναι περισσότερο γνωστός ο Στρυμόνας στην αρχαιότητα είναι ο τρίβολος (*trapa natans*, ελλ. τρούφ(φ)α),²¹² αφού στο ποτάμι φαίνεται πως επικρατούσαν οι απαραίτητες για την ανάπτυξη του φυτού συνθήκες. Πληροφορίες σχετικές με το βάθος του ποταμού και τον ελώδη χαρακτήρα του μπορούμε να αντλήσουμε από το έργο του Θεόφραστου *Περί φυτῶν ιστορίας*,²¹³ το επίγραμμα 9.707 της *Παλατινής Ανθολογίας*,²¹⁴ το οποίο αποδίδεται στον Τύλλιο Γέμινο, καθώς και την *Naturalis Historia* του Πλινίου του πρεσβύτερου.²¹⁵ Ειδικότερα οι πληροφορίες τόσο του Θεόφραστου όσο και του Γέμινου εξαιτίας της ακρίβειας των λεπτομερειών τους ενδέχεται να αποτελούν προϊόν αυτοψίας. Επιπλέον από τον Πλίνιο και τον Διοσκορίδη πληροφορούμαστε πως οι κάτοικοι της περιοχής χρησιμοποιούσαν τα φύλλα του φυτού ως τροφή για τα άλογά τους, ενώ από τον

²⁰⁷ Σου(ί)δας s.v. *Χρυσός Κολοφώνιος*: οί Κολοφώνιοι τὸν κάλλιστον χρυσὸν εἰργάσαντο· καὶ γὰρ πολὺ φασι παραλλάττειν τοῦ ἄλλου τὸν Κολοφώνιον χρυσόν. καὶ τάχα ἴσως οἱ ἐκπεσόντες τῆς οἰκείας Λυδῶν τὰ περὶ Θράκην καὶ Στρυμόνα χρύσεια κατέσχον μέταλλα σὺν τισὶν Ἰώνων καὶ ἐσπούδασαν περὶ τὸν χρυσόν. λύσις ὄνειρου· χρυσὸν κρατῶν ἄπρακτος ὧν θέλεις ἔση.

²⁰⁸ Νόννος *Διον.* 43.417-8 (...) καὶ ἀργυρῆς ἀπὸ πέτρης / Στρυμῶν ὅσσα μέταλλα καὶ ὀπῶσα Γεῦδις ἀεῖρει / ἔδνον Ἀμυμόνη δωρήσατο Κυανοχαίτης.

²⁰⁹ Λίβ. 45.29.11.

²¹⁰ Την πληροφορία παραθέτει ο ψευδο-Πλούταρχος *Περί Ποταμῶν* 11.2 *Γεννάται δ' ἐν αὐτῷ λίθος παυσίλυπος καλούμενος· ὃν ἐὰν εὕρη τις πενθῶν, πᾶνεται παραχρήμα τῆς κατεχούσης αὐτὸν συμφορᾶς, καθὼς ἱστορεῖ Ἰάσων Βυζάντιος ἐν τοῖς Θρακικοῖς.*

²¹¹ Για αναλυτικές λεπτομέρειες βλ. Σαμσάρης (1976) 30 (πανίδα) και 31 κ.εξ. (χλωρίδα). Επίσης *idem* (1976) 24-30 σχετικά με τα γεωργικά προϊόντα της περιοχής.

²¹² Περισσότερα για το φυτό βλ. Abbe (1965) 132-3.

²¹³ Θεόφρ. *Περί φυτῶν ιστορίας* 4.9.1-6 *Ἐκαστοὶ δ' τῶν ποταμῶν εὐόκασιν ἰδίον τι φέρειν, ὥσπερ καὶ τῶν χερσαίων. ἐπεὶ οὐδ' ὁ τρίβολος ἐν ἅπασιν οὐδ' πανταχοῦ φύεται, ἀλλ' ἐν τοῖς ἐλώδεσι τῶν ποταμῶν· ἐν μεγίστῳ δ' βάθει πενταπήχει ἢ μικρῷ μείζονι, καθάπερ περὶ τὸν Στρυμόνα.* Πρβ. επίσης *ibid* 6.5.3, 7.8.1.

²¹⁴ Βλ. σημ. 35.

²¹⁵ Πλίν. *NH* 21.98 *Tribulus non nisi in palustribus nascitur. dura res alibi, iuxta Nilum et Strymonem amnes <r>ecipitur in cib<o>s, inclinatus in uadum, folio <lato> atque effigie ulmi, pediculo longo.*

καρπό παρασκεύαζαν για τους ίδιους ένα νόστιμο είδος ψωμιού.²¹⁶ Οι ρίζες και ο σπόρος είχαν φαρμακευτικές ιδιότητες, όπως άλλωστε επιβεβαιώνει και ο Γαληνός.²¹⁷

Ίχθυοφόρος αποκαλείται ο Στρυμόνας από τον Γρηγόριο Ναζιανζηνό²¹⁸ γύρω στα μέσα του τέταρτου αιώνα μ.Χ. Πράγματι ο ποταμός στην αρχαιότητα υπήρξε περίφημος για τα ψάρια του. Από τον Αιλιανό πληροφορούμαστε πως ο Στρυμόνας είναι ο μόνος ποταμός στην Ευρώπη, όπου μπορεί κανείς να συναντήσει το ψάρι γλάνης (*Parasilurus Aristotelis*).²¹⁹ Αναλυτικές πληροφορίες για τον γλάνη (συγκεκριμένα τον τρόπο ψαρέματός του στα τέλη Μαΐου) παραθέτει ο Αριστοτέλης στο έργο του *Περί τὰ ζῶα ἱστορία*.²²⁰ Στο ίδιο έργο ο Αριστοτέλης κάνει λόγο και για τα χέλια του Στρυμόνα.²²¹ Από δύο αποσπάσματα της αττικής Μέσης Κωμωδίας, τα οποία διασώζει ο Αθήναιος στους *Δειπνοσοφιστές* του, αντλούμε τη σχετική πληροφορία πως τα χέλια του Στρυμόνα ήταν περίφημα για το μέγεθος και το πάχος τους.²²²

Όσον αφορά τα πουλιά που παρεπιδημούν στον ποταμό, πέρα από τους γερανούς και τους κύκνους που αναφέραμε παραπάνω,²²³ ο Αριστοτέλης επίσης αναφέρεται σε

²¹⁶ Πλίν. *NH* 22.27 *Tribuli unum genus in hortis nascitur, alterum in fluminibus tantum. sucus ex iis colligitur ad oculorum medicinas; est enim refrigerantis naturae et ideo utilis contra inflammationes collectionesque. ulcera per se erumpentia et praecipue in ore cum melle sanat, item tonsillas. potus calculos frangit. Thraces, qui ad Strymona habitant, foliis tribuli equos saginant, ipsi nucleo uiuunt panem facientes praedulcem et qui contrahat ventrem. radix caste pureque collecta discutit strumas, semen adalligatum uaricum dolores sedat, tritum uero in aqua sparsum pulices necat.*

Διοσκορ. *Περί ὕλης ἰατρικῆς* 4.15.2.8-11 (=Οριβάσιος *Collectiones medicae* 12 T 20.9κ.εξ.) οἱ δὲ περὶ τὸν Στρυμόνα ποταμὸν Θράκες τῆ μ ν πόα χλωρᾶ ἵπποτροφοῦσι, τὸν δὲ καρπὸν, ὄντα γλυκὺν καὶ τροφίμον, σιτοποιοῦσι χρώμενοι αὐτῷ ἀντὶ ἄρτου.

²¹⁷ Γαλην. *Υγιειν.* 6.196.8-10 Kuehn οὕτω γοῦν καὶ ἡμεῖς ἐν Μακεδονία ποτὲ γευσάμενοι τοῦ κατὰ τὸν Αὐλῶνα τὸν περὶ τῷ Στρυμόνι γεννωμένου τῆς αὐτῆς εἶναι δυνάμεως ἐγνωρίσαμεν αὐτὸ τῷ καλουμένῳ Ἰσπανῷ.

²¹⁸ *Επιστ.* 4.7.3.

²¹⁹ Αἰλιαν. *Περί ζῶων ιδιότητος* 12.14 Ὁ δὲ γλάνις ἐστὶ μὲν περὶ τὸν Μαϊάνδρον καὶ τὸν Λύκον τοὺς Ἀσιανούς ποταμούς, τῆς δὲ Εὐρώπης περὶ τὸν Στρυμόνα, καὶ σιλούρω μὲν τὸ εἶδος ὁμοίος ἐστὶ. πέφυκε δὲ φιλοτεκνότατος ἰχθύων οὖτος. ὅταν γοῦν ἡ θήλεια ἀποκυῆση, ἡ μὲν ἀφεῖται τῆς ὑπὲρ τῶν τέκνων φροντίδος, οἷα δήπου λεχῶ, ὁ δὲ ἄρρην τῆ φρουρᾶ τῆ τῶν βρεφῶν ἐαυτὸν ἐπιτάξας παραμένει, πᾶν ἀναστέλλων τὸ ἐπιβουλεύον. ἰκανὸς δὲ ἐστὶ καὶ ἄγκιστρον καταπιεῖν, ὡς Ἀριστοτέλης φησίν. Βλ. καὶ Peck (1970) 278 σημ.β.

²²⁰ Αριστ. *Περί τὰ ζῶα ἱστορία* 592a 5-10 (=σημ. 45). Ιδιαίτερα για τον προστατευτικό ρόλο του αρσενικού κατά την αναπαραγωγή πρβ. *ibid* 490a 5κ.εξ., 568a 23-568b 22, 592a 5- 10, 621a 21- 621b 2. Περισσότερα βλ. Peck (1970) 278 σημ.β.

²²¹ Αριστ. *HA* 592a 5-10.

²²² Αρχέστρατος απ. 18 R (= Αθην. 7.53.13 Kaibel) καὶ περὶ τῆς ἐγγέλους δ' Ἀρχέστρατος οὕτως ἱστορεῖ· ἔγγελυν αἰνῶ μὲν πάσαν, πολὺ δ' ἐστὶ κρατίστη / Ῥηγίου ἀντιπέρας πορθμοῦ ληφθεῖσα θαλάσσης· / ἔνθα σὺ τῶν ἄλλων πάντων, Μεσσήνιε, θνητῶν / βρώμα τιθεῖς τοιόνδε διὰ στόματος πλεονεκτεῖς. / οὐ μὴν ἀλλὰ κλέος γ' ἀρετῆς μέγα κάρτα φέρουσι / Κωπαῖαι καὶ **Στρυμόνιαι**. μεγάλαι τε γάρ εἰσι / καὶ τὸ πάχος θαυμασταί. ὁμῶς δ' οἶμαι βασιλεύει / πάντων τῶν περὶ δαῖτα καὶ ἡδονῆ ἡγεμονεύει / ἔγγελυς, ἡ φύσει ἐστὶν ἀπύρηνος μόνος ἰχθύς (...), καὶ Αντιφάνης *Θαμύρα* απ. II.52 K (= Αθην. 7.56.17-9 Kaibel) ὅτι δὲ καὶ αἱ Στρυμόνιαι ἐγγέλεις δι' ὀνόματος ἦσαν φησιν ἐν *Θαμύρα Ἀντιφάνης*. καὶ σοῦ γ' ἐπώνυμός τις ἐν φήμαις βροτῶν / *Θρηῆκας* κατάρδων ποταμὸς ὀνομασμένος / Στρυμών, μεγίστας ἐγγέλεις κεκτημένος.

Πρβ. Αθην. *Επιτ.* τόμ.2.1.σελ.132. στ.28 κ.εξξ., Ευστάθ. *Ομ. Ιλ.* 21.353 τόμ. 4, σελ. 516 στ.7 κ.εξξ.

²²³ Βλ. αναλυτικά στο κεφάλαιο «Στρυμόνιοι γερανοί – Παγωμένος Στρυμόνας.»

πελεκάνους, οι οποίοι γύρω στα μέσα Σεπτεμβρίου (αρχαίος μήνας *Βοηδρομιών*) μεταναστεύουν από τον Στρυμόνα προς τον ποταμό Ίστρο (Δούναβη).²²⁴

Ειδική αναφορά, τέλος, θα πρέπει να γίνει στα άλογα που εκτρέφονταν στην περιοχή του Στρυμόνα, τα οποία, όπως μας πληροφορεί ο αυγούστειος Ρωμαίος ποιητής Γράττιος στο έργο του *Cynegeticon* χρειάζονταν μικρή περιποίηση.²²⁵ Ο Στρυμόνας αναφέρεται ως γνωστός τόπος εκτροφής αλόγων και στον *Αγαμέμνονα* του Σενέκα,²²⁶ ενώ ο Στάτιος στη *Θηβαΐδα* του αναφέρει ότι το όνομα ενός από τα άλογα που παίρνουν μέρος στις αρματοδρομίες των νεκρικών άθλων για το νεκρό Αρχέμορο, γιο του Λυκούργου, ονομάζεται *Strymon*.²²⁷

XI. Παρουσία σε καταλόγους ποταμών

Η αδιάλειπτη παρουσία του Στρυμόνα σε καταλόγους (ποιητικούς, γεωγραφικούς), οι οποίοι εκτείνονται χρονικά από την ησιόδεια *Θεογονία* μέχρι και τον *Liber memorialis* του Αμπέλιου Λούκιου (3^{ος}-4^{ος} αι. μ.Χ.) και περιέχουν τα πιο σημαντικά ποτάμια της οικουμένης, είναι αξιοσημείωτη, όχι μόνο ως ένδειξη της σταθερής παρουσίας του ποταμού στην αρχαία ελληνική και λατινική γραμματεία, αλλά πολύ περισσότερο ως απόδειξη της σπουδαιότητας του ποταμού.²²⁸

Συμπερασματικά θα λέγαμε ότι η παρουσία του ποταμού Στρυμόνα στο σύνολο της κλασικής γραμματείας από τις απαρχές της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας και δια μέσου της λατινικής γραμματείας μέχρι την ύστερη αρχαιότητα και τους πρώτους βυζαντινούς χρόνους είναι σταθερή και αδιάλειπτη και μάλιστα καλύπτει ένα ευρύτατο ειδολογικό φάσμα (έπος, τραγωδία, ιστορία, γεωγραφία κ.ά.). Ο ποταμός από πολύ νωρίς φαίνεται πως απέκτησε μυθικές διαστάσεις, ενώ η ιδιαίτερη γεωγραφική θέση του σε συνδυασμό με τον εξαιρετο (φυσικό, μεταλλευτικό) πλούτο της γύρω περιοχής υποστήριξαν και ενίσχυσαν σημαντικά τη γεωστρατηγική σπουδαιότητά του. Ιδιαίτερα στα πλαίσια της λατινικής λογοτεχνίας, της ποίησης κυρίως, ο Στρυμόνας με τους γερανούς, τους βοριάδες και τη σύνδεσή του με τον μυθικό ποιητή Ορφέα αναδείχθηκε σε έναν ευρύτατα διαδεδομένο λογοτεχνικό τόπο με αδιάλειπτη παρουσία και πολύπλευρη λειτουργία απηχώντας ενδεχομένως διαχρονικά τη σπουδαιότητα της περιοχής.

²²⁴ Αριστ. *Περὶ τὰ ζῷα ἱστορία* 597a.9κ.εξξ. *Καὶ οἱ πελεκᾶνες δ' ἐκτοπίζουσι, καὶ πέτονται ἀπὸ τοῦ Στρυμόνος ἐπὶ τὸν Ἴστρον, κάκεϊ τεκνοποιούνται: ἀθροὶ δ' ἀπέρχονται, ἀναμένοντες οἱ πρότεροι τοὺς ὕστερον, διὰ τὸ ὅταν ὑπερπῶνται τὸ ὄρος ἀδήλους γίνεσθαι τοὺς πρότερος τοῖς ὕστεροις.* Επίσης *ibid* 597a 23-4. *τὰ μὲν γὰρ [ενν. πελεκάνοι] μεταβάλλει τοῦ Βοηδρομιῶνος, τὰ δὲ [ενν. γερανοί] τοῦ Μαιμακτηριῶνος.*

²²⁵ Γράττ. *Cyneg.* 517-25, ιδιαίτ. 521-3 *nec magni cultus: sterilis quodcumque remisit / terra sui tenuisque satis producere riui. / sic et Strymonio facilis tutela Bisaltae: / possent Aetmaeas utinam se ferre per arces./ qui ludus Siculis.*

²²⁶ Σεν. *Ag.* 842-4 *egit Threicium gregem, / quem non Strymonii gramine fluminis / Hebruiue ripis pauit tyrannus.*

²²⁷ Στάτ. *Theb.* 6.460-68, ιδιαίτ. 464-5 *audit et Herculeum Strymon Chromin, Euneon audit / igneus Aetion.*

²²⁸ Ησιόδ. *Θεόγ.* 337-45, Οβ. *Met.* 2.241-59, Μέλα 2.17.1-3, Υγ. *Fab.* pr. 6.1-4, Αμπέλ. Λούκ. *Liber* 6.8.1-11.3, Ιππόλ. *Χρονικόν* 237.1- 16.

Βιβλιογραφία

- Abbe, E. (1965). *The plants of Virgil's Georgics. Commentary and woodcuts*, Ithaca and New York.
- Anderson, W.S. (1982). "The Orpheus of Virgil and Ovid: *flebile nescio quid*," στο J. Warden
(επιμ.) *Orpheus: The Metamorphosis of a Myth*, Toronto: 25-50.
- Baladié, R. (1989). *Strabon, Géographie*, tome IV (Livre VII), Paris.
- Belloni, L. (1988). *Eschilo. I Persiani*, Μιλάνο.
- Bömer, F. (1957-8). *P. Ovidius Naso. Die Fasten*, Heidelberg.
- _____ (1969-86). *P. Ovidius Naso. Metamorphosen*, Heidelberg.
- Borgeaud, P. (1991). "Rhésos et Arganthoné" στο P. Borgeaud (επιμ.) *Orphisme et Orphée: en l'honneur de Jean Rudhardt*, 51-9, Genève.
- Boyancé, P. (1953). "Properce" στο *Fondation Hardt, Entretiens sur l'Antiquité Classique*, vol. II: 169-220.
- Broadhead, H.D. (1960). *The Persae of Aeschylus, edited with introduction, critical notes and commentary*, Cambridge.
- Burkert, W. (1985). *Greek Religion, Archaic and Classical*, μτφρ. J.Raffan, Cambridge, MA.
- Camps, W.A. (1965). *Propertius Elegies, book IV*, Cambridge.
- Capponi, F. (1979). *Ornithologia latina*, Genoa.
- Casson, S. (1926). *Macedonia, Thrace and Illyria. Their relations to Greece from the earliest times down to the time of Philip, son of Amyntas*, Oxford.
- Clausen, W.V. (1994). *A commentary on Virgil, Eclogues*, Oxford.
- Collart, P. (1937). *Philippe, ville de Macédoine, depuis ses origines jusqu' à la fin de l' époque romaine*, Paris.
- Condos, T. (1970). *The Katasterismoi of the pseudo-Eratosthenes: A mythological commentary and English translation*, PhD Dissertation, Los Angeles.
- Dale, A.M. (1999). *Euripides Alcestis, edited with Introduction and Commentary*, Bristol.
- Dasen, V. (1993). *Dwarfs in ancient Egypt and Greece*, Oxford.
- Fraenkel, R. (1950). *Aeschylus, Agamnenon, edited with a commentary* (v.1. Prolegomena, text, translation, v.2. Commentary on 1-1055, v.3. Commentary on 1056-1673, Appendixes, Indexes), Oxford.
- Frazer, J.G. (1898). *Pausanias's Description of Greece, in six volumes* (vol. IV Commentary on

- books VI-VII), London.
- _____ (ed.) (1921). *Apollodorus, the Library*, vols.2, London, Cambridge, MA.
- Gomme, A.W. (1945-1981). *A Historical Commentary on Thucydides*, vols. 5, Oxford.
- Gow, A.S.F. (εκδ.). *Bucolici Graeci*, Oxford.
- Gow, A.S.F. and Page, D.L. (1965). *The Greek Anthology. Hellenistic Epigrams*, vol.I (Introduction, Text, and Indexes of sources and epigrammatists), vol. II (Commentary and Indexes), Cambridge.
- _____ (1968). *The Greek Anthology. The Garland of Philip and some contemporary Epigrams*, vol. I (Introduction, Text and Translation, Indexes of sources and epigrammatists), vol. II (Commentary and Indexes), Cambridge.
- Guarino Ortega, R (1999). *Los comentarios al "Ibis" de Ovidio: el largo reccorido de una exégesis* (Studien zur klassischen Philologie 115), Frankfurt.
- Hall, E. (1996). *Aeschylus Persians, edited with an Introduction, Translation and Commentary*, Warminster.
- Harrison, S.J. (1991). *Virgil, Aeneid 10, with introduction, translation and commentary*, Oxford.
- Hill, D.E. (1992). "From Orpheus to ass's ears: Ovid, *Metamorphoses* 10.1-11.193", στο
T.Woodman and J.Powell (επιμμ.) *Author and audience in Latin literature: 124-37*, Cambridge.
- Hornblower, S. (1991-1996). *A commentary of Thucydides*, vols.2, Oxford.
- Horsfall, N.M. (1974). "Aeschylus and the Strymon", *Hermes* 102: 503-5.
- How, W.W. and Wells, J. (1912). *A commentary on Herodotus, with introduction and appendixes*, (vols.1-2), Oxford.
- Jacoby, F. (εκδ.) (1923-). *Die Fragmente der griechischen Historiker (=FGrHist)*, Berlin-Leiden.
- Janan, M. (2001). *The Politics of Desire: Propertius IV*, Berkeley, Los Angeles and London.
- Johansen, H.F. and Whittle, E.W. (εκδδ.) (1980). *Aeschylus. The Suppliants*, vol. I (Bibliography, Introduction, Text and Apparatus), vol. II (Commentary: lines 1-629), vol. III (Commentary: lines 630-1073, Appendices, Addenda, Indexes), Copenhagen.
- Kern, O. (1922). *Orphicorum fragmenta*, Berlin.
- Kirk, G.S. (1985). *The Iliad: A commentary*, vol.I: books 1-4, Cambridge.
- Kidd, D. (1997). *Aratus Phaenomena. Edited with introduction, translation and commentary*, Cambridge.
- Köster, H. (1928). *Die geographischen Kenntnisse des Aischylos*, διδ. διατρ. Kiel.

Κουκούλη - Χρυσανθάκη, Χ. (1972). "Via Egnatia, Ἀκόντισμα," *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα* εξ

Αθηνών 5: 474-85.

Κυριαζόπουλος, Χ. (1999-2000). «Τα γεωγραφικά όρια της Θράκης σύμφωνα με τις αρχαίες ελληνικές και λατινικές πηγές», *Θρακικά* 12: 15-22 (όπως δημοσιεύτηκε στο διαδικτυακό τόπο: <http://alex.eled.duth.gr/EThM/Thrakika/1999/03.htm>, πρόσβαση 02/07/06).

La Penna, A. (1959). *Scholia in P. Ovidi Nasonis Ibin, introduzione, testo, apparato critico e*

commento (Biblioteca di Studi Superiori 35), Firenze.

Λαζαρίδης, Δ. (1986). "Les Fortifications d' Amphipolis" στο P. Leriche και Η.

Tréziny (επιμ.) *La fortification dans l'histoire du monde grec. Actes du Colloque International. La fortification et sa place dans l'histoire politique, culturelle et sociale du monde grec* (CNRS Colloque International 614, Δεκέμβριος 1982), 31-8, Paris.

Lesky, A. (1983). *Greek tragic poetry*, μτφρ. M.Dillon, New Haven and London.

Liddell, H.J και Scott, R. rev. and augm. throughout by H. Stuart Jones (εκδ.) (1940). *A Greek-*

English Lexicon (=LSJ), 9th edition, Oxford.

Louis, P. (1956). *Aristote. Les parties des animaux*, texte établi et traduit, Paris.

Macan, R. W. (1908) *Herodotus; The seventh, eighth and ninth books with introduction, text,*

apparatus, commentary, appendices, indices, maps, (vols.1-2), London.

Maehler, H. (εκδ.) (2001). *Pindarus, Pars II. Fragmenta, Indices*, Munich and Leipzig.

Μιχαλόπουλος, Α.Ν. (2004). «Οι αναφορές στο όρος Παγγαίο στη Λατινική λογοτεχνία και το

ελληνικό τους υπόβαθρο» στο Ν. Ρουδομέτωφ (επιμ.) *Η Καβάλα και τα Βαλκάνια. Από την*

Αρχαιότητα μέχρι Σήμερα, Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Βαλκανικών Ιστορικών

Σπουδών, 20-23 Σεπτεμβρίου 2001, Καβάλα: 83-102.

_____ (2007). «Φυλλίς και Αμφίπολις: μύθος και ιστορία στην αρχαία ελληνική και

λατινική ποίηση» στο Ν. Ρουδομέτωφ (επιμ.), *Η Καβάλα και τα Βαλκάνια από την Αρχαιότητα μέχρι Σήμερα. Η Καβάλα και το Αιγαίο, Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου Βαλκανικών Ιστορικών Σπουδών, Καβάλα, 15 - 18 Σεπτεμβρίου 2005*, Τόμος Β΄, Καβάλα: 155-171.

Michalopoulos, C.N. (2006). *Ovid Heroides 4 and 8. A commentary with introduction*, PhD

Dissertation, Leeds.

- Mineur, W.H. (1984). *Callimachus Hymn to Delos, Introduction and Commentary, (Mnemosyne Suppl. 83-85)*, Leiden.
- Müller, C. (1832). *Geographi Graeci minores, e codicibus recognovit, prolegomenis, annotatione, indicibus instruxit, tabulis aeri incisus illustravit* (vols. I-III), Paris.
- Murray, G. (1913). *The Rhesus of Euripides, translated into English rhyming verse with explanatory notes*, New York.
- Mynors, R.A.B. (1990). *Virgil Georgics, edited with a Commentary*, Oxford.
- Νικήτας, Δ. (1993). «*Thraciarum descriptio: Η εικόνα της Θράκης στην “εθνική” λατινική ποίηση του 4ου μ.Χ. αιώνα*», *ΕΕΦΣ Τμήμ. Φιλολογίας* 3: 139-311.
- Nilsson, M.P. (1955). *Geschichte der griechischen Religion, Band 1. Die Religion Griechenlands bis auf die griechische Weltherrschaft*, Munich.
- Page, D.L. (εκδ.) (1962). *Poetae Melici Graeci*, Oxford.
- Page, T.E. (1924). *The Aeneid of Virgil, books VII-XII*, London.
- Papazoglou, F. (1988). *Les villes de Macedoine à l' époque romaine* (Bulletin de correspondance Hellénique, Suppl. XVI), Paris.
- Parker, R. (1994). “Athenian Religion Abroad” στο R. Osborne and S. Hornblower (επιμ.) (1994). *Ritual, finance, politics: Athenian democratic accounts presented to David Lewis*, 339-46, Oxford.
- _____ (2004). “Sacrificing Twice Seven children: Queen Amestris exchange with the God under the Earth (7.114)” στο V.Karageoghis και Taifacos, I. (επιμ.) *The World of Herodotus, Proceedings of an International Conference held at the Foundation Anastasios G. Leventis, Nicosia, September 18-21, 2003 and organized by the foundation Anastasios G. Leventis and the Faculty of Letters, University of Cyprus*, Nicosia: 151-7.
- Parroni, P. (1984). *Pomponii Melae, De Chorographia libri tres. Introduzione, edizione critica e commento*, Roma.
- Pfeiffer, R. (εκδ.) (1949). *Callimachus, vol. I. Fragmenta*, Oxford.
- Platnauer, M. (1922). *Claudian, with an English translation, vol.2*, Cambridge, London, MA.
- Powell, J.U.M.A. (1938). *Collectanea Alexandrina, Reliquiae minores Poetarum Graecorum Aetatis Ptolemaicae 323-146 A.C. Epicorum, Elegiacorum Lyricorum cum Epimetris et Indices Nominum*, Oxford.

- Rawlinson, G. (1952). *The History of Herodotus*, Chicago, London, Toronto.
- Rempe, J. (1927). *De Rheso Thracum heroe*, Westfal.
- Richardson, N. (1993). *The Iliad: A commentary, vol. VI: books 21-24*, Cambridge.
- Robert, C. (εκδ.) (1963). *Eratosthenis Catasterismorum reliquiae*, Berlin.
- Robbins, E. (1982). “Famous Orpheus” στο J. Warden (επιμ.) *Orpheus: The Metamorphosis of a Myth*, Toronto: 3-23.
- Roscher, W.H. (ed.) (1884-1937). *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, Leipzig.
- Σαμσάρης, Δ. (1974). «Το οδικό δίκτυο της Ανατολικής Μακεδονίας απ’ τα αρχαϊκά χρόνια ως τη ρωμαϊκή κατάκτηση», *Μακεδονικά* 14: 123-37.
- _____ (1976). *Ιστορική Γεωγραφία της ανατολικής Μακεδονίας κατά την αρχαιότητα* (Μακεδονική Βιβλιοθήκη ΕΜΣ 49), Θεσσαλονίκη.
- Schmidt, E.A. (1990). “‘Σχήμα Horatianum’ ”, *WS* 103: 57-98.
- _____ (2002). *Zeit und Form*, Heidelberg.
- Silberman, A. (1988). *Pomponius Mela, Chorographie, texte établi, traduit et annoté*, Paris.
- Smith, W. (1854). *Dictionary of Greek and Roman Geography*, vols.2, London.
- Spaltenstein, F. (1990). *Commentaire des Punica de Silius Italicus (livres 9 à 17)*, Genève.
- Σπυρόπουλος, Η. Σ. (1996). «Ρήσος, βασιλεύς των Ηδωνών, στην αρχαία ελληνική ποίηση», *Η Δράμα και η περιοχή της Δ'*, Πρακτικά Δ' Επιστημονικής Συνάντησης, Δράμα 16-19 Μαΐου 2002, Δράμα: 27-38.
- Thomas, R.F. (1988). *Virgil Georgics*, vol. 1: Books I-II, vol. 2: Books: III-IV, Cambridge and New York.
- Thompson, D' A.W. (1936). *A Glossary of Greek Birds*, London and Oxford.
- Thomson, J.O. (1951). “Place-names in Latin poetry”, *Latomus* 10: 433-8.
- Tucker, T.G. (1889). *The “Supplices” of Aeschylus. A revised text with introduction, critical notes, commentary and translation*, London and New York.
- Warden, J. (1978). “Another Would-Be Amazon: Propertius 4,4,71-72”, *Hermes* 106: 177-87.
- Wartelle, A. (1978). *Bibliographie historique et critique d' Eschyle et de la tragédie grecque 1518-1974*, Παρίσι.
- Watson, L. and P. (2003). *Martial, Select Epigrams*, Cambridge and New York.
- West, M.L. (1966). *Theogony, edited with prolegomena and commentary*, Oxford.
- _____ (1978). *Hesiod, Works and Days, edited with prolegomena and commentary*, Oxford.

Μιχαλόπουλος, Χ. Ν. (2015). Ο ποταμός Στρυμόνας στην αρχαία ελληνική και λατινική γραμματεία. . Στο: Σέργης, Μ. και συνεργάτες (Επιστημονική Επιτροπή), *Όψεις της Ιστορίας και του Πολιτισμού της Θράκης*. Κομοτηνή: Σχολή Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών Δ.Π.Θ., Περιφερειακή Διεύθυνση Π/θμιας και Δ/θμιας Εκπαίδευσης Αν. Μακεδονίας και Θράκης. σελ. 227-264.

Χαρίλαος Ν. Μιχαλόπουλος, Ph.D.
Επίκουρος Καθηγητής.
Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας,
Σχολή Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών.
ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ
Πανεπιστημιούπολη, 69100-Κομοτηνή
E-mail: chmichal@helit.duth.gr